

Георгій КУЗЬМІН

**БІЛІЦІ
ТА
ВИГЛЯДИ
НАШОГО ФУТБОЛУ**

ХАРКІВ
ТОВ «БУДИНОК ДРУКУ»
2012

ВІД АВТОРА

Вдячний видавництву «Фоліо» і письменнику Юрію Rogozі за те, що повірили в мій проект і допомогли його здійснити.

Дякую моїм друзям журналістам Юрію Корзаченку і Юхиму Шаїнському за велику допомогу в підготовці матеріалів, зокрема фоторепродукцій, для цієї книги.

Я навряд чи впорався б із завданням без багаторічної моральної і технічної підтримки моїх вірних соратників Лариси Осадченко, Тетяни Черкашиної, В'ячеслава Ворони, Віктора Гончаренка, Олександра Лук'яненка, Станіслава Рожка, Василя Трифонова.

І, звичайно, низький уклін дружині Анелії і дочці Мар'яні. Їх любов, самовідданість і терпіння, як завжди, виручали в найважчі хвилини.

Київ, грудень 2009 р.

Бачити, та все ж не вірити — перша чеснота того, хто пізнає; видимість — найбільший його спокусник.

Фрідріх Ніцше

УДАР ВІД ВОРІТ

Юрист, колишній заступник голови Служби безпеки України, генерал-лейтенант Володимир Пристайко надав неоціненну послугу історикам, уболівальникам, усім, хто жваво цікавиться минулим нашого футболу. Під завісу чекістської кар'єри він скористався своїм високим службовим положенням на благо — відкрив світові архівні документи, раніше недоступні іншим дослідникам.

Можливо, Пристайко виконав негласну вказівку вищого начальства у зв'язку з настанням інших часів, розповсюдженням інших ідеологій. А може, перемогла дослідницька жилка Володимира Ілліча, ученого, що прагнув наблизитися до істини. Спонукальні мотиви не важливі. Головне — результат. Генералові Пристайку вдалося заповнити немало прогалин, скоротити кількість спірних трактувань подій навколо «Матчу смерті».

Ця трагічна історія зацікавила мене ще в отроцтві й не відпускала все журналістське життя. У радянських сімдесятих до найтаємнішої сторінки київського футболу навіть підступитися не давали. Приятель і колега Арнольд Мельник, нащадок учасника подій-42 Михайла Мельника, всіляко підтримував мій інтерес до забороненої теми. Працюючи в газеті «Правда України», Арнольд, або просто Нуль, використову-

Генерал-лейтенант Володимир ПРИСТАЙКО (справа) і Георгій КУЗЬМІН відразу після закінчення футбольної зустрічі українських і німецьких журналістів, присвяченої пам'яті учасників так званого «матчу смерті» на тому ж таки київському стадіоні «Старт». Травень 2006 року

вав неформальні приятельські зв'язки, щоб допомогти мені проникнути до партійного архіву.

Марно. Лід рушив за часів перебудови. Тоді з'явився доступ до газет періоду окупації Києва. А головне — перестали, нарешті, зберігати обітницю мовчання деякі зі свідків тих неоднозначних подій. Утім, я спробував копнути глибше. Для повноти картини — відштовхнутися від витоків появи нашої улюбленої гри в Києві і простежити за польотом шкіряного м'яча, поки він не затрепетав у сітці фатальних сорокових. Без відступів і перескоків в наші дні не обійшлося. Благо, історичні хроніки, усні розповіді і

мемуари дозволяли спрямувати авторську фантазію в русло реальності.

До літа 1992 року перший варіант книги був готовий. Сам видати я її не зміг. Спонсорів не знайшов. Гіркий осад залишили байдужість і недалекоглядність бізнесменів, що опікали тоді київське «Динамо». Мова йшла не тільки про сенсаційне для тієї пори спростування непорушного міфу. Я вважав і вважаю так і досі: зрозуміти суть подій часів окупації неможливо без детального розгляду під мікроскопом і в телескоп усієї історії виникнення і розвитку вітчизняного футболу ХХ століття, без спроби умоглядно вдихнути атмосферу, в якій жили, любили і служили піонери зелених полів...

Мені пощастило вирости в середовищі завзятих уболівальників. На вулиці, як і всіх хлопців п'ятдесятих, мене чекав кирзовий м'яч. Удома і в гостях, на заздрість одноліткам, суцільні розмови про футбол. Від серйозних досліджень, історичних екскурсів до кумедних історій. Найближчий батьків друг, нападник знаменитої одеської футбольної команди «Січневець» і суддя всесоюзної категорії Микола Кривченя, як і чоловік маминої сестри дядько Котик, змалечку ліпили з мене футболмана. Дядько Котик тягав мене на всі матчі динамівців, розповідав байки про майстрів, яких я не встиг побачити в грі. Іронічний розповідач і тонкий знавець усього, що стосувалося футболу, Микола Кривченя шліфував ці відомості, доводячи їх до блиску. З мозаїки їх знань і переваг я складав свій футбольний узор.

Микола Васильович залишив щоденник, записи і рідкісні документи післяреволюційних і довоєнних часів. Мова в них йшла переважно про становлення одеського футболу. На берегах Чорного моря в 1920-х у команді «Січневець» розцвіла плеяда братів Кривчень, найзнаменитіший з яких — Олексій — дивовижно співав і став згодом народним артис-

том СРСР, солістом Великого театру, де в 1950—1960-х разом із Рейзенем і Петровим виконував усі басові партії. Але і про київські події трохи пізнішої пори було викладено на папері і повідано мені теж немало.

Микола Васильович тісно спілкувався з Щегоцьким, Махинею, Балакіним, Свиридовським, Мироновим, Волковим, Ідзковським, іншими футбольними «зубрами» Києва. Він був членом республіканської колегії суддів, засідань якої не пропускав. Усе це зробило дядька Колю, як я звик його називати, одним із джерел майбутньої оповіді. Джерелом незамінним, оскільки Кривченя чимало років працював головним інженером київського хлібозаводу № 1 і, природно, знав колегу Йосипа Кордика, що зіграв помітну роль у долі цілої групи майстрів футболу, що залишилися в окупованому Києві. Чудово пам'ятала Кордика і моя мама, Ольга Сергіївна, яка працювала напередодні війни і після повернення з евакуації інспектором з якості товарів хлібопекарської промисловості.

Такі життєві хитросплетіння розпалили мій інтерес до «Матчу смерті». Я забажав стати футбольним журналістом.

Далі — більше. Поступивши на вечірнє відділення філфаку Київського пединституту імені Горького, я опублікував декілька заміток в «Спортивній газеті» і на безмірне своє щастя потрапив туди на роботу як кур'єр. А через рік уже числився у відділі футболу.

У нашу вузеньку кімнату на другому поверсі Великої Підвальної № 36 любив заглянути на вогник Костянтин Васильович Щегоцький, що мешкав неподалік, — провідний форвард і капітан довоєнного київського «Динамо». Його ми слухали, роззявивши роти. Одного разу в 1970-му щуплий Щегоцький зіткнувся в редакційному коридорі з широкоплечим рудоволосим хлопчиною (рот до вух, обличчя у віспинах і веснянках), церемонно розкланявся з ним, а нам кинув:

— Хутчіше за тим хлопцем, беріть у нього інтерв'ю. Це ж майбутній київський Пеле, якщо не знаєте.

Ми не знали. Але здогадувалися, що рудоволосий центр нападу на прізвище Блохін, який тільки-но повернувся з першої зарубіжної поїздки у складі юнацької збірної СРСР, шитий не ликом, а вельми міцними нитками, якими раніше зшивали шкіряну оболонку футбольних камер. Віщун Щегоцький, як завжди в зрілі роки, мав рацію. Блохін в перекладі на португальську незабаром зазвучав серед радянських уболівальників, як Пеле, київський, український, всесоюзний Едсон Арантес до Насіменто...

Тинятися довгими редакційними коридорами, де ми і в настільний теніс умудрялися грати, і до новеньких співробітниць залицятися, було весело і повчально. Скільки відомих осіб траплялися назустріч! Акопов і Подольський, Колчинський і Людмирський, Теппер-молодший і Ошенков-старший, Мурашов і Щанов, Виставкін і Денисенко — всіх не перерахуєш, хоча треба було б.

У жовтні 1967 року, напередодні першого домашнього матчу киян в Кубку чемпіонів, головний редактор Всеволод Дмитрук доручив мені взяти інтерв'ю у майстра інструментального цеху з Бердянська Євгена Головашова. Гість жадав потрапити на історичний поєдинок динамівців з шотландським «Селтіком» і пропонував навзамін унікальний документ — квиток, датований 22 червня 1941 року, на матч — відкриття нового київського стадіону імені Микити Хрущова, що так і не відбувся, між господарями і московською командою ЦДКА.

Докладніше я розповім про це в розділі, присвяченому стадіонам столиці України. Зараз же згадую про історію з квитком як про одну з гірок на вагах сумнівів: чи занурюватися в пучину незвіданого заради тоді абсолютно непередбачуваного кінцевого результату, та ще при мовчаз-

ному несхваленні мудрого головреда... Знайомство в ложі преси матчу «Динамо» — «Селтік» з цілим сузір'ям корифеїв футбольної журналістики Радянського Союзу — Юрієм Ваньяттом, Львом Філатовим, Олександром Віттенбергом, Борисом Федосовим спрацювало катапультною: занурюватися!

І початковий удар по м'ячу, вже з центру поля, був нанесений під новий, 1968 рік, коли за завданням Бориса Федосова я написав у «Вістях» нотатку, присвячену 60-літтю Антона Леонардовича Ідзковського, «воротаря республіки». Так я познайомився з іще однією легендарною особою нашого футболу.

Збір розрізнених, суперечливих, фактів розтягнувся, через цензурні причини, на чверть століття. Літом 1992 року все було готово для прориву блокади мовчання про дійсні події навколо так званого «Матчу смерті». Відсутність книговидавця посилювалася ще і протидією людей сталінського мислення, що не втратили впливу. Вони не бажали розвінчувати міф, про який стільки всього знято, складено, написано, на фальшивих конструкціях якого стільки побудовано, і відкрито говорили мені про це.

Сьогодні, з висоти свого віку, я теж вважаю, що радикально руйнувати «небилицю-42» не варто. Хай ця легенда залишиться прекрасною казкою для наших онуків і правнуків про футболістів, що здійснили спортивний подвиг в атмосфері тотального страху і навислої над ними небезпеки. Головне — відокремити зерна від плевел, зняти ідеологічний накип неправди. А такі спроби робляться. І добросовісні, здавалося б, автори, закликаючи до гуманізму, силкуються протягнути в рятівники спортсменів окупованого Києва Георгія Швецова та інших свідомих перевертнів.

А коли доморощені гуманісти тягнуться до західних зразків, то вже там і поготів у нескороминущій моді — терпимість

до будь-яких національних груп, толерантність і, як писав Василь Аксьонов, навіть грація в міжнаціональних відносинах. Швецов же ніколи не приховував, що ділить киян на своїх в дошку і чужих, удачливіших при Радах, ніж він, Жорка-Паровоз, на «чистих» українців і «нечистих». Отже, обличте, панове заступники! Благими намірами Швецова, його подільників була вимощена дорога до Бабиного Яру і для Трусевича, Клименка, Кузьменка, і для першого адміністратора київського «Динамо» Лазаря Когена, і для тисяч інших ні в чому не повинних жертв фашизму.

Тоді, в 1992-му, я почав підозрювати, що пробити серйозний пролом в закостенілій версії подій «Матчу смерті» не вдасться. Виручив Віктор Нікіпелов. Товариш по службі Арнольда Мельника, що виїхав на той час до США, Нікіпелов редагував один з перших в Україні вільних від оков минулого тижневик «Київські новини». Завзятий уболівальник, Віктор з подачі гуру спортивної журналістики нашої країни Валерія Мирського дав добро на публікацію, за що я їм щиро вдячний.

Так у вересні—грудні 1992 року в тринадцяти числах підряд побачив світ газетний, значно скорочений варіант. Вінчало публікацію одкровення про всі матчі динамівців під прапором «Старту», про обстановку (за розповідями очевидців, що розімкнули вуста), що панувала в окупованому Києві...

Пізніше я навіть порадив, що не опублікував книгу окремим виданням. Дуже багато нез'ясованих моментів залишалося, дуже багато зберігалось суперечностей у свідченнях свідків і в доступних тоді документах.

Архівні дослідження генерала Держбезпеки Володимира Пристайки, величезна дослідницька робота київського статистика Анатолія Коломийця і його московського колеги Аксея Варганяна, уточнення і доповнення, які вдалося зро-

бити мені, — все це допомогло відповісти на багато таємниць, окрім, мабуть, однієї...

Тепер я маю право запропонувати читачеві свою версію бувальщини і небилиць нашого футболу ХХ століття.

ІНТРОДУКЦІЯ

У Києві теплінь. Після березневих завірюх за десять днів розпустилися верби. Квітневий полудень. Вулиця Прорізна, тоді ще Свердлова. Плюс двадцять п'ять. З напівтемряви магазинної підсобки, де приймають на комісію антикваріат, прозирає торговий зал. За його вітриною блищить весною вулиця з квапливими перехожими, газуючими авто і п'яним громадянином, що обіймає дерево. Вродлива мама котить коляску, примовляючи з щасливою усмішкою на обличчі:

— Не треба, Ванечко. Тише, мій солодкий!

На іншій стороні Прорізної — фотоательє. Крізь чисто вимиті стекла закладу із сторічною історією видніє товстий фотограф у малиновій сорочці і підтяжках. Він пам'ятає наших батьків молодими і такими ж прекрасними, як Київ в описуваній день за тиждень до атомної катастрофи... І вже зовсім на задньому плані, в глибині залитої світлом студії, позує черговий клієнт. Вимучена усмішка. Секундна пауза. Вас знято. Хто наступний?

...У приймальні антикварного магазину на комісію наступною виявляється вельми немолода пані з дивовижною срібною дрібничкою, що нагадує маленький самовар. На її почорнілій від часу поверхні можна розібрати напис: «Кубокъ Павла Карловича Вешке для господъ спортсмъновъ. Кієвъ. Август 1911 года».

Погляд крізь вікна, погляд крізь роки. Ось-ось вибухне Чорнобиль. Зникне в чиємусь серванті старий приз і тут же

виникне інший — Кубок кубків з футболу. Адреса у нього буде знайомою: Київ, для панів спортсменів. Тільки три чверті століття опісля...

Відлуння-1911

Жінки Ісландії отримали виборче право.

Магометани, що живуть у Києві, звернулися до міністра внутрішніх справ з клопотанням про дозвіл штатному військовому муллі Київського військового округу Ю. Алімову суміщати зазначену посаду з посадою мулли магометанського приходу.

У пруському сеймі прийнятий більшістю голосів законопроект про спалювання трупів.

У Києві працює школа нянь. Школа має на меті давати педагогічну підготовку няням і вихователькам дитячих садків.

22 серпня з картинної галереї в Луврі вкрадена «Джоконда», шедевр Леонардо да Вінчі.

Помер Конрад Кох, засновник першої в Німеччині футбольної школи (Брауншвейг, 1872 рік).

У київському цирку виступає людиноподібна мавпа Моріц, що наочно підтверджує теорію Дарвіна. Маленького зросту, в європейському одязі, з модною зачіскою, мавпа обідає за столом, чудово вправляється ножем і виделкою, п'є вино, палить.

Відомий польський письменник Генрік Сенкевич під час полювання на фазана був поранений своїми друзями-мисливцями.

На спектакль до київського міського театру з'явилася пані, що надягла, згідно з останньою модою, спідницю-шаровари. У антракті за пані стежив натовп глядачів. Говорять, що в Одесі подібна новація вже ввійшла до ужитку.

У Китаї відміняється вимога обов'язкового носіння кісок і оголошується про реформу календаря.

У Купецькому зібранні відбувся концерт видатного піаніста, віртуоза, тонкого музиканта Сергія Рахманінова. Київські цінителі прекрасного аплодували маестро стоячи.

Норвежець Роальд Амундсен досягає Південного полюса.

«ЗМОВА» НА БАЛУ

Новий, 1911 рік видався в Києві холодним і безсніжним. За два дні до його настання, 30 грудня на Великій Васильківській через обмерзання рейок зіткнулися чотири трамвайні вагони. Були постраждалі. Професорові Волковичу довелося багато оперувати. Він дуже втомився. Але свята не обіцяли благословенної самоти. На Богоявлення випав сніг. Діти хотіли покататися на санях, запряжених рисаками, або в «Шато-де-Флер», де пан Кульчицький влаштував карнавал на льоду. Микола Борисович Делоне запрошував на бал, організований Київським товариством повітроплавців у залах нового приміщення міської бібліотеки. А вдячні пацієнти — Самсон Іванович Торський з дружиною — кликали, як завжди, на різдвяні млинці в «Гранд-готель».

Ухвалили наступне. Діти з прислугою відправляться на ковзанку, а Микола Маркович з Мелитиною Ісидорівною візьмуть ложу на свято повітроплавців, пожертвувавши таким чином 25 рублів на будівництво аеростата «Київ».

...Авіатори розстаралися на славу. Грандіозний бал вінчався концертом, в якому брали участь співаки, танцюристи, три оркестри і Микола Карпович Садовський зі своєю трупю. Зали були декоровані живими квітами. На спеціальних постаментах демонструвалися біплан Сікорського, моноплани Ільницького і Билинкіна. Члени товариства і гості вшанували професора Делоне, одного з піонерів повітроплавання в Росії, творця першого балансирного планера-біплана, на якому сам Микола Борисович зробив декілька показових польотів весною 1909 року.

Потім пили шампанське і згадували всяку всячину. Торський, що встиг з «Гранд-готелю» до десерту, божився, що така ж холодна зима, але зі снігопадами і занесеннями стояла в січні 1900 року, коли травма чотирирічного сина Бориса

привела на смерть перелякану сім'ю до поліклініки професора Волковича на Караваєвську. Торський присягався, що на Великій Васильківській сани трохи не наскочили на чималого зайця, за яким гнався натовп двірників.

— Небилиця, — недовірливо знизав плечима доцент Тананаєв, молодий колега Делоне по Політехнічному інституту. — Заець у центрі міста. Як вам це подобається, панове?

Торський зібрався було заперечити надвірному радникові. Проте не встиг. Його несподівано підтримав найтитулованіший з професорської плеяди хіміків Політехнічного інституту, що зберігав до певного часу мовчання, Володимир Олександрович Плотников.

— Достеменно так. Колись я читав про цей казус в «Киянинові».

Удячний Торський спробував навернути Плотникова до розмови на тему, що хвилювала його.

— Як ваші новації, вельмишановний Володимире Олександровичу? Син Борька, хоч ще молодик, рветься у ваш спортивний гурток. З весни до осінньої сльоти ганяє в Пушкінському саду м'яч з чехами і друзями-гімназистами. Але в парк вашого інституту на футбольний майданчик їх не пускають. Може, допоможете, шановний?

Плотников не поспішав з відповіддю. За п'ять років спортивний гурток політехнічного, створений ним спільно з Делоне і Тананаєвим, перетворився на справжній клуб, куди студентів приймали виключно за протекцією. Осіб молодше вісімнадцяти до занять не допускали, про що професор нагадав Торському. Втім, обидва чудово знали: з 1907 року, коли в парку обладнали лисий майданчик тридцять на сорок п'ять сажнів з воротами без сітки, відбою від охочих змагатися на «справжньому» полі не було.

До політехників у гості зачастили німці на чолі з братами Вешке; інженери-чехи з сусіднього заводу Гретера і Криване-

ка — члени сокольського товариства «Південь»; підтягнуті хлопці з гуртка «Спорт», організованого поборником нової системи фізичних вправ Олександром Костянтиновичем Анохіним; поляки — учні гімнаста Вітольда Болеславовича Камінського; ну і, звичайно ж, гімназисти, що добиралися з міста на конках або залізницею.

Окрім господарів, тон у грі задавали найдосвідченіші чехи, які завдяки зусиллям Вацлава (Віктора) Кашпара ще весною 1900 року провели біля сирецького іподрому першу показову гру в ножний м'яч, що сподобалася очевидцям, серед яких, на щастя, опинився професор Плотников.

Саме на різдвяному балу авіаторів 1911 року Володимир Олександрович запросив Торського й інших шанувальників нового київського захоплення до бесіди зі своїми колегами-однодумцями.

Чеська команда «Славія» — багаторазовий чемпіон дореволюційного Києва. Фото 1914 року. Крайній справа в другому ряду в модерному капелюсі горщиком Віктор (Вацлав) КАШПАР

— Саме про футбол я і хотів поговорити з вами, панове. Авіатор Уточкін ще восени хвалився Миколі Борисовичу Делоне, що одесити створюють у себе футбольну лігу і вже зібрали на це гроші. Нам відставати не слід. Доведеться розщедрюватися самим, бо у Міської думи немає коштів і для фундаментальніших акцій. Купецький староста Микола Іванович Чоколов зізнався по секрету, що серед купців знову пустили шапку по колу — батьки міста бояться не встигнути з реконструкцією електроосвітлення до приїзду до Києва государя імператора на церемонію відкриття пам'ятника Олександрю II. Отже, пропоную скинутися. Нашим футболістам-політехнікам уже недостатньо товариських поєдинків. Вони рвуться до турнірних баталій. Та й чехи мають намір довести, що вони не тільки перші, але й кращі.

Плотников знав, з ким затівати розмову. Професор Волкович мав велику практику серед знаті, сам був великим домовласником. Викладач природознавства в Київському реальному училищі Торський теж не бідував, він був власником кількох доходних будинків у Косогірному провулку на Лук'янівці. А головне, обидва вважалися прихильниками нової гри і заохотили до неї синів.

Висловив солідарність почину Делоне і Тананаєв. Так виник підготовчий комітет. Особливо енергійно впрігся до праці Микола Олександрович Тананаєв, наймолодший із футбольних «змовників», півзахисник політехніків. Уже через тиждень після балу повітроплавців він на бенкеті на честь дня народження німецького імператора Вільгельма, даному в «Гранд-готелі» німецьким консулом в Києві Герінгом, заручився підтримкою батька чотирьох братів Вешке — різнопланових спортсменів: Олександра, Макса, Павла і Карла — Павла-Юліуса Вешке, якого в Росії величали Павлом Карловичем. Багатий київський торговець, Вешке-старший з незапам'ятних часів збирав публікації про всі ігри в м'яч. Німець по-

обіцяв Тананаєву пожертвувати панам спортсменам кубок з фамільного срібла.

Під час бенкету на честь німецького імператора гостей фотографував наймодніший київський майстер Олександр Михайлович Губчевський. Його ательє на вулиці Прорізній, 23 вважалося популярним місцем у киян. Олександр Михайлович разом з німцем Гудшоном, що виготовляв багетні рами, створив фірму «Гудшон і Губчевський», чим дуже збентежив конкурентів. Губчевський обожнював рекламу, інстинктивно відчував, що за нею майбутнє. І хоча поняття не мав про нову гру, негайно пожертвував півсотенну асигнацію у фонд майбутньої ліги. Він також пообіцяв Тананаєву, що безкоштовно відобразить на дагеротипі першу команду-переможницю.

Затівники ліги легко змовилися і з Вацлавом Кашпаром, що відкрив на зорі ХХ століття футбол для киян. За минулі роки Кашпар роздобрів і полісів, але ентузіазму не розгубив і першого захоплення не зрадив. Залишивши службу на заводі Гретера і Криванека, він створив з компаньйоном підприємство, що виготовляло гімнастичне устаткування, костюми для занять спортом, лижі, сани, ковзани, м'ячі для лаун-тенісу, крикету і, як тоді писали, футбоола з двома «о». Все це можна було купити за фабричними цінами в спеціалізованому магазині на тій же Прорізній, двері в двері через дорогу напроти фотоательє Губчевського.

Кашпар узявся екіпірувати учасників майбутнього чемпіонату і забезпечити виступ у ньому авторитетної чеської команди.

І вже зовсім сенсаційним вважалося переманювання невгамовним Тананаєвим з Петербурга в Київський політехнічний інститут відомого російського голкіпера Василя Оттена. Відбулося це ще восени 1910 року, всього вісім років після першого офіційно зафіксованого в світі переходу гравця за

гроші, що стався в Англії. Тоді Елф Коммон перейшов з клубу «Шеффілд Юнайтед» до «Сандерленду» за 500 фунтів стерлінгів. Оттена ж спокусила стипендія і навчання в Київському політехнічному. Вже ранньої весни 1911-го відкриті тренування воротаря з Петербурга на Сирці множили число шанувальників нової гри мало не в геометричній прогресії.

І тут трапилося непередбачене. В п'ятницю, 25 березня 1911 року, гімназисти, що ганяли м'яча на одному з численних лужків між Пушкінським садом та іподромом, виявили в канаві біля огорожі скакового товариства труп, прикритий свитою. У пошуках м'яча, що кудись залетів, на мертвяка натрапив 15-річний Боря Торський. Він і повідомив про страшну знахідку околочного наглядача Москаленка... Оскільки це було третє загадкове вбивство в районі Лук'янівки за неповний тиждень, газети підняли шум і дружно озброїлися на міських служителів порядку. Зокрема зажадали розчистити територію і поставити там охорону. Довго плакав Боря, проте батько не пускав його на футбол до тих пір, поки до Києва не приїхав легендарний Сергій Уточкін.

Відомий авіатор і велогонщик, до того ж завзятий футболіст, Уточкін 16 і 17 квітня здійснював показові польоти при величезному зібранні публіки. Але через сильний вітер

Найперший відомий київський футболер-воротар, голкіпер збірної Росії 1911 року
Василь Бернадович ОТТЕН

його літак при перших двох спробах протримався в повітрі лише кілька хвилин. Потім справа пішла веселіше. А за три дні Уточкін надовго підкорив серця киян, зробивши декілька великих кіл над Печерськом з пасажирами на борту. Це сталося майже за два з половиною роки до «мертвої петлі» поручика Нестерова над сирецьким стрільбищем...

У перерві між польотами професор Делоне умовив Сергія Ісайовича провести показове футбольне тренування на майданчику гімнастичного товариства біля скакового поля на Сирці. Заняття зібрало київських гравців не тільки зареєстрованих, але і «диких» команд, здивувавши навіть бувалого голкіпера Оттена. Уточкін продемонстрував удар через себе по м'ячу, що летить, в стійці на руках! Одесити і сьогодні, сто років по тому, запевняють, що їхній прославлений земляк першим у всій Європі освоїв цей трюк.

ОСІНЬ НАРОДЖЕННЯ І ВБИВСТВА

До літа 1911-го переговори про проведення футбольного турніру раптом зайшли в безвихідь. Чехи, незважаючи на всі старання Кашпара, взагалі відмовилися виставити команду. Представники інших гуртків просили вдосталь потренуватися на єдиному придатному для офіційних матчів полі політехніків. Оскільки Делоне на той час повністю переключився на будівництво нових біпланів, а Плотников сховався на дачі, сподіваючись до осені дописати новий підручник, інтереси господарів майбутніх змагань наодинці представляв Тананаєв. Після довгих вагань він здався і розчинив ворота стадіону для суперників.

Але до серпня ніхто, окрім політехніків і німецького товариства, не подав офіційних заявок на участь в лізі. І тоді Тананаєва осінило:

— А чому ми не допускаємо до змагань гімназистів, вихованців реальних і комерційних училищ, які давно мають команди і жадають позмагатися, а безуспішно умовляємо дорослих чоловіків, що ганяють м'яча часто тільки для забави? Змагальність — справа перш за все молодих. Прошу щиро підтримати мою пропозицію, панове, і допустити до участі в лізі учнів.

Ідея припала улаштувачам до душі. Зусиллями сімейства Вешке, Сергія Євтимовича Рокотяна, що читав курс про динамо-машини в учбовому закладі Пермінова і тренував за власною методою вихованців четвертої гімназії, а також Самсона Івановича Торського, чий син був капітаном збірної Імператорської Александровської гімназії, за лічені дні сформувалося 14 команд. П'ять наймайстерніших на чолі з політехніками склали перший клас, останні дев'ять, серед яких значилися другі збірні політехніків, німців і двох просунутих у футбольному сенсі гімназій — Імператорської і Четвертої, склали другий клас.

Павло Карлович Вешке не поскупився на срібло для кубка переможцям. Кубок виготовив ювелір Леонід Кумиловський-Федосов, у якого він потім і зберігався в міжсезоння.

Уже тоді існувало правило, що команда, яка завоювала трофей тричі підряд, отримує його довічно... Другому призерові призначався приз пана Губчевського — пам'ятний альбом в сап'яновій палітурці з фотографіями трьох кращих команд ліги. Інтуїція підказувала Вешке-старшому, що його нащадки у складі збірної Німецького гімнастичного товариства вище третього місця не стрибнуть, і він розстарався, виділивши для майбутніх бронзових призерів срібний м'яч на малахітовій підставці, приз, який за красою і символікою цілком міг змагатися з головним...

На честь прибуття до Києва в кінці серпня государя імператора було оголошено п'ять вихідних днів. Місто напере-

додні очистили від небажаних елементів. Тільки за підозрою до партії есерів було затримано 33-х.

Запобіжні засоби вживалися для тих часів небачені. На охорону Миколи II і вищих сановників виділили 300 тисяч рублів. На допомогу місцевій поліції прикомандирували 189 жандармів і співробітників центрального філерського загону. Під час поїздки імператора з Києва до Овруча впродовж 43 кілометрів дороги кожні п'ять метрів обабіч в шаховому порядку були розставлені солдати і кінна варта. На офіційні торжества допуск здійснювався по 26 (!) категоріях пропусків. У Оперний театр, де сталася трагедія, вхід був виключно за іменними квитками. Нічого не допомогло...

Початок занять в учбових закладах відклали до 12 вересня. На сімнадцяте Тананаєв призначив урочисте відкриття футбольної ліги. План завалився вслід за прем'єром і міністром внутрішніх справ Столипіним, скошеним двома кулями Мордка Богрова.

У злочасний четвер 1 вересня 1911 року фотограф Губчевський за розпорядженням київського губернатора, камергера високого двору Олексія Федоровича Гирса невідступно супроводжував царський двір. О 14.00 прибули на Печерський іподром, де відбулися скачки й огляд «потішних». Там Олександр Михайловичу вдалося зробити останній прижиттєвий знімок Столипіна. Петро Аркадійович був одягнений як чиновник з дворян — у білий кітель і картуз з білим чохлам. Лише чорна пов'язка на рукаві визначала особу, наближену до імператора. Київський фотограф відобразив Столипіна, коли той прогулювався під руку з губернатором Гірсом. Цей знімок, що обійшов усі російські газети, зробив Губчевського знаменитим...

Після оголошення про смерть прем'єра Київ занурився в траур. Члени «Союзу Михайла Архангела» на чолі з Лю-

бинським і Балабухою погрожували рознести по цеглинці єврейський Поділ. На територію міста терміново були введені регулярні військові частини. У ніч на 12 вересня Богрова, одягненого в той же фрак, в якому він був у театрі, повісили на Лисій горі — за переказами, улюбленому місці шабашів нечистої сили. Окрім офіційних осіб, дозвіл бути присутнім на страті отримали три дюжини «союзників» і націоналістів, які сумнівалися, що Богров буде повішений. Між тим, злочинець устиг дізнатися про загибель Столипіна і був щасливий, що нібито виконав своє призначення. Самсон Торський потім писав, що якби публіці дали розтерзати провокатора в театрі, він би в пеклі мучився, крім усього іншого, і від невідомості: помер-таки Столипін від його руки чи ні...

Малу Володимирську перейменували в Столипінську. У газетах оголосили про збір грошей на спорудження пам'ятника загиблому реформаторові. Крісло, в яке опустився після пострілів прем'єр, з театру прибрали. Це крісло планували передати музею рідного Столипіну Саратова...

Про футбол забули навіть найзатятіші шанувальники гри. Але ненадовго. Час брав своє.

24 вересня був обраний керівний комітет ліги. Головою став Микола Олександрович Тананаєв, секретарем — Вешке, скарбником — Вітольд Камінський. Ухвалили: через тиждень починати! 1 жовтня 1911 року о третій годині пополудні на майданчик політехніків вибігли команди другої і четвертої гімназій. З цього матчу і ведеться відлік офіційних футбольних змагань у Києві.

Турнір проходив зовні солідно — по круговій системі і за всіма тодішніми офіційними правилами. Але... Емоції учасників били через край. Арбітраж авторитетних Анохіна, Камінського, Вешке, самого Кашпара часто оспорювався, викликаючи запеклі суперечки і невдоволення. Доходило до

відвертих колотнеч. І лише дипломатичність майбутнього лауреата Сталінської премії, а тоді 33-річного доцента-хіміка Миколи Тананаєва, його терпіння і такт рятували ситуацію. Перший голова Київської футбольної ліги, Тананаєв старався не дарма. Політехніки, в команді яких він значився провідним півзахисником, виграли чемпіонат. Футболісти Імператорської Олександровської гімназії стали віце-чемпіонами Києва, команда Німецького гімнастичного товариства, як і передбачав мудрий Вешке-старший, отримала срібний м'яч на малахітовій підставці.

22 жовтня 1911 року збірна Києва, складена переважно з політехніків, викладачів і вихованців Олександровської гімназії, на виїзді несподівано перемогла куди досвідченішу збірну Харкова — 3:0. Напевно відомо тільки трьох киян — учасників першого в історії збірної міста матчу. Це воротар Оттен, нападаючі Плушевський (забив два м'ячі) і Гуров.

Дебют був дуже вдалий. Професор Плотников закликав членів комітету розвивати успіх, і за його клопотанням 2 грудня до Санкт-Петербурга відправили офіційне прохання Київської ліги про прийом у створений на той час Всеросійський футбольний союз. Тананаєв і Вешке були обрані делегатами засновницьких зборів ВФС. Вони відбулися 6 січня 1912 року в Санкт-Петербурзі в ресторані «Відень».

У президію зборів надійшли офіційні заявки на прийом в Союз від москвичів, першовідкривачів футболу в Росії з міста на Неві, а також киян, одеситів і членів Севастопольського гуртка любителів спорту. Проте в правління ВФС потрапили тільки петербуржці і москвичі, а серед кандидатів у члени затесався одесит з войовничим прізвиськом Патрон. Киян законодавці російського футболу явно ігнорували, як і харків'ян, прийнятих до ВФС в травні. Після того, як воротаря Оттена не включили в олімпійську збір-

ну Росії 1912 року, взаємовідносини футбольних діячів Києва, з одного боку, Петербурга і Москви з іншого, були надовго зіпсовані.

«Дідусь російського футболу» Г. Дюпперон в київському журналі «Краса і сила» за квітень 1913 року намагався пом'якшити ситуацію, пояснивши відмову взяти Оттена на Олімпіаду не переїздом воротаря з північної столиці до Києва, а нібито ненадійною грою Василя Бернардовича на виходах. Пояснення було надуманим, бо «надійний» голкіпер Фаворський у двох матчах Олімпіади в Стокгольмі пропустив 18 м'ячів!

У результаті кияни відмовилися від участі в першому всеросійському чемпіонаті. Причин декілька: брак досвідчених гравців (єдиний Оттен після виключення з олімпійської збірної на якийсь час закинув воротарські рукавички), відсутність нормальних полів і боязнь осоромитися. Адже всі подальші товариські матчі підопічні Тананаєва програли. Харків'янам — 1:2, одеситам двічі — 0:1 і 0:2. Особливо вдарили по самолюбству наших земляків розгроми, що вчинив їм московський клуб «Сокольники» — 5:0 і 6:1.

Поки не відкрилося «Спортивне поле» на Сирці з трибунами на три тисячі місць, всі тренування київських футболістів обмежувалися відпрацьовуванням ударів по воротах та контрольними іграми. А тут — новий стадіон, що здавався в оренду всім охочим! Монополію політехників було зруйновано. Цим відразу ж вирішили скористатися члени чеської секції «Славія», що мали найбагатші футбольні традиції в нашому місті. Вже в другому розіграші Кубка Вешке (1912 рік) чехи розділили першість з політехніками і командою «Спорт». Кубок тоді нікому не вручили, але на його поверхні вигравіювали імена трьох переможців.

У подальшому чеські футболісти під прапорами «Славії» і «Сокола» разом з політехніками і «Спорт» задавали тон

у всіх дореволюційних чемпіонатах Києва. Публіці особливо імпонувала гра чехів, за яких з початком Першої світової війни почали виступати військовополонені. Тренерам інтернаціональної команди — В. Кашпару і В. Вітачеку — було з кого вибирати. Тільки на заводі Гретера і Криванека працювало понад 700 військовополонених: чехи, австрійці, уродженці Моравії й Угорщини. Саме ці майстри прадідуся сучасного футболу прищепили киянам любов до технічної, розрахованої на імпровізацію гри, заклали основи неповторного стилю кращих представників школи «Динамо» 30—80-х років ХХ сторіччя.

СПАСИБІ ФОТОГРАФОВІ ГУБЧЕВСЬКОМУ!

У 1913 році в старовинному місті на Дніпрі нараховувалося понад 500 футболістів. Кожний спортклуб вважав справою честі мати дорослу й юнацьку команди. На пустирях і околицях ганяли м'яча гурти «диких». Особливою популярністю користувалися «Галявина» (на місці майбутнього велотреку між нинішніми вулицями Франка і Чапаєва), звідки пізніше вийшли відомі майстри Тютчев і Юкельзон і де відразу після фашистської окупації виникла краща дитяча футбольна команда Києва, «Соломенка» (у районі майбутнього стадіону «Локомотив» біля нинішнього Південного вокзалу), що дала Бойка, Бардадима, Свиридовського, Костіна, Весеньєва, і поле яхт-клубу на Трухановому острові, там починали Хавчин і брати Галета.

Невдача в потрійному матчі з Одесою і Харковом відохотила киян від міжміських зустрічей. Засмучений голова міської футбольної ліги Микола Олексійович Тананаєв через календарний скандал з харків'янами відмовився від участі і в другому чемпіонаті Росії 1913 року. Харків'янам була дору-

чена організація ігор на Півдні. Свідомо чи мимоволі вони наплутали з датами, і кияни фізично не встигли на першу зустріч у Харкові. Виявляється, коріння хронічної хвороби з постійним перетрясанням футбольного календаря бере початок ще з царських часів.

Кияни тоді подали протест. Але його розглянули тільки в січні наступного року. І лише тому, щоб дезавуувати сенсаційну перемогу чемпіонів Півдня одеситів, що розгромили у фіналі футболістів Санкт-Петербурга — чемпіонів Півночі...

У передреволюційні роки футбол в Києві не мав такої масової опори, як у промисловому Харкові, не міг зрівнятися з багатими міжнародними традиціями одеситів. Протерішення варитися у власному соку було, звичайно, помилковим. Гравці дотримувалися застарілих канонів тактики і техніки, не відчували своєї дійсної сили. Кожна новинка, продемонстрована військовополоненими зі «Славії», у складі яких траплялися навіть члени збірних країн Середньої Європи, заставляла київських аборигенів зненацька.

Пробити пролом у своєрідній футбольній блокаді могла перша Олімпіада Російської імперії. Вона проходила в рамках Всеросійської промислової виставки в районі Троїцької площі. Саме в Києві планувалося в серпні 1913 року розіграти чемпіонат Росії за участю 15 команд. Але стався конфуз — ніхто із запрошених не приїхав, оскільки ігри в різних географічних зонах (Північ, Південь, Захід) почалися значно раніше, і змагання з футболу першої Олімпіади перетворилися на київський міжсобойчик...

Та все ж корисні контакти траплялися. Старожилам запам'ятався приїзд до Києва з Санкт-Петербурга в жовтні 1913 року команди «Кречет». Гості легко обіграли хлопців з гуртка «Спорт» — 5:0, а 22 жовтня на «Спортивному полі» змагалися зі збіркою нашого міста. У газеті «Киевлянинъ»

вперше в історії був опублікований повний склад збірної Києва з футболу дореволюційної пори.

Ось він: голкіпер Оттен («Політехніки»), беки — Зборомирський («Політехніки») і Нагель («Славія»), хавбеки — Поляков («Уніон»), Гуляницький («Політехніки»), Якобсон («Любителі спорту»), форварди — Павло і Макс Вешке («Спорт»), Калашников і Мельников («Політехніки»), Козловський («Славія»). Кияни, програючи 0:1, закінчили матч упевненою перемогою — 4:1, причому три м'ячі «Кречетові» забили брати Вешке.

Важко переоцінити внесок в становлення київського футболу німецької сім'ї Вешке. Тим сумніше, що після початку світової війни, у вересні 1914 року, трьох братів Вешке — Олександра, Макса і Павла як німецьких підданих, що вважалися військовополоненими, заарештували і вислали до села Леуново Пінезького повіту Архангельської губернії. Власті не переймалися тим, що це кращі спортсмени — гордість Києва, а старший з них був серед організаторів футбольної ліги... Павло Карлович Вешке, що подарував місту перший Кубок для нагородження футбольних чемпіонів, разом з дружиною і молодшим сином Карлом залишилися в місті. Свою торгову справу він закрит, продав нерухомість колезі — заступникові голови ліги В. П. Бобровському, і переїхав в скромнішу квартиру. Відбулося це в квітні 1915 року. Іронія долі: батьки і брат убивці Столипіна Мордка (Дмитра) Богрова продовжували на той час спокійнісінько проживати в 12-кімнатних хорамах на Бібіковському бульварі...

Після закінчення війни Вешке і Оттену вдалося повернутися до Німеччини. А ось як склалися долі інших піонерів київського футболу.

Виконанням термінових військових замовлень займався в Першу світову керівник футбольного гуртка в КПІ Микола

Борисович Делоне. Видатний механік, пропагандист і популяризатор авіаційних знань, він дожив до створення команди «Динамо» і виховав у беззавітній любові до фізичних вправ сина, Бориса Миколайовича, блискучого математика, академіка, майстра спорту з альпінізму. Ще один батько-засновник київського футболу — Володимир Олександрович Плотников залишився в пам'яті нащадків автором знаменитого підручника з фізичної хімії. Ім'я творця і беззмінного голови Київського хірургічного товариства Миколи Марковича Волковича пов'язують виключно з операцією по порятунку Столипін і з популярними лекціями на кафедрі хірургії медичного факультету Київського університету імені Святого Володимира, де тоді вчився великий шанувальник футболу Михайло Булгаков.

Олександр Анохін увійшов в історію як засновник нової системи гімнастики.

Тільки Тананаєв, що ще довго продовжував грати, на якийсь час пожертвував заради футболу науковою кар'єрою, але часи меценатів, благодійників надовго щезли. На сцену виступали організатори іншої закваски — Іван Єгоров, Андрій Краснобабенко.

Класний російський форвард, Іван Єгоров до 1915 року служив писарем Головного штабу Російської армії. Потім був переведений до Києва, де після революційних подій зіграв значну роль у підтримці ледве тліючого вогника футбольного життя в нашому місті в 1918—1919 роках. Пізніше на базі Першого державного дротяно-гвоздильного заводу він створив міцну команду металістів, що славилася в 1920-х разом з «Залдором», «Райкомводом», «Радробітниками», «Містраном».

Стараннями більшовика Андрія Краснобабенка в 1921 році було відновлено проведення чемпіонатів Києва. Список переможців за радянських часів відкрив спортклуб імені Леніна.

За постанттю Краснобабенка тоді навряд чи вгадувалася куди колоритніша й одіозніша особа Станіслава Вікентійовича Косіора, фанатично закоханого у футбол, який досить багато зробив для його розвитку в Україні. Ще восени 1914 року, проживаючи на квартирі свого земляка Вітольда Болеславовича Камінського по вулиці Маріїнсько-Благовіщенській (Саксаганського), він зовсім не ховався від царської охранки, як стверджували згодом офіційні історики, а дозволяв собі грати за польську команду гімнастичного товариства, очолювану Камінським. І навіть позував перед фотокамерою всюдисущого Олександра Михайловича Губчевського, чие ательє на Прорізній, 23 вважалося найпопулярнішим в до-революційному Києві.

На жаль, на зорі ХХІ століття могила почесного киянина професора Волковича на головній алеї Байкового кладовища пригнічує запустінням серед пишноти надгробків, що оточують її. Геть забуті імена й інших наших славетних земляків, що вибрали своїм захопленням футбол і подарували його киянам напередодні Першої світової війни.

Давно немає Столипінської вулиці. За витівкою історії, саме на колишньому заводі Гретера і Криванека («Більшовику») був після революції переплавлений на орало пам'ятник нещасливому реформаторові Росії... Срібний кубок Вешке довго зберігався в сім'ї Кумиловського-Федосова і щез в середині 1980-х у закапелках комісійного магазину на тій же Прорізній; причиною цього стала грошова скрута дочки ювеліра Валерії.

Немає вже і вулиці Станіслава Косіора. Тепер вона носить ім'я В'ячеслава Чорновола, теж убитого через 60 років після розстріляного тезка. Інша епоха, інша влада, але схожі розбійницькі методи. Там офіційний вирок, тут «ненавмисний» наїзд вантажівки...

Репродукція рідкісного знімка дореволюційного фотографа Олександра ГУБЧЕВСЬКОГО. Київ, осінь 1914 року, команда польського гімнастично-го товариства, учасниця футбольного чемпіонату міста. На передньому плані лежить з м'ячем Станіслав КОСІОР

А ось фотографія молодого київського футболіста Косіора серед учасників одного з матчів осінньої першості 1914 року збереглася. Спасибі панові Губчевському!

Хто є хто: Галета

Навесні сімнадцятого Дніпро під Києвом розлився як ніколи: вода піднялася на одинадцять аршин, тобто майже на вісім метрів. Віщуни передбачали біду. Звичні до повеней жителі Труханового острова спускали човни з вікон дверей будинків на високих палях, бо двері вже не відкривалися. Синові кравця Макара Галети десятирічному Вовці нудно було сидіти в чотирьох стінах. Човен забирали батьки, а до яхт-клубу, де ганяли м'яч пани футболісти, було десь півверсти. Перехрестившись, Вовка стрибав прямо з підвіконня до Дніпра, що клекотав, і плив назустріч своїй мрії, нітрохи не боячись вечірньої прочуханки.

За футбольними воротами купчилися гурти хлопців. Кожен терпляче чекав, коли вдасться схопити бажану шкіряну кулю й ударити по ній що є сили. Під час тренувань команди «Алексеевць» роботи діставало всім роззявам. Але Вовці успіх посміхався частіше за інших — дуже він був моторний. Власник розташованого в небезпечній близькості від ігрового майданчика ресторану «Босфор» навіть заохочував молодшого Галету свіжими пампушками, щоб м'яч після хибних ударів не турбував клієнтів. За одну таку пампушку в кондитерській «У Жоржа» на Хрещатику треба було віддати аж п'ятак!

Особливо шанував хлопчачка капітан «Алексеевця» Сьома Хавчин. Семен був справжній денді. Він учився футбольній техніці у військовополонених чехів в Пушкінському саду, а гарні манери, гнучкість і пластику набув у школі бальних танців Соломона Шкляра на Великій Васильківській. Сьома терпіти не міг пауз в грі і цінував уміння Вовки миттєво повертати м'яч. Коли виникала вакансія, капітан міг запросто включити Вовку до складу. Це була перш за все данина пошани здібностям бомбардира старшого брата Вовки — Павла, найрезультативнішого форварда команди, а в другу чергу — нагорода молодшому Галеті за спритність і довготерпіння.

...Справжньої радянської влади в Києві не існувало до 1921 року. І хай історики твердять що завгодно, Володимир Макарович Галета під час наших бесід наполягав на своєму. Він сам усе бачив і порівнював ситуацію тих років з осіннім колапсом влади 1991 року, коли комуністів ніби вже немає, а нічого не змінилося. І врахуйте: це свідоцтво гарячого прихильника більшовизму, яким Галета залишався до кінця життя... Старший брат Павло взагалі в революцію пішов. Молодший, як і всі в поселенні майстрових Дніпровського пароплавства, теж радісно зустрів нові порядки, хоча спочатку вони викликали хіба що в розруху, голод і страшне безробіття. Ще в двадцять третьому, коли по молодіжній броні Володька потрапив ливарником на завод «Юртал», опівночі додому з Межигірської добиратися було страшно: містом сновигали банди. І лише коли в Києві розквартирували регулярні червоні

частини, бандити відступили за околиці, де за них узялися... чекісти.

А спортивне життя на той час уже налагодилося. У Київській футбольній лізі до весняного сезону 1923 року налічувалося близько 900 чоловік! І це без армійських команд, які після наказу Климента Ворошилова про включення футболу в список предметів загального навчання воїнів РККА почали плодитися, немов гриби після дощу. Восени двадцять четвертого з бійців, що служили на Україні, зібрали непогану команду, яка «з листа» обіграла на виїзді збірну Ленінградського військового округу — 2:0 і зробила нічию 2:2 з командою Центрального району міста на Неві.

Але у збірної Українського військового округу по суті не було київської прописки. Та і не вона відкрила післяжовтневий літопис міжміських матчів. Зібрана з «чого було» київська команда дебютувала ще на чемпіонаті України 1921 року в Харкові й вибула з боротьби після першого поєдинку (грали за олімпійською системою), поступившись 0:1 взагалі-то далеко не найсильнішому учасникові — збірній Таганрога, включеній в турнір на спеціальне запрошення. Позначилася майже десятирічна самоізоляція київських майстрів, їх небажання набивати гুলі в суперництві з визнаними авторитетами.

Наступна спроба заявити про себе була значно професійніша, бо робилася по-справжньому зіграною і згуртованою командою, гравці якої не просто багато тренувалися, а разом працювали, жили поряд один з одним у залізничній колонії на Соломенці, залицялися до місцевих дівчат. Передвісник «Динамо», ця команда в середині двадцятих не поступалася в популярності й силі ні харківському «Штурму», ні одеському «Містрану», ні «Профінтерну» з Миколаєва, ні «Червоному соколові» з Херсона.

ПОПЕРЕДНИКИ

«Залдор». Ще зовсім недавно це магічне, малозрозуміле сучасному вболівальникові слово примушувало прискорено битися серця старих киян. Нині свідків гучної слави тієї

команди вже просто не лишилося... Вигравши весняний чемпіонат міста 1923 року трьома складами, залізничники відправилися на навчання до Петрограда, де 4 серпня чинили гідний опір некоронованим чемпіонам країни на чолі з легендарними Михайлом Бутусовим і Павлом Батиревим — 0:1. Ну а наступного дня дебютант щасливо перетілівся в екзаменатора, перемігши (2:1) міцний клуб «Петровський».

Осіня першість Києва, як і чотири наступних, стала суцільним тріумфом «Залдора», хоча головні суперники — «Райкомвод», «Містран», «Роботрос», «Радробітники» — з кожним сезоном конкурували все відчайдушніше.

За будь-якої погоди на будь-якому стадіоні, будь то затишний первісток КПІ, названий після революції «Рот Фронт», або незграбний «Червоний», залізничники збирали аншлаг. Публіка не переймалась результатом. Вона жадала краси, гострих відчуттів. І бачивши, що матч котиться до нудної нічієї, воротар Ямковий залишав свій пост і біг уперед. Трибуни тут же оживали: ну, Яма дає! І завмирили, чекаючи, коли

Збірна Харкова з футболу — краща в Україні середини 1920-х років.
1924 рік

м'яч потрапить на підйом захисникові Брешкевичу. Майбутній соліст військового хору, Жора Черпалка, прозваний так за довгі ноги, умів «запалювати» такі високі «свічки», що цікаві аероплани не ризикували кружляти над футбольними полями.

Улюбленцем Солом'янки був Михайло Свиридовський, розумний гравець, зловити якого на хитрощі вважалося вищим шиком. Жінки, що охоче ходили на ігри «Залдора», задивлялися на красеня Васю Бойка. Та і партнери радували око: Бардадим, Фенцель, Костін, той же Ямковий. Захоплено зустрічався кожен прорив крайнього нападаючого Швецова — знаменитого київського Паровоза, підкати самовідданого Васі Інженера — захисника Весеньєва, хитрі удари технаря Товаровського. Втім, Мишко Студент, як називали цього нападаючого вболівальники, незабаром став граючим тренером «Радробітників».

Таке було в порядку речей. Школу «Залдора» в різний час пройшли майже всі майстри першого післяреволюційного покоління. Виняток становили трамвайники, що виступали за «Містран», а також жителі Подолу і Труханового острова, що групувалися навколо «Райкомводу». До двадцять п'ятого року футбол в місті неподільно керувала ОРПС (Окружна рада професійних спілок), яка крізь пальці дивилася на незліченні переходи всередині свого відомства. Все одно під прапором збірної виявлялися кращі. А головна команда ОРПС була насправді зірною Києва. Армійські колективи завдяки текучості кадрів не витримували ніякого порівняння. Чемпіони військових частин України не пропускали менше п'яти м'ячів не тільки від «Залдора», але і від «Роботросу». У чекістів же було дуже багато роботи, щоб оперативно відгукнутися на створення в Москві і Ленінграді товариства «Динамо». Тим більше в його назві нічого про футбол не згадувалося.

Потрібна була рушійна сила: фанат гри, що має велику силу і владу в органах. Але спочатку така постать виникла в Закавказзі...

ПІДСТУПНІСТЬ, СТРАХ І ЛЮБОВ

Журнал тифліських чекістів «Динамоєць» писав у 1932 році: «Згадується травень 1925 року. Невелика група чекістів Тифліса на чолі з першим динамовцем, ініціатором і організатором «Динамо» товаришем Лаврентієм Берія енергійно береться за реалізацію в чекістському середовищі ідей радянської фізкультури. Важко доводилося спочатку: не було коштів, не було приміщень, важко розгойдувалися маси. Часом здавалося, що прекрасна ідея оздоровлення широких мас чекістів, висотаних напруженою роботою, не отримає належного розвитку. Але товариш Берія, подаючи особистий приклад, активно беручи участь у роботі секцій, з більшовицькою наполегливістю рухав справу вперед. Спершу пролетарське товариство тифліського «Динамо» було скромним гуртком любителів футболу, гімнастики і стрілецької справи, але вже через рік-два «Динамо» стає могутньою організацією, яка під керівництвом товариша Берія — свого беззмінного голови — крокує від перемоги до перемоги...»

Любителів футболу в «Динамо» вистачало і до Берії. Завзятими вболівальниками були Ягода, його заступник Петерс, що створив непогану команду чекістів в Одесі; але особливу активність у створенні динамовських колективів виявив Веніамін Леонардович Герсон. Особистий секретар Дзержинського, а потім Менжинського, він був вхожий до будь-якого кабінету і володів величезним впливом на можновладців. Інтелігентна людина, енциклопедист і поліглот,

він нічого не міг із собою поробити, коли мова заходила про футбол. У маленького, круглого, немов колобок, тільки з вусами, Герсона, хоч він і не носив, на відміну від бразильського однофамільця, звання чемпіона світу, була маніакальна пристрасть повчати всіх і вся, додаючи при цьому, що бачив, як грав у футбол сам Дзержинський.

Восени 1924 року Герсон відвідав з інспекційною поїздкою Тифліс. Місцеві чекісти, що знали про його слабкість, запросили Веніаміна Леонардовича на стадіон. Збірна міста грала з новоросійською «Олімпією». Судив матч ростовчанин Мартин Мержанов, величезний вайло, якого побоювалися навіть нестримані південці. Ворота «Олімпії» захищав красень-вантажник з пудовими кулаками. Це саме з нього, а не з когось іншого, списав Лев Кассиль образ легендарного голкіпера Антона Кандидова.

Фантазія Льва Кассиля привела вигаданого ним Кандидова до збірної СРСР з футболу. Життя ж було на вигадку багатше. Вантажник з Новоросійського морського порту Володька теж потрапив до першої збірної країни, але тільки зовсім з іншого виду спорту. Він став уславленим льотчиком, двічі Героєм Радянського Союзу і з гордістю носив своє прізвище: Коккінакі.

А тоді, в приснопам'ятному матчі 1924 року, воротар-вантажник сміливо діяв на виходах, мав явну перевагу в повітрі. Це дратувало господарів, особливо товстого півзахисника, що прагнув нишком травмувати новоросійця. Той спуску не давав. Після чергової сутички товстун знайшов собі іншого цапа-відбувайла — першого суперника, що трапився на шляху, і був негайно видалений з поля.

Трапилося це в першому таймі. У перерві до Мержанова в суддівську зайшла депутація тифлісців. Спочатку вони намагалися довести арбітрові помилковість видалення, а переконавшись, що гість наполягає на своєму, висунули

ультиматум: повернути грубіяна на поле. Здивований Мержанов навідріз відмовився міняти рішення. І тоді господарі кинулися на коліна. Вони чесно зізналися, що вигнаний — великий чин в місцевому ДПУ, людина люта і злопам'ятна. Такої ганьби на очах у московського начальства не знесе. З-під землі дістане. І помститься...

Майбутній фронтовик, військовий кореспондент «Правди», творець і перший редактор тижневика «Футбол» Мартин Іванович Мержанов повірив парламентарам на слово і поступився принципами, про що ніколи не шкодував. Футболіста, що повернувся на поле після перерви, звали Лаврентій Берія. Але до самого п'ятдесят третього здоровань Мержанов жив зігнувшись: а що як кат пригадає... Вже в хрущовську «відлигу» ветеран повідав молодим співробітникам «Радянського спорту», як вичавлював з себе по краплі раба, і здивував лише самим фактом зіткнення з Берією. Боязкість у нас, що жили в радянську епоху, закладена генетично...

Про те, що молодий Берія, хай і поганенько, але грав у футбол, підтвердив в мемуарах і Микола Старостін. Миколі Петровичу, коли його «Червона Пресня» приїжджала на матч до Грузії, не раз доводилося стикатися в боротьбі за м'яч з майбутнім маршалом. А ось Михайло Якушин, що годувався, до речі, в кінці 1940-х — початку 1950-х з рук Лаврентія Павловича, чомусь заперечував берієвське футбольне минуле. Після розвінчання Берії він при нагоді де міг ненароком обпльовував свого розстріляного господаря, і я б його байкам не довіряв. Тим паче, що в період недовгої футбольної кар'єри Лаврентія Павловича московський підліток Мишко Якушин на Кавказі взагалі не бував, на відміну від безпосередніх учасників подій, старших за віком Мержанова і Старостіна.

У середині 1990-х журналіст Аркадій Галинський, спираючись на свідчення Якушина і на старі тифліські газети,

намагався перетворити історію про грубість Берії на зеленому полі в анекдот. Про хисткість заочних свідчень хитрого Михея, що традиційно любив через особисті причини суперечити братам Старостіним, читачеві, сподіваюся, вже зрозуміло. Що ж до відсутності прізвища Берії в складах команд тих років, то ви не знайдете жодного прізвища чекістів-футболістів і в українських газетах. При цьому ті, хто грав за ще юне київське «Динамо», були куди нижчі рангом, ніж Берія. Завіса секретності прикривала «сталевих лицарів революції» від зайвої публічності і непотрібних архівних слідів ще за життя Дзержинського...

В описуваний час Лаврентію Павловичу було двадцять п'ять. Він уже керував секретно-оперативною частиною грузинського ДПУ і жив на вулиці Грибоедова, куди запросив Герсона на вечерю. Проникливий Веніамін Леонардович ненароком зауважив хлібосольному господареві, що футбол — це видовище ХХ століття, здатне захопити і згуртувати натовп краще якихось закликів і гасел. Берія здивувався мудрості прогнозу. Адже, на відміну від своїх попередників на троні карателя, він знав футбол не з чуток, а зсередини.

...Молодий Лаврентій намотав на вус раду мудрого Герсона, і футбольні команди плодилися по всьому Закавказзі, наче кролики. Благо, клімат дозволяв грати майже цілий рік. На якийсь період Берія стає вухами й очима Герсона. Заохочення не примушує себе чекати: взимку двадцять п'ятого молодого Лаврентія Павловича не по чину запрошують на зустріч видних тифліських чекістів з Йосипом Віссаріоновичем. Після цього Берія стає нестримний.

Історик і свідок сталінської епохи Антон Антонов-Овсієнко писав, що майбутній міністр внутрішніх справ СРСР уже в молодості був невичерпним майстром інтриг і доносів, як ніхто умів у потрібний момент пустити в хід брудні чутки,

щоб посварити своїх суперників на шляху до влади. Ставши навесні двадцять сьомого року заступником голови Закавказького ДПУ, Берія швидко підім'яв під себе безпосереднього начальника, слабовольного Станіслава Реденса, якого чекісти називали між собою не інакше, як Беренс, і почав активно впливати на вищі структури ДПУ в Москві. Йому не терпілося піднятися на наступний рівень, але зіштовхнути з нього Реденса, одруженого на Ганні, сестрі Надії Аллілуєвої, було непросто.

Збираючи компромат на шефа, Берія паралельно засипав Москву реляціями про неухильне зростання досягнень підвідомчої йому організації. Ці безперервні успіхи повинні були мати пояснення. На відміну від інших, Берія не відбувався загальними словами і цифрами, що важко перевірялися, а ризикнув викинути один з давно підготовлених козирів. Він писав із звіту в звіт: «Нині важко собі уявити чекіста, прикордонника або червоноармійця з військ ДПУ, не втягнутого в ту або іншу секцію закавказького «Динамо», щоб він не вів якої-небудь роботи... Загартованому бійцеві будь-яке завдання до снаги». І нарешті підкинув ідею Герсона у власній інтерпретації: «Наші чекісти і під час активного відпочинку завжди з народом, упроваджуючи в маси спорт, демонструючи різнобічну фізичну підготовку».

Подальший розвиток подій засвідчив, що футбол багато значив у житті підступного і надексцентричного мегрела...

Відлуння-1925

Гучний фільм «Багдадський злодій» з Дугласом Фербенксом на кіноекранах Києва!

Президія ВУЦВК вирішила вжити заходів до охорони Володимирського собору.

У клубі безробітних (Хрещатик, 1) поновилися заняття з вивчення французької мови.

Власті виділили 20 тисяч рублів на ремонт «Червоного стадіону».

У зоопарк з Німеччини завезено вісім мавп, левів, шакалів, дикобразів, страуса, — всього 48 тварин. Вартість закупівлі з доставкою — 10 тисяч рублів.

Місто Царицин перейменоване в Сталінград.

24 травня вийшов перший номер «Комсомольської правди».

Президент ФІФА Жюль Ріме зустрівся в Женеві з уругвайським послом у Франції Буеро, гарячим шанувальником футболу, і кілька годин обговорював з ним ідею проведення першого світового футбольного чемпіонату в Уругваї, збірна якого роком раніше виграла олімпійський турнір у Парижі.

У червні під Гурзуфом відкрився дитячий піонерський табір «Артек».

Екс-кайзерові Німеччини Вільгельму зроблена операція омолоджування. Газети повідомляють, що після неї Вільгельм виглядає молодшим за свого сина-кронпринца.

У районі Фастова ліквідовано банду Лящука.

З 12 серпня ціни на шовк знижено на 28 відсотків.

У футболі змінилося правило «поза грою». Відтепер кількість гравців-захисників, які можуть знаходитися між нападниками і своїми воротами, скорочено з трьох чоловік до двох.

На Бессарабському ринку з'явився перший льодогенератор (холодильник).

У своєму ліжку на Пушкінській, 62, другий поверх, по-звірячому вбито завідувача комунальним трамваєм міста Воробйова з дружиною.

До Німеччини на планерні змагання виїхали студенти КПІ.

Оголошено склад київських футболістів на матчі з Одесою: Ямковий, Весеньєв, Фенцель, Долгов, Бойко, Швецов (усі — «Залдор»), Курбатов («Металісти»), Бахарєв і Рейнгольд («Райкомвод»), Савицький і Міллер («Містран»).

У день залізничника відкрито стадіон «Локомотив».

У серпні-грудні Харківський паровозобудівний завод випустив 12 нових паровозів.

Новий київський вокзал матиме підземні переходи!

У розгромленому номері лєнінградського готелю «Англетер» знайшли в петлі Сергія Єсеніна. Передсмертна записка була написана кров'ю поета.

Хто є хто: Ідзковський

Двадцяті були часом бурхливих поривів молодості до самовираження. Людям неспокійним, творчим хотілося скрізь устигнути, не пропустити нового, незвичайного. На ентузіастів ще не накинули гамівних сорочок... А тут якраз прийшов НЕП з його швидким вторгненням у побут напівголодного й захищеного міста. Темп життя незвично зріс. Доба скоротилася в об'ємі. У першому наближенні тодішні підприємці нагадували кооператорів горбачовського заклику.

Народилися нові слова: «непман» і «спец». Футбол спочатку затаврували ганьбою як буржуазний пережиток і непролетарський вид спорту, але незабаром помилували і охрестили на англійський зразок «футером». Капелюх і «гаврилка» (так в пору військового комунізму називали краватку) на очах завойовували здані було позиції кепці, косоворотці, гімнастерці. Брюки-кльош і бушлат — «мандат пролетаря» — поступилися місцем модному піджаку в талію і коротким брюкам непомірної ширини в стегнах що різко звужувалися в кісточці.

Знов спалахнула реклама: «Фабрика Сорокіна — музичні інструменти», «Савва Ундєрвуд — друкарські машинки», «Кращий заклад натирача на Прорізній у Босяцького!». Найбільший шик — капелюхи і галантерея, черевики «джиммі» з вузьким носом, колекції готового верхнього одягу і тканини «у нас тільки імпорт» — можна було придбати на Хрещатику і в Пасажі.

Місто мінялося на очах. Приватні гастрономічні молочні, овочеві магазини відтіснили на околиці робочі лавки, де все було простіше, убогіше, але доступніше. З'явилися приватні прокатні автомобілі. Ресторани з кабінетами працювали до

ранку. На біржі котирувався золотий червонець. Коло підніжжя Володимирської гори з боку Подолу тулилися безпритульні. Майже поряд з їх трущобами на вулиці Борчів Тік розташовувалася нижня станція михайлівського механічного підйомника. Фунікулер вів з царства вбогості до царства літератури: на площі Героїв Перекопу (Богдана Хмельницького) розкинулося містечко букіністів.

Ось в яку пору закінчив трудову школу № 79 беззмінний воротар футбольної збірної Тосик Ідзковський. Незадовго до випускного вечора до школи завітала невисока людина в канотье й ошатних білих туфлях. Поштовхавшись на великій перерві в галасливій водоверті, він швидко відшукав хлоп'ят з першої команди на чолі з Тосиком і неповторно-лінькувато вимовив декілька дивних фраз:

— Наскільки я розумію, вам уже нема в кого вигравати. Приходьте завтра в «казино», почнемо нове життя. Ви чули про таку команду — «Радробітники»? Так це я. Виступатимете за нас.

На місці нинішнього готелю «Дніпро» в роки НЕПу розташовувалася приземиста будівля, в якій за царя (та і до літа 2009 року!) майже цілодобово крутилася дзига рулетки... Більшовики передали будівлю під клуб профспілки державних службових установ, проте, як повелось, в побуті за ним збереглася колишня назва — «казино». Футбол був у такій шані у членів профспілки, що зал, прикрашений червоним деревом, з дзеркалами на всю стіну, надавався для осінньо-зимових тренувань.

У цей храм і прийшли вчорашні школярі на чолі з відчайдушним воротарем трудової школи № 79 Тосиком Ідзковським. Висока довіра приголомшила хлоп'ят. Крилася в цьому казковому повороті і маленька життєва приємність: уперше їм не довелося витрачати на спортивну форму гроші, заощаджені на сніданках...

Людина в канотье, що запросила їх, виявилася непоганим футбольним селекціонером. За весь 1925 рік четверта команда

«Радробітників» пропустила всього один гол, принісши клубу вагомий залік. А в знаменитому матчі з «Райкомводом», дивитися на який прийшов увесь Поділ, 18-річний Антон Ідзковський парирував пенальті при рахунку 1:0 на користь своєї команди за дві хвилини до фінального свистка. Звичайно, в центрі уваги київської торсиди був турнір не четвертих, а перших клубних команд. Але в головному чемпіонаті «Радробітники», на жаль, не вели перед. І вже весною 1926 року чоловік в канотьє довіряє Ідзковському місце голкіпера № 1.

Антон (тут Кассиль явно запозичив ім'я) виявився гідним запаморочливої кар'єри. Закоханий у футбол до самозабуття, він змалку привчив себе до жорстокої самодисципліни. Маючи середні фізичні дані, він розробив для себе спеціальні вправи, що розвивають швидкість реакції, спритність, гнучкість, силу. Кидав тенісний м'яч у кам'яну стіну і ловив. Бив у стіну ногою справжній футбольний м'яч і ловив. Навіть у години дозвілля в полі, в лісі, на пляжі ловив комарів, мух, метеликів, усе, що пролітало поряд. Знав ігрові звички всіх київських форвардів. Аналізував, шукав протиприйоми. Пристрасть до куріння, спиртного і марнування часу в розвеселих компаніях проминула Ідзковського в отрочтві, що дозволило йому стати найбільш «режимистим» гравцем у місті, вельми щедрому на розваги.

За аскетизмом з Антоном Леонардовичем витримував порівняння хіба що Володимир Макарович Галета. Невипадково обидва прожили велике повнокровне життя. Але якщо Галета із власної волі не дійшов до «Динамо» і, рано розпрощавшись з футболом, був тільки свідком повної драматизму 55-річної історії всесоюзних чемпіонатів, то Ідзковський в різних іпостасях — гравця, тренера, функціонера — став активним її учасником. І тут він ніколи не забував про величезну роль у своїй долі, як і долі однолітків, що знайшли своє покликання в грі з м'ячем, людини в канотьє — свого вчителя Михайла Давидовича Товаровського.

Була, правда, у Антона Леонардовича, вихідця з поляків (до революції він носив прізвище Ідзиковський, а потім завдяки

Ще не стихли залпи війни, а воротар ІДЗКОВСЬКИЙ (на знімку в стрибку відбиває м'яч) знову полонив уболівальників своєю майстерністю. Київський стадіон «Динамо». 1944 рік

родичам з нижчого стану втратив букву «и»), серйозна щербина в біографії. Те, що Тосик під час НЕПу служив прикажчиком у магазині спорттоварів на Хрещатику, мало бентежило більшовиків. А ось чому вони закрили очі на явну неточність в автобіографії, де Антон називав себе сином кухаря — питання. Вся інтелігенція дореволюційного Києва чудово знала батька Антона — власника найбільшого в місті книжкового магазину на Хрещатику, 29 Леонарда Ідзиковського. Не могли пройти мимо цього факту і пильні чекісти дзержинської школи. Але мудро вирішили, що корисний футболіст і один із співорганізаторів київського «Динамо» куди краще виглядатиме в образі сина кухаря...

Знайомий нам уже по «Залдору» Мишко Студент став першим і вельми успішним тренером київського «Динамо», крупним ученим, автором підручників з футболу. Ще в середині двадцятих разом з московським рефері Василем Рябоконею він написав методичний довідник для гравців, тренерів, суддів, активно співробітничав в спортивних відділах різних газет.

А на зорі радянської влади звіти про матчі були цікавим і дивовижним читивом. Для ілюстрації — зразок продукції ганг-

Два славні футбольні воротарі київського «Динамо» — дві славні епохи. Євген РУДАКОВ (зліва) і Антон Леонардович ІДЗКОВСЬКИЙ стерів пера (автор сховався за ініціалами І. С. І.) з одеського журналу «Шквал» за 10 червня 1926 року.

Що не вирубаєш сокирою...

«Турнір м'яченосців. Футбольні бої Одеса—Крим.

Те, що піднесене Радінфізкультуром під гучним і відповідальним ярликом «Кримської збірної», хіба ось в якому сенсі виправдовує себе: дійсно зібрано з бору по сосонці. І ми розуміємо те велике розчарування, яке відчувала вся спортивна Одеса обидва ці дні (7:0, 4:0). І ми відмовляємося розуміти цю комерцію... Були дуже симпатичні молоді люди. Були «м'яченосці», які оскаженіло носилися по полю, розгублені і сумлінні, такі, що зворушливо задихаються, але не було спортсменів. І зовсім не було футболістів.

Футбол — це стрімкий натиск, розумна комбінація, дзвінкий удар, спритний трюк. Футбол — це динаміка і темперамент.

У «кримчаків» темпераменту хоч відбавляй, але вони не знають поля, не відчують гри, не бачать супротивника. Без усіх цих якостей футболіст — просто дригалка.

Кримчаки і продригали матч, продригали смішно, по-дитячому, як футбольні лікбезники.

І лише шкода настирливої, але такої, що не виправдала себе, реклами.

Якийсь старий спортсмен, у якого нагострене око, прийшовши на перший матч, після перших хвилин гри припустив: «Схоже на 7:0».

Це «пророцтво» збулося. На п'ятій хвилині Злочевський загнав в «осоружні ворота» перший хижий гол. Потім кожні чверть години, як за замовленням, падали одеські м'ячі в кримські ворота.

Гості метушилися. Їх убивчо «ганяли». Вони кількадесят хвилин не торкалися м'яча. А отримавши м'яч — не могли його використати... Хотілося б виділити кого-небудь з «кримчаків» — і ми не знаходимо кого... Хіба що воротаря Білуху, який показав кращий клас гри, прекрасне око, міцні руки і справжній фізкультурний розум»...

А ось приклад розпалювання нетерпимості вболівальника і надупереджене ставлення до суперників — своїх і чужих — у так званому пролетарському друці:

Два футбольні матчі Москва-Київ

«...На початку другого хавтайму кияни з центру Кукуєвицький забивають перший гол Москві. Роз'яррені москвичі вживаючи всіх дозволених і навіть недозволених (штовхання) технічних прийомів, підвоюють атаку і Київ двічі у великій небезпеці; раз голкіпера, що вибіг назустріч м'ячеві, збито з ніг і ворота без захисту, а м'яч... На віддалі п'яти кроків од воріт. Чоловік з п'ять москвичів пускають м'яч поміж ніг, силкуючись забити гола. Надійшла оборона, небезпеку зліквідовано. Другий разів Київу десятиметрівку, на щастя підвезло... Гола не було.

Останні хвилини хавтайму минули й розквитатися Москві не вдалося: матч закінчився наслідком 1:0 на користь Києва.

Команда Райкомвод вразила всіх своєю дружною грою, єдністю, особливо ж успішно була відповідальна гра беків.

На київському обрії з'явилася ще одна гарна футбольна команда.

Гр. Старов».

*(з газети «Пролетарська правда»,
м. Київ, за 8.08.1926 р.)*

Із заголовка малограмотного опусу виходить, що було два матчі. І в першому «москвичі» (а насправді це була рядова команда з підмосковного Орехово-Зуєва) легко розправилися з «Залдором», найсильнішим клубом Києва — 4:1. Тільки весь запал автора пішов у свисток — опис того, як мужні парубки «Райкомводу», до речі, віце-чемпіона Києва, героїчно витримали натиск «розз'яренних москалів» і видряпали перемогу... Так, про футбольне безумство, що охопило в ХХ столітті світ, можна писати по-різному: з гумором, наукоподібно, серйозно і брудно, граючи на убогих струнах душі людської.

Відлуння-1927

Оголошено збір коштів постраждалим від землетрусу в Криму.

До Києва прибув єврейський комсомольський поет Вайнерман. Він повідомив, що в Москві за антисемітизм позбавлений звання народного артиста Степан Кузнецов з МХАТу.

Американський пілот Чарльз Ліндберґ за 33 години здійснив перший безпосадочний переліт через Атлантику.

Профспілки проводять конкурс друкарок. До нього допускаються персони, що працюють зі швидкістю не менше 350 ударів у хвилину. У програмі — друкування з друкарського аркуша і рукопису, робота під диктування і на швидкість. За кожну помилку віднімається від 10 до 20 ударів.

Пожежа на київському вокзалі.

Пролетаріат міста обурений стратою Сакко і Ванцетті.

Оголошено про початок функціонування трансатлантичного телефонного зв'язку.

Вибори президента Ліберії стали фальсифікацією сторіччя. Правлячий президент Чарльз Кінг через головопартство своїх блюдолизів набрав голосів у 15,5 разів більше загальної кількості.

За бешкет і хуліганство зняті з обліку на біржі праці вісім безробітних.

У приміщенні Оперного театру імені Карла Лібкнехта почалися гастролі Харківського театру музичної комедії.

Всесвітньо відомий шаховий маестро О. С. Селезньов дав дві консультаційні партії в клубі «Роботрос» проти сильних київських гравців.

Заступник начальника київської головліції Люд-Цинцарь оголосив війну міським повіям.

На XV з'їзді РКП(б) Троцький і Зинов'єв виключені зі Всеросійської комуністичної партії (більшовиків).

Отримано повідомлення про приїзд кращої футбольної команди робітничої спілки Австрії на ряд матчів. У п'ятницю, 1 липня, в нашому місті відбудеться перша офіційна міжнародна зустріч з футболу. Дебют доручений збірній металистів.

ПІОНЕРИ ЗЕЛЕНИХ ПОЛІВ

Знову звернемо увагу на Володимира Галету — першого серед київських бомбардирів радянської пори, славного попередника київських футбольних снайперів — Каневського, Біби, Бишовця, Блохіна, Шевченка.

До двадцять сьомого року Володимир уже третій сезон виступав за першу команду «Райкомводу», де тон задавали Семен Хавчин і Борис Кукуєвицький, одружені на рідних сестрах. Правда, в цьому вони не були оригіналами. Чотири лідери «Залдора»: Ямковий, Бардадим, Костін і Фенцель

установили київський рекорд, досі не перевершений, пов'язавши свої долі з чотирма сестрами-гімнастками, що, проте, не перешкодило «Райкомводу» відібрати у залізничників пальму першості в місті якраз напередодні візиту австрійців.

У перемозі водників була чимала заслуга їх кращого бомбардира Галети, який виконував функції лівого напівсереднього нападу і головного диспетчера Кукуєвицького, який вважався центром атаки. 39-річний Хавчин уже перейшов на тренерську роботу, і саме йому Окружна рада професійних спілок доручила підібрати склад на матч з австрійцями. Оскільки гості були справжніми роботягами, Хавчин зупинив свій вибір виключно на їх колегах з «Більшовика», кабельного і гвоздильного заводів.

Ось кому пощастило відкрити літопис міжнародних футбольних зустрічей у Києві. У голу стояв Федоров, беками були Захаров і Жук, хавбеками — Пігульовський, Ашкиназі і Ердман, на краях нападу діяли Єгоров, Іноземцев, в центрі — Пискун, на зв'язках — Кисевич і Бродський.

Австрійці згодом приїжджали ще двічі. Восени того ж 1927 року в місто на Дніпрі завітали родоначальники гри, англійці, але такого свята, як при зустрічі збірної Нижньої Австрії (так офіційно іменувалися гості), Володимир Макарович Галета більше не пам'ятав.

На шляху австрійців до Києва, на станціях Шепетівка, Казатин, Фастів пройшли мітинги. У Жмеринці 1500 місцевих фізкультурників закидали поїзд квітами. На станції Прокурів був влаштований парад оркестрів з прапорами. «Вечірній Київ», що не давав у той час по два-три місяці фотографій узагалі, помістив на третій сторінці знімок трьох керівників зарубіжної делегації: капітана команди Карла Юдля, голови Футбольного союзу Карла Штарка, члена Союзу самооборони Нижньої Австрії Рудольфа Лоева.

Усі перепустки і контрамарки на «Червоний стадіон» було скасовано. Квиток для дорослого йшов за ціною двох фунтів краківської ковбаси. Для доставки глядачів організували спеціальні трамвайні маршрути. Тераса і довколишні пагорби Черепанової гори були всіяні глядачами, які влаштували гостям п'ятнадцятихвилинну овацію. У перерві учасники події фотографувалися і спілкувалися з уболівальниками, не покидаючи поля. Фрагменти гри фіксувалися на кіноплівку (на жаль, під час війни вона пропала).

Судив матч Хавчин. Він із сумом спостерігав за справою рук своїх. Вельми посередня команда господарів явно поступилася суперникам. І лише самовідданість голкіпера Федорова дозволила уникнути розгрому — 0:2.

Повторний поєдинок 3 липня, що зібрав більше десяти тисяч глядачів, мав інший характер. Команда київських профспілок була представлена сильними майстрами і до перерви ні в чому не поступалася австрійцям — 1:1. У відповідь м'яч вдалося забити Галеті. Але в другому таймі позначилися досвід і краща зіграність гостей. Вони взяли гору — 3:1 і зі стадіону відправилися на вокзал — п'ятого числа їх чекала зустріч у Дніпропетровську.

Усе літо «Райкомвод» не знав осічок, лідирував він і в осінній першості Києва 1927 року. У нападі головував тандем Галета—Кукуєвицький. 13 вересня ця пара влаштувала своєрідний бенефіс, забивши п'ять м'ячів (хет-трик зробив Кукуєвицький) у ворота збірної Робітничої спортивної асоціації Англії. Оскільки перемога з рахунком 6:2 була першою в історії міжнародних зустрічей наших земляків, варто назвати склад: воротар Халатников, беки — Весеньєв і Жданов, хавбеки — Юкельзон, Бардадим і Долгов, форварди — Філоненко, Рейнгольд, Кукуєвицький, Галета і Ковтуненко. Але на сцену вже виходило «Динамо»...

ПОЯВА НА СВІТ ЧИ ЗАЧАТТЯ?

В офіційній біографії команди сказано, що вона виникла 13 травня 1927 року, але це неправда. Навіть за газетними звітами вона народилася 5 квітня 1928-го, а насправді перший контрольний поєдинок зіграла 1 липня того ж року, поступившись слабенькій збірній Білої Церкви — 1:2, а перший зареєстрований матч провела ще через півмісяця — 17 липня з одеським «Динамо» (2:2). Потім до глибокої осені, крім невеликої групи кадрових чекістів і міліціонерів (Н. Мурашов, І. Терентьев, Е. Пірокеті, В. Трофимов, П. Койфман), нова команда використовувала профспілкових гравців, які паралельно продовжували виступати за свої колишні клуби. Недаремно в архівах знайдено фото перших динамівців Києва тільки за 1928 рік. Раніше такої команди просто не існувало...

А 13 травня 1927 року датується створення в Києві першого пролетарського стрілецького товариства «Динамо», що об'єднало понад 1000 чоловік. У виданій через півроку, в листопаді, постанові висувалося завдання — регулярно проводити змагання зі стрільби з дрібнокаліберної зброї, і ні слова не було про футбол. Зате підкреслювалося, що товариства динамівців давно організовані в усіх великих містах СРСР. Це був замаскований докір Наркомату внутрішніх справ УРСР на адресу голови київського окружного ДПУ Західного (Семена Ізраїлевича Кессельмана).

Влітку двадцять сьомого ейфорії в світі з приводу революції в Росії значно поменшало. Відступ в НЕП не міг приховати репресивного характеру нової влади, що безжально розправлялася навіть з тими інтелігентами, які щиро вірили в живучість ленінської ідеї. На захід все більше надходило інформації про будівництво концтаборів. У 1922 році їх було всього два з шістьма тисячами ув'язнених, пере-

важно білими офіцерами і духовенством. У 1927-му — п'ятдесят таборів з різношерстим контингентом в сто сорок тисяч чоловік. Особливий неспокій за кордоном викликала зловісна роль ДПУ.

Сталін вирішив відкрито захистити своє улюблене дітище, в надрах якого зароджувалася система тотального терору. Нагода представилася на урядовому прийомі 5 листопада 1927 року на честь іноземних робітничих делегацій, прибулих до Москви на святкування роковин Жовтня.

Питання французької робітничої делегації: «Судові права ДПУ, розбір справ без свідків, без захисту, таємні арешти... Оскільки ці заходи важко допускаються французькою громадською думкою, то було б цікаво знати їх обґрунтування».

Сталін: «ДПУ або ЧК є каральний орган радянської влади. Цей орган більш-менш аналогічний Комітету суспільної безпеки, створеному під час Великої Французької революції. Він карає головним чином шпигунів, змовників, терористів, бандитів, спекулянтів, фальшивомонетників...

Проповідують максимальну м'якість, радять знищити ДПУ... Роззброїти революцію, не маючи ніяких гарантій на те, що вороги революції будуть роззброєні, ну хіба це не дурість, хіба це не злочин проти робітничого класу! Ні, товариші, ми не хочемо повторювати помилок паризьких комунарів... Чи не думають товариші, що російські буржуа і поміщики менш кровожерні, ніж версальці у Франції?

Воюючи з внутрішніми ворогами, ми ведемо, отже, боротьбу з контрреволюційними елементами всіх країн. Судить тепер самі, чи можна обійтися за цих умов без каральних органів на кшталт ДПУ, яке не просто карає, але і покликане виховувати на власному прикладі мужність, вірність, фізичне здоров'я.

Ні, товариші, ДПУ потрібне революції і ДПУ житиме у нас на острах ворогам пролетаріату». (*Бурхливі аплодисменти.*)

Повна стенограма відповіді, цього зразка сталінської демагогії (йому про суди без слідства, а він киває на комунарів XVIII століття), була опублікована тільки в закритій пресі і стала програмним документом, прийнятим до неухильного виконання. Вже в тридцятому році генсек, проголошений Вождем, тримав у застінках більше мільйона політв'язнів, а маховик репресій тільки розкручувався. Футбол з подачі чекістів Сталін наказав зробити всенародною грою, щоб замучений тяжкою працею пролетар або принижений жалюгідним грошем радслужбовець могли на трибунах випустити пару роздратування, розчарування і страху...

Професійний революціонер і вояк до мозку кісток, головний чекіст Києва Семен Західний був у полоні оперативної роботи. У нього не вистачало ні часу, ні бажання стежити за становленням «Динамо». Зовсім іншого складу був його заступник Василь Тимофійович Іванов, що любив спорт, захоплено грав у футбол сам, а головне — тримав ніс за вітром. Він не просто видав розпорядження про створення команди, але і пильно стежив за її першими кроками.

Ставши в липні 1928 року начальником ДПУ Київського округу, Іванов негайно організував для динамівців декілька міжміських зустрічей, перша з яких з одеськими одноклубниками стала поворотною в долі нового колективу.

Займався одеситами старий знайомий Іванова, фанатик футболу Сергій Арсентійович Бармінський. А Іванов якраз підшукував собі бойового заступника... Питання про перехід Бармінського до Києва вирішилося миттєво. Природно, круг обов'язків заступника не обмежувався футболом, і Бармінський перетягнув за собою з Одеси Лазаря Когена, організатора знаменитої команди «Містран», що вмів не просто розгледіти перспективного гравця, але й підібрати

йому близьких за духом партнерів. Це було до речі, тому що Михайло Товаровський, який займався в «Динамо» на найранішому етапі тренерською і селекційною роботою, збирався на навчання до Москви.

СЕМЕРО, ВИТРАВЛЕНИХ РЕТУШШЮ

Отже, команда «Динамо» почала формуватися раннім літом 1928 року. Ядро її спочатку складала гравці «Радторгслужбовців» (оскільки Михайло Товаровський став першим, на жаль, ненадовго, тренером динамівців) плюс кращі представники київського військового округу. Ось усі відомі нам прізвища: воротарі Е. Дібнер, А. Ідзковський; захисники — С. Іванов, П. Дишкант, І. Станко; півзахисники — М. Мурашов, Е. Пірокеті, С. Васильчиков; нападаючі — Сильвестров, І. Гальбурт, І. Терентьев, В. Трофимов, І. Філін, П. Койфман, а також Бочков і брати Рейнгольди з «Райкомводу», В. Бойко і С. Бардадим з «Залдора». Кадрових чекістів, повторюся, в команді було тільки п'ятеро.

Ненадовго перенесемося в масловську еру неповторного зльоту киян. Разом з комісаром «Динамо» п'ятдесятих (існувала така посада при Сталіні і ранньому Хрущові), а потім моїм товаришем по службі в «Спортивній газеті», кадровим чекістом Феодосієм Олександровичем Остапченком мені пощастило роздобути в архіві першого капітана динамівців Миколи Мурашова найпершу з відомих фотографій київського «Динамо» 1928 року. Наш фотокор Наум Григорович Барингольц до історії появи цього знімка в редакції, як вказав Анатолій Коломієць в статистичному довіднику «Київський футбол на рубежах часів», ніякого відношення не мав.

Перший склад київського «Динамо». Фото сфальсифіковане. На ній змиті зображення сімох українських чекістів — організаторів футбольної команди. При радянській владі свідомо спотворювалася і дата знімка — 1927, а не 1928 рік, як було насправді

Ще за двадцять місяців до зустрічі ветеранів «Динамо» в 1968 році в стінах нашої редакції на Великій Підвальній, 36 Феодосій Олександрович умовив Мурашова дістати унікальне фото із загашника. Я, як наймолодший співробітник футбольного відділу, спрацював кур'єром, а Барингольц та інший відомий фотокор Йосип Миронович Шаїнський зробили фотокопії цієї реліквії.

Компетентні органи наполягли на видаленні сімох чекістів, зображених на фото разом із футболістами. Операцію «обрізання» здійснив наш ретушер, старий Яків Бузовський. Покалічений варіант уперше з'явився в «СГ» в січні 1967 року, а потім у журналі «Старт» №11 за той же рік. Отже тактовний і симпатичний Наум Григорович Барингольц тут ні до чого.

Ну а справжній варіант історичного фото я вперше опублікував чверть століття опісля — 23 жовтня 1992 року в «Київських новинах», де тоді друкувався газетний варіант нарисів до цієї книги.

На жаль, і в ХХІ столітті ми не знаємо імен «витравлених» сімох співробітників ОДПУ, чия трагічна доля ніяк не вписувалася в офіційну історію команди. А в білих майках

А це — справжнє перше фото київського «Динамо» без ретуші. Порівняйте з попереднім. На жаль, і сьогодні відомі прізвища тільки одинадцяти зображених на знімку футболістів і жодного з числа штатських і військових.

Перший ряд. Сидять (зліва направо) — Сергій ІВАНОВ, Антон ІДЗКОВСЬКИЙ, Петро ДИШКАНТ; другий ряд — капітан команди Микола МУРАШОВ, Сергій БАРДАДИМ, Євген ПІРОКЕТІ; стоять у білих майках з динамівським ромбом на грудях Мойсей РЕЙНГОЛЬД, Віктор ТРОФИМОВ, Петро КОЙФМАН, Іван ТЕРЕНТЬЄВ і після одного з сімки невідомих — Василь БОЙКО.

з буквою «Д» в стилізованому ромбі на грудях пізнаються в першому ряду зліва від воротаря Антона Ідзковського (він у кепці сидить на траві) — Сергій Іванов, справа — Петро Дишкант. У другому ряду сидять зліва направо: Микола Мурашов, Сергій Бардадим, Євген Пірокети; у третьому ряду четвертий зліва після невідомих в штатському — Мойсей Рейнгольд, далі Володимир Трофимов, Петро Койфман, Іван Терентьев і біля чекіста в червоноармійському кашкеті — Василь Бойко.

Що не вирубаєш сокирою...

19 квітня 1928 року Микола Бухарін виступив у московському клубі імені Кухмістрова з доповіддю про боротьбу з алкоголізмом. Закликаючи розвернути широку кампанію проти нестримного вживання спиртного, ідейний батько Михайла Горбачова, Єгора Лігачова і К° навів такі цифри:

«Зимкою 1923—1924 років в СРСР випито 800 тисяч відер вина, в наступному сезоні — 4 мільйони 100 тисяч відер, в 1925—1926 роках — 20 мільйонів, а в 1926—1927-му — 31,5 мільйона відер. Темпи в наявності. За один 1926 рік населення СРСР витратило на горілку понад 1 мільярд рублів — стільки ж, скільки цього року наша держава витратить на капітальне будівництво. За абсолютними цифрами до закордону нам далеко. В середньому кожен житель Англії витрачає на рік 70 рублів на алкоголь, Німеччини — 35, СРСР — 10, але у нас вся випивка значно дешевша...»

Збори в клубі імені Кухмістрова ухвалили рішення: оголосити алкоголізму бій!

«І ЛИШЕ ЛІРИ МИЛОЇ НЕ ВІДДАМ!»

Важко уявити, скільки футбольних талантів понівечила і погубила горілка! Багато київських команд двадцятих кожену календарну гру, незалежно від результату, празникували в

ресторанах: «Малому Ермітажі» (що не зберігся) на Карла Маркса, в «Палас-готелі» або «Континенталі» («Театральному»). На жаль, цю погану традицію з радістю перейняли і динамівці, серед яких особливо старався Федір Тютчев, що перейшов в клуб на початку двадцять дев'ятого року, а трохи пізніше — Валентин Прокоф'єв, який любив у відчайдушній веселості гасити сигарети об лоб офіціантів і розповідати політичні анекдоти. Коли друзі пропонували йому закінчувати, він уперто хитав головою і, стукаючи в характерній манері кулаком по коліну, кричав:

— Футбол — моя стихія! Поезія! Моя нога — моя ліра!

І знов ударяючи кулаком по своїй «лірі», зухвало додавав на чийсь адресу:

— І лише ліри милої не віддам!

Лірику Єсеніна він знав напам'ять і часто любив цитувати поета, на якого був схожий і якого підсвідомо наслідував.

Коген, що добився переводу Прокоф'єва з Москви і добре знав слабкі сторони цього неврівноваженого нападника, умивав руки, не в силах боротися з улюбленим «захопленням» підопічних. До того ж у нього вистачало чисто футбольних турбот. Адже після відходу Товаровського в команді «Динамо» майже сім років не існувало офіційної посади тренера... Вище начальство не визнавало бешкетів, а на тихі п'янки дивилося поблажливо. Сподвижники Залізного Фелікса славилися стриманістю в побуті. А ось їх наступники дозволяли собі розслабитися. Поганий приклад тут подавав, очевидно, Берія, що з молодості пив як швець. Утім, в київському клубі працював швець, що пив, як Берія.

Мова про Олександра Вікторовича Орлова, короля взуття, який шив дивовижно легкі і зручні бутси. Вони мали твердий передок, що оберігало від неприємних травм, коли суперник наступав на ногу. Мистецтву Орлова віддав шану

в 1937 році лідер басків Регейро. Залишившись без фірмового взуття напередодні матчу, він ніяк не міг підібрати собі відповідної заміни. Виручив Олександр Вікторович, а Регейро потім не міг нахвалитися обновкою і не вірив, що взуття зроблене вручну.

Одесит Орлов в дитинстві грав голкіпером за «дику» команду Дюковського саду. Пропустивши якось вісім м'ячів від хлопців із знаменитого «Чорного моря», Саша зрозумів, що не народжений для ролі воротаря, і знайшов своє покликання в шевській справі, назавжди пов'язавши своє життя з футболом. До Києва він потрапив за другим когенським набором разом з гравцями Михайлом Малхасовим, Віктором Садовським, Сергієм Синицею, адміністратором і майбутнім суддею вищої категорії Львом Чорнобильським. Швидко подружився із старожилами, шанував новачків, довгі десятиліття невтомно обшивав не тільки киян, але і багато видатних майстрів з інших команд. Але пив, як і працював, дуже багато. За золоті руки йому все прощалося. Милосердя цієї людини, його бажання навчити друзів-футболістів корисному ремеслу відгукнулися добром у роки війни. Навики майстрів шевських справ допомогли Михайлу Свиридовському і Михайлу Гончаренку вибратися з Сирецького концтабору, уникнути неминучої загибелі.

«І лише ліри милої не віддам!»

ЛЕБЕДИНА ПІСНЯ ФОРВАРДА

Парадокс, але Володимир Макарович Галета, що не брав до рота спиртного, трохи через це не загинув... Кінець двадцятих став для нього розквітом — швидкий Галета (стометрівку бігав за 11,0), чудово зіграний з Кукуєвицьким, результативний нападник, особливо удачливий, якщо суперники

погано знали його улюблені звички. Отже в міжнародних поєдинках лідер «Райкомводу» був незамінний.

У двадцять восьмому збірна Нижньої Австрії знов опинилася на коні, перемігши другу команду профспілок 3:0 і зробивши нічию 2:2 з першою (у господарів голи забили Галета і Кукуєвицький). У третій свій візит австрійці зіпсували настрій київському «Динамо», перемігши його 14 вересня 1929 року 4:3 (0:2) в матчі, що відкрив список міжнародних зустрічей динамівців. Голів, забитих Малхасовим, Піонтковським і Печеним, не вистачило, щоб усмирити досвідчених, що вміли розподіляти свої сили гостей. Але наступного дня збірна київських профспілок на добрих п'ять років віддохотила всіх закордонних візитерів гастролювати в місті на Дніпрі. Австрійці вперше за час трьох перебувань у СРСР були так безжально розгромлені — 6:1. Відзначився Галета, що забив чотири м'ячі. Покер! По голу провели Кукуєвицький і майбутній динамівець Микола Коротких. Він же віддав чудовий пас Галеті з флангу, і Володимир, зігравши на випередження, влетів разом з м'ячем у ворота. Так був відкритий рахунок в цьому історичному матчі.

У мене стійке враження, що це про Володимира Галету пори розквіту написав в 1926 році свій знаменитий вірш «Футбол» Микола Заболоцький:

Ликует форвард на бегу,
Теперь ему какое дело!
Недаром согнуто в дугу
Его стремительное тело...
Четыре гола пали в ряд.
Над ними трубы не гремят.
Их сосчитал и тряпкой вытер
Меланхолический голкипер.

На жаль, матч з австрійцями став не тільки бенефісом, але й лебединою піснею Галети. Прийшов час армійської

служби. Динамівці, що не пробачили Володимиру відмови сховатися під їхнє крильце, відправили незговірливого форварда у флот, де в ті часи служили не менше п'яти років. Оскільки вся молодість футболіста, що забив в п'яти матчах з англійцями й австрійцями дев'ять м'ячів, була пов'язана з товариством «Водник» (рік заочного навчання на акторському факультеті музично-драматичного інституту імені Лисенка не в рахунок), динамівський вплив у відрядженні Володимира на Чорне море з першого погляду не відчувається. Але кілька років опісля, теж на флот, але вже на Тихоокеанський, був відправлений цілком сухопутний Макар Гончаренко, що намагався після повернення з Іваново знову виступати за рідний «Залдор». Добре, Гончаренко в останню мить одумався, і флотська збірна втратила, а «Динамо» придбало чудового нападника.

Чому ж був непохитний Галета? Володимир Макарович дуже поважав думку старшого брата Павла, який недовірко ставився до ДПУ і всього, що з ним пов'язане. Професійний революціонер, що став згодом секретарем голови Раднаркому УРСР Панаса Любченка і добре знав уподобання епохи, Павло Макарович чув біду задовго до розв'язки. Він мав рацію. Передчуття його не підвело — в тридцять сьомому він потрапив під репресії разом зі своїм шефом...

А Володимир шість років прослужив на флоті, на крейсері «Профінтерн». Ходив до Стамбула з дружнім візитом, був свідком того, як там напивалися в дим Ворошилов з Будьонним, сам трохи не отруївся на бенкеті стравою з жаб'ячих ніжок... У тридцять другому зламав ногу. Флотський хірург, вважаючи, що має справу зі «справжнім» моряком, дав Галеті перед операцією меніска велику дозу спирту для анестезії. Володимир впав у кому і був дивом урятований. Коліно полагодили абияк. Не до нього було...

Рік не грав, а коли відновив, відчув, що колишньої легкості вже не було. Особливо обтяжливе враження справила на нього дуель з Ідзковським в матчі збірної Чорноморського флоту і київського «Динамо» восени тридцять третього. Галета вискочив один на один з воротарем, що опинився до того ж в незручній позиції, але забити не зміг. Для себе вирішив: досить. Після року надстрокової служби повернувся на завод, війну починав у Дніпропетровській флотилії, потім воював у протитанковій артилерії, старшиною батареї дійшов до Праги. Відновлював Київ. Віддав усе життя улюбленому місту, в якому сьогодні ніхто і не знає, як звали першу футбольну «зірку» із справжньою київською пропискою.

Відлуння-1928

На електричному стільці страчено першу в світі жінку Рут Снайдер (США).

Відкриття Інституту охорони матері і дитини підвищить народжуваність.

Створено фонд захисту угорського революціонера Бели Куни і порятунку експедиції Нобіле.

Думка міського пролетаріату: «Хай живе повернення Горького до СРСР! Шаляпін такої честі не заслужив».

Особи, що не прищепили віспу, притягуються до адміністративної відповідальності.

Перші євреї з Київського округу в кількості 800 чоловік відбули на постійне місцепроживання до Біробіджана.

У журналі «30 днів» опублікований роман Ільфа і Петрова «12 стільців».

Затверджено новий проект київського вокзалу професора А. М. Вербицького.

На засіданні ФІФА (Міжнародній федерації футболу) ухвалено рішення проводити чемпіонати світу у парні невисокосні роки.

Помер професор Волкович, голова Хірургічного товариства, один із засновників Київської футбольної ліги.

Арештований колишній царський агент Кирило Лавриненко.

Англієць Александр Флемінг відкрив нові ліки — пеніцилін.

Відловлювання бездомних собак — першочергове завдання спецкомісії міськради!

У зв'язку із закінченням у районі Києва великих маневрів Робітничо-Селянської Червоної Армії під керівництвом наркома Ворошилова оголосити понеділок, 17 вересня, неробочим днем для урочистої зустрічі захисників Вітчизни.

Полковник Джейкоб Шик запатентував у США електробритву.

Знову подешевшало пиво для членів профспілки! Пляшка збільшеної до 1/20 відра (0,62 літра) ємкості коштує 30 копійок. Доставка додому безкоштовно!

«ДИНАМО» В КОЛИСЦІ

Лазар Федорович Коген з дитинства шкутильгав. Та все ж це не перешкодило йому стати футболістом. Він грав у воротах. Правда, фізичні дані не дозволили добитися помітних досягнень, зате він проявив себе прекрасним творцем і організатором, те, що зараз називають менеджерськими здібностями.

22 липня 1928 року динамівці на «Червоному стадіоні» проводять показовий матч з першою командою «Радторгслужбовців», частково общипаною ними ж і тому безпорадною 9:1. Для обкатки був потрібний сильніший суперник, і Бармінський відправляє команду до Білорусії. У звіті про поїздку, опублікованому в «Вечірньому Києві», Лазар Федорович писав:

«Двадцять восьмого вдень, о пів на третю виїхали ленинградським до Гомеля. Нас 16 чоловік. Зайняли три купе.

Після 12-годинної подорожі станція призначення. Впадають в очі афіші: «Динамо» (Київ) і збірна БСРСР. Початок о 5.30. Грає оркестр музики... Виявляється, супротивником є не Гомель, а вся Білорусія. У збірній, окрім господарів, гравці Мінська і Полоцька. Стадіон затишний. Ґрунт поля твердий, з травою. Капітан збірної БСРСР підносить нам квіти...» Далі в звіті дано пояснення розгромній поразці гостей — 1:5 (1:4). Втомилися, мовляв, з дороги, та і суперник виявився зовсім іншого рангу. Очевидно, так воно і було, оскільки в повторному матчі наступного дня відпочили кияни реваншували — 3:2.

Але начальство жадало огляду на вищому рівні, порівняння з флагманом чекістського футболу, і 28 серпня в «Вечірньому Києві» поряд з повідомленням про пожежу в «Палас-готелі» (згодом «Україна», а потім «Прем'єр Палас») було вміщено наступну замітку: «В суботу, 1 вересня, і в неділю, 2 вересня, на «Червоному стадіоні» відбудеться зустріч з першою командою пролетарського товариства «Динамо», найсильнішою в Москві. У розигранні весняної першості міста Москви вона вийшла на перше місце, залишивши позаду «Трьохгорку», колишніх чемпіонів харчовиків і ЦДКА... Московське «Динамо», що приїжджає до Києва, має основним завданням ближче зв'язатися з місцевою організацією свого товариства. Ця команда, крім того, що до її складу входить ряд відомих гравців — Селін, Прокоф'єв, Чулков та інші, — є міцним, добре стренованим колективом».

У київських динамівців, очевидно, на роду було написано, що їх найбільш незручними супротивниками стануть на довгі роки московські одноклубники. Знайомство 1 вересня привело господарів до фіаско — 2:6. Але склад переможених назвати все одно треба. Адже він перший з офіційно опублікованих: Ідзковський, Дишкант, І. Іванов, Мурашов, Барда-

дим, Ломанюк, Філін, Рейнгольд, Гальбурт, Бойко і Бочков. Найцікавіше, що до шістдесят п'ятої хвилини трималася нічия — 2:2, голи у киян забили Рейнгольд і Філін (з пенальті). Від повторного матчу суперники відмовилися.

Бармінський зажадав підсилити склад. Погляди знов звернулися до сусідів. Приманкою для профспілкових гравців служила можливість формально числитися працівниками «органів», користуючись їх уже тоді вагомим заступництвом. Доходило до курйозів. Так, студент фізкультурного технікуму Антон Ідзковський потрапив до кадрів ДПУ з прикажчиків. У двадцять восьмому, як ми вже згадували, уміння майстерно поводитися з м'ячем ще переважало гіпотетичну соціальну неблагонадійність...

Втім, вершки в Києві вже були зняті. Галета навідріз відмовився від принадної пропозиції, Федір Тютчев і Тадеуш Пржепольський спочатку вагалися. Тоді Коген кинувся до рідної Одеси і привіз звідти двох відмінних гравців: Казимира Піонтковського і Германа Бланка. Відтоді одеська гілка була однією з найплодоносніших у родоводі «Динамо». Інша,

Перед матчем, що поклав початок протистоянню двох динамівських команд — Києва і Москви 1 вересня 1928 року. На Червоному стадіоні в Києві вперше зустрілися одноклубники. Москвичі в білій формі, кияни в темній. У другому ряду в центрі красується в світлій кепці Сергій Арсентійович БАРМІНСЬКИЙ, один з керівників київського окружного ДПУ, фанат футболу і найперший покровитель київського «Динамо»

акарпатська, пустила перші паростки на початку 1940-х. Але тим досвідом у Києві не встигли скористатися через воєнне лихоліття, і перше по-справжньому серйозне вливання з щедрого на футбольні таланти Закарпаття Київ відчув тільки аж в кінці 1940-х років.

Максималізм начальства доставляв новому колективу багато клопоту. Але разом з синцями і гулями приносив користь від постійного спілкування з провідними клубами. 18 листопада 1928 року динамівцям вдалося на мажорній ноті завершити свій перший сезон, перемігши знаменитий «Залдор» — 1:0. Правда, за тиждень до цього залізничники вдруге поспіль поступилися міською пальмою першості «Райкомводу», програвши в додатковому матчі 4:5. Та все ж, та все ж...

Склад динамівців на поєдинок з «Залдором», що був заздалегідь опублікований в газетах, кочував потім сторінками багатьох видань. Насправді він був змінений. У воротаря Ідзковського восени з'явився дублер Андрухович. Він і вийшов на поле, відбив, до речі, пенальті, пробитий Швецовим. Іванов і Дишкант діяли в обороні. Прекрасний півзахист склали Піонтковський, Бланк і Бардадим. Особливо був помітний Піонтковський, призначений напередодні капітаном команди. За свідченням очевидців, він відразу взяв кермо влади в свої руки і до кінця витримав величезне навантаження. Слабкіше виглядав напад у складі Філіна, Рейнгольда, Мурашова, Бойка і Трофимова. Цікаво, що Рейнгольд, тижнем раніше виступаючи за водників, примудрився забити «Залдору» вирішальний м'яч у своєрідному фіналі осіннього чемпіонату міста.

З двадцять дев'ятого року нарком внутрішніх справ і голова ДПУ УРСР Всеволод Аполлонович Балицький, що став на чолі всеукраїнського товариства «Динамо», заборонив «багатоверстатників», після чого профспілкові команди Киє-

ва понесли непоправну втрату. Останній цвях у кришку труни, в якій було поховано їх лідерство, вбили гравці «Динамо» — «Райкомвод» був розгромлений 6:1.

Але на республіканській арені дитинча ще часто спотикалося. Включені вольовим рішенням відразу до півфіналу чемпіонату України 1928 року, кияни на очах у власних уболівальників були суворо покарані харківськими віртуозами — 1:7. Улітку двадцять дев'ятого Балицький наказав улаштувати всеукраїнський огляд фізичної підготовки чекістів. Головним номером програми став футбольний турнір, що зібрав вісімнадцятеро учасників. Господарі — кияни — були представлені двома збірними. Друга, вигравши у Кам'янець-Подільського — 4:0, поступилася дніпрянам — 0:3. Перша, за яку дебютували миколаєвці Войтенко, Печений, Денисов, Шульц-Сердюк, одесити Малхасов і Синиця, легко здолала команди Славути — 16:0, Полтави — 10:0 і потрапила в півфінал разом з динамівцями Дніпропетровська, Харкова і Сталіно (нинішнього Донецька).

Визнані фаворити — харків'яни, що вибили вже в чвертьфіналі з турніру одеситів (3:1), без зусиль здолали і динамівців Донбасу — 2:0. Другий фіналіст визначився значно швидше, ніж припускав регламент. До десятої хвилини кияни вели 2:0, дніпряни занервували, почали відверто грубити, і суддя Борис Кукуєвицький видалив півзахисника Жорданського, після чого гості на знак протесту покинули поле. Вони були суворо покарані — за це всією командою відправилися в прикордонні війська на «перековку». Щоб знали: ДПУ — не гудзикова артіль, де кожен може чванитися своїм норовом...

У день фіналу, 6 липня, жителі міста зустрічали учасників Першого кавалерійського пробігу. Одинадцять груп учбового прикордонного ескадрону фінішували у будівлі київського окружного відділу ДПУ. На чолі першої групи

знаходилися нарком Балицький, начальник прикордонних частин Українського військового округу Бистрих, секретар колегії ДПУ УРСР Письменний. Разом з 26 курсантами вони зробили 500-кілометровий перехід, в якому перевірялася витривалість коней і вправність вершників. Услід фінішували сто самокатників українського полку ДПУ, сім мотоциклістів і чотири легковички, однією з яких керувала жінка.

Після короткого мітингу всі вирушили на «Червоний стадіон». У присутності вищого начальства господарі старалися як могли і навіть повели в рахунок 1:0. У другому таймі суддя Севастьянов призначив пенальті у ворота харків'ян, проте Норов парирував удар Малхасова. Це додало гостям сили. Вони не тільки встигли зрівняти рахунок (Міщенко), але і забити переможний м'яч (Шпаковський). І рахунок, і перебіг гри свідчили про те, що підопічні Бармінського явно прогресують.

Очевидно, москвичі, що запросили киян на матч-реванш, не звернули увагу на підсумки всеукраїнських змагань, як і недооцінили результати весняного турне своїх менш досвідчених суперників Півднем Росії й України. Адже більше сімдесяти відсотків очок, набраних в дванадцяти зустрічах на чужих полях, могли насторожити. До поразок в Таганрозі (0:1) і тодішній столиці республіки Харкові (1:3) чекістське начальство віднеслося філософськи. Зате невдача в Миколаєві (1:3) викликала роздратування. Реакція, що послідувала потім, була вельми характерна для сталінської епохи. Четвірку кращих миколаївців на чолі з воротарем Борисом Войтенком негайно завербували на сторону переможених. Місцеві товариші намагалися заперечувати, на що головний держинець Києва Василь Іванов демагогічно заявив: «В умовах наступу капіталістичних елементів — куркуля і непмана, в умовах антисемітизму, що розвивається, русотяпства, ук-

раїнського шовінізму, нам треба об'єднатися для парировання ударів махрової контрреволюції, а не з'ясовувати відносини між собою». Оскільки головний верховода, Всеволод Балицький, промовчав, натяк зрозуміли.

Про те, що рік не пропав даремно, остаточну відповідь міг дати тільки матч-реванш з московськими динамівцями. І ось Москва, 28 липня 1929 року. Наступного дня в «Вечірньому Києві» з'явилася телеграма-блискавка вельми емоційного змісту: «Вчора відбулася зустріч київських футболістів з найсильнішою московською групою «Динамо». Зустріч закінчилася повною перемогою киян (це речення було виділено жирним шрифтом). Газети відзначають блискучих гравців Печеного, Синицю і Піонтковського».

Ось і вся замітка. Ніяких подробиць, навіть рахунок не вказаний. Лише днем пізніше читачі дізналися, що госпо-

28 липня 1929 року київське «Динамо» бере в Москві сенсаційний реванш у одноклубників — 2:1. Ось склад переможців, з якого з різних причин тільки воротареві Ідзковському і захисникові Тютчеву вдалося протриматися до 1936 року і зіграти в перших чемпіонатах СРСР, а Ідзковському — передавати свій безцінний досвід і після війни: стоять зліва направо — Антон ІДЗКОВСЬКИЙ, Федір ТЮТЧЕВ, Герман БЛАНК, Тадеуш ПРЖЕПОЛЬСЬКИЙ, Степан СИНИЦЯ, Михайло МАЛХАСОВ, Олександр ШУЛЬЦ-СЕРДЮК, Казимир ПІОНТКОВСЬКИЙ, Віктор САДОВСЬКИЙ, Михайло ПЕЧЕНИЙ, Михайло ДЕНИСОВ

дарі вели 1:0, але Синиця зрівняв рахунок після точної передачі Печеного, а сенсаційну перемогу забезпечив удар Малхасова — 2:1. Московських динамівців представляли всі кращі майстри на чолі з Прокоф'євим, Чулковим, Павловим і Селіним, а київських — Ідзковський, Денисов, Пржепольський, Піонтковський, Бланк, Тютчев, Печений, Шульц-Сердюк, Синиця, Садовський, Малхасов. Немовля мовило: «А»...

БІОГРАФІЯ, ЗАПЛУТАНА СПОЧАТКУ

Спеціально повторюся, що насправді футбольне київське «Динамо» виникло мінімум на рік пізніше офіційної фальшивої дати 13 травня 1927 року.

Намагаючись обґрунтувати чортову травневу дюжину, деякі біографи посилаються на те, що навіть родоначальники гри англійці ведуть відлік історії того або іншого клубу з дати засновницьких зборів або з дня реєстрації статуту, як було, мовляв, і в київському випадку.

Ніби все так. Окрім одного. У англійців, німців, італійців мова в засновницьких документах йшла конкретно про футбольний клуб. А у киян про футбол — жодного папірця, ні слова — тільки про спортивно-стрілецьке товариство. Логіка ж опонентів така: оскільки інших документів не виявлено, значить мова в знайденому статуті-27 йшла і про футбол зокрема, по-чекістськи між рядків. Чи не дивно? Я розгадував загадку двояко: шукав документи (їх немає!) і опитував живих свідків тих подій.

Так от, жоден з опитаних мною в 1987—1992 роках ветеранів київського футболу (Махиня, Микола Балакин, Ідзковський, Гончаренко, Остапченко, Кривченя, Волков) нічого не відали і не пам'ятали про «Динамо»-27. Виходить,

що майже рік ця команда-фантом існувала лише в уяві тодішнього начальства та в головах сьогodнішніх підтасовувачів.

Хіба так уже принципово, скільки точно років нашому всенародно улюбленому клубу, запитаєте ви? Принципово. Адже почавшись з фальшивої дати народження, біографія київського «Динамо» за радянських часів виявилася найбільш заплутано-головоломною і фарсово-трагічною в усій історії радянського футболу: голод 1933 року, замовчування дійсної суті так званого «Матчу смерті» 1942 року, приниження в останню мить скасованого вильоту з класу «А» в 1946 році, животіння серед рядових середняків, а потім крутий підйом на вершини слави і... нова низка успіхів і невдач...

Про все давно пора говорити без приховування. Хай гриф «абсолютно таємно» залишається лише штемпелем в умах перестраховальників.

Так, київське «Динамо» створили чекісти. Окрім вже згаданих, біля колиски футбольного клубу стояли Олександр Якович Санін і Микола Георгійович Ханников. Але грати за «Динамо» кадровим працівникам органів довелося лише кілька разів. Дуже швидко їх замінили футбольні (за мірками того часу) професіонали, що тренувалися двічі на тиждень і мали досвід виступів в першості міста. Навіть Євген Пірокеті, що числився кінним міліціонером, до середини двадцять восьмого і не подумував про таку кар'єру, поки його не переманив із «Радробітників» невгамований Товаровський.

Цікавий нюанс. У бразильців колись процвітала команда з шикарною назвою «Какова», складена виключно з діючих поліцейських. У турнірах вона виступала вельми вдало, збираючи повні трибуни. Коли про це дізнався міністр внутрішніх справ Бразилії, він спеціальним указом розформував команду. «Какова» припинила існування тому,

що на її матчі були десятки поліцейських нарядів, і в місті, де не вистачало стражів порядку, на час футболу запанував хаос.

Це до питання про професіоналів і любителів поганяти шкіряний м'яч. У Києві ж в кінці двадцятих сильна організація зібрала сильних майстрів. Спочатку тільки з сусідніх клубів, потім з інших міст України. Правда, не дозволялося чіпати футболістів Харкова, поки там знаходилася столиця республіки...

Найдовіреніших осіб почали зараховувати до кадрів, решта гравців значилася такими, що служать в «Динамо». Але якщо в Москві або Тбілісі, наприклад, багато динамівців, повісивши бутси на цвях, поступали в спеціальні школи і по-справжньому оволодівали чекістською роботою, виростаючи у відомих слідчих, оперативників, дипкур'єрів, то в Києві подібна практика не прижилася. Навіть ті колишні футболісти, що вислужили двадцять п'ять років на тренерських або адміністративних посадах, красувалися в погонах тільки на фотографіях для офіційних паперів, а головне — і не прагнули до лаврів вірних дзержинців.

Виняток становив хіба що Костянтин Фомін, який виступав за київське «Динамо» в 1935—1936 роках. Але той ще в тридцятому закінчив в Москві курси ДПУ і, навіть очолюючи українську раду товариства «Спартак», вважав себе комісаром динамівського відомства, всюди вишукуючи ворогів соціалізму. Боляче про це писати, але обнародувані в горбачовський період документи свідчать, що Фомін доклав руку до репресій проти великої групи своїх земляків — харківських спортсменів польського походження. Серед розстріляних опинився і близький приятель Фоміна, його давній партнер по збірній Харкова, чудовий нападник Олександр Шпаковський, що незмінно потрапляв до списків тридцяти трьох кращих футболістів країни...

Відлуння-1929

Кияни вітають видворення Троцького з СРСР.

За Латеранською угодою між Папою Пієм XI і урядом Беніто Муссоліні виникає найменша (площею всього 0,44 квадратних кілометра і чисельністю населення до 1000 чоловік) держава в світі — Ватикан, зі своєю грошовою одиницею — ватиканською лірою і залізницею довжиною 120 метрів.

У Києві зафіксований абсолютний температурний мінімум -32,3 °С.

Автобусний парк Києва поповнився першими автобусами радянського виробництва.

У День святого Валентина гангстери з банди Аль Капоне влаштували в Чикаго криваву бійню, розстрілявши семеро конкурентів з банди Біґза Морґана.

На Брест-Литовському шосе закінчено будівництво Київської кінофабрики (майбутня кіностудія імені Довженка).

Кругосвітній політ дирижабля «Граф Цепелін» успішно завершений.

У Голлівуді вручені перші премії «Оскар» за досягнення в кіномистецтві. Відтепер ці премії вручатимуться щорічно.

Французький тенісист Анрі Коше знову переміг у фіналі Уїмблдону.

У Великобританії відкрився тоталізатор — приймаються ставки на кінні скачки.

Лінія київського фунікулера продовжена на 40 метрів до вулиці Революції (нинішньої Поштової площі).

Китайські мілітаристи захопили КВЖД.

До Одеси прибув Анрі Барбюс.

У Харкові відбувся з'їзд «наймитів». Були присутні 50 батраків.

Для перепису безграмотних і малограмотних Київ розділений на ділянки. До осені в лавах міського товариства «Геть неписьменність» налічувалося близько 55 тисяч чоловік.

Фірма «Кодак» почала випуск 16-міліметрової кольорової фотоплівки.

«Тільки для киян! Один крб. коштує білий зуб. Золотий — від 6 крб. Адреса — Музичний провулок, будинок 2» (оголошення в газеті).

«Чорний четвер» 24 жовтня на фондовій біржі Нью-Йорка, за яким настали «чорний понеділок» і «чорний вівторок», похитнули всю економічну систему світового капіталізму...

СТО РОКІВ — ОДНА ВІДПОВІДЬ

Якщо, як казав Гоголь, у нас дві вічні біди — дурні і дороги, то у футбольного Києва, за моїми спостереженнями, головних бід теж дві — стадіони і судді.

Дивно, що при величезній кількості чудових гравців, тренерів і футбольних організаторів за сто років у місті на Дніпрі не знайшлося і п'ятеро арбітрів, що мали б усьогосоюзний, а вже не кажу, міжнародний авторитет. У численних рефері 1920—1930-х була сумнівна кваліфікація. Деякі (Артем Акопов, Микола Подольський) у футбол не грали навіть на аматорському рівні. Недивно, що київські служителі Феміди часто бували в дурнях, штрафувалися і каралися, аж до вигнання з суддівської колегії. За розповідями очевидців і згідно з газетними звітами тієї пори на бляклому фоні спочатку виділялися знаннями й умінням реферувати Борис Кукуєвицький і Георгій Швецов. Але для першого, медика за освітою і лікаря за покликанням, це було радше хобі, і він задовольнявся арбітражем на міському рівні. А Швецов, про якого ми ще не раз згадаємо, від самого початку був упереджений до тієї або іншої команди, що, природно, псувало все враження від його роботи на полі.

Пізніше виникли фігури Володимира Бляха і Льва Чорнобильського. Їх називали киянами, але перший — харків'янин, другий — одесит. Причому Блях, якого Раднарком УРСР

затвердив у 1936 році заступником голови Українського комітету у справах фізкультури і спорту, вихідними, якщо не був завантажений суддівством, мотався додому до Харкова, де у нього залишалася сім'я.

А Лев Чорнобильський згорів синім полум'ям через власну слабохарактерність уже в другому турі чемпіонату СРСР 1939 року. Призначений реферувати матч між київськими динамівцями і московським «Локомотивом» ленінградський суддя Іван Горелкін не встиг вчасно дістатися до столиці України... бо був п'яний в дим в поїзді і прокинувся лише біля Чорного моря в Одесі. Чекали його до останнього. Команди вже готувалися до виходу на поле, а рефері все немає. Що робити? На превелике нещастя Чорнобильського, хтось з організаторів помітив його серед глядачів на трибуні. Кинулися вмовляти: врятуй, мовляв, допоможи... Абсолютно не підготовлений до роботи на такому рівні, Чорнобильський не встояв і погодився. Ну, і наробив такого, що назавжди погубив свою професійну репутацію. Апофеозом комедії (або трагедії?) помилок арбітра стало призначення за рахунку 1:1 необґрунтованого пенальті у ворота гостей на... останній хвилині зустрічі. Ясно, що залізничники матч опротестували. Протест відхилили, але відмитися від насмішок Чорнобильський довго не міг..

У післявоєнний, тим більше в пострадянський період-класними суддями-киянами нас теж не балували. Виняток — Микола Балакін. Але зате який яскравий! Микола Миколайович успішно обслуговував матчі олімпійського турніру 1960 року в Римі і близько сотні (!) поєдинків у чемпіонатах СРСР. В історії вітчизняного футболу Балакін назавжди залишиться кращим арбітром з числа колишніх футболістів високого класу. Варто пригадати ще одного — Миколу Кривченю (правда, він починав разом з братами в Одесі) і Цаповецького і Мугурдумова, що непогано зарекомендували себе на цьому терені. Все!

Із стадіонами біда куди страшніша. Нині, коли «непідкупні» рефері України відверто годуються з трьох-чотирьох годівниць, стало модним запрошувати на ключові матчі зарубіжних фахівців. Нормальну ж арену в гості не запросиш, до себе не перетягнеш. Хіба знову ж таки напросишся провести головні поєдинки за кордоном.

Але це не вихід. Самі закликали до України Євро-2012, не маючи в столиці жодної арени, відповідної для міжнародного футболу вищої категорії. Відомо, з яким скрипом і завдяки чийм титанічним зусиллям вдалося розкрутити генеральну реконструкцію НСК «Олімпійський». Більше гідних футбольних стадіонів в Києві немає і поки що не передбачається.

Навряд чи заспокою вболівальників, якщо розкрию маленьку таємницю. Становище з футбольними стадіонами в Києві поганим було завжди.

І в 1913 році змагання Всеросійської промислової виставки на Троїцької площі проходили в жалюгідних умовах. І після революції, коли на цьому ж місці розкинувся «Червоний стадіон», назвати його нормальною футбольною галявиною навіть за мірками того часу ніяк не можна.

Кожну весну газети рябіли закликами — «Доведемо до ладу стадіони Києва!», публікували проекти — цей буде таким, а цей сяким. І все завжди закінчувалося пшиком, в кращому разі — косметичним ремонтом.

Ось і в описуваному 1930 році, коли київське «Динамо» вперше проводило весняний учбово-тренувальний збір в Одесі, грати йому вдома навіть в кінці квітня було ніде. На «Червоному стадіоні», де круглий рік доводилося борсатися в грязі, за тиждень зробили такий «гарний» новий дренаж, що кияни 28 квітня вважали за краще зіграти стартовий домашній матч з «Металістами» (8:1) на майданчику в Пушкінському парку, де ще 20 років тому ганяли м'яч «дикі» команди гімназистів на чолі з Борисом Торським...

Довго і болісно зводився в 1930-х динамівський красень, що служив потім надійним домашнім прихистком клубу. Проте стадіон будувався без прицілу на далеке майбутнє (тодішні господарі «Динамо» мінялися ще частіше, ніж імена, яким називався стадіон!) і одряхлів десь в 1970-х.

Нинішнє покоління навряд чи в курсі, що батько НСК «Олімпійський» — стадіон імені Микити Сергійовича Хрущова, спланований впритул до Черепанової гори й упоперек грудкуватого поля бідолахи «Червоного стадіону», теж народжувався в муках. Відкрити його планували 22 червня 1941 року... Після війни він чудово служив футболістам і вболівальникам, переживши дві реконструкції.

Спочатку, в середині шістдесятих, були надбудовані верхні яруси. За влучним порівнянням відомого спортивного журналіста «Вістей» Бориса Федосова, київська арена з пташиного польоту тоді нагадувала кинуту об землю перевернуту шапку Володимира Мономаха. Вміщала ця «шапочка» близько сотні тисяч глядачів. Але напередодні ігор олімпійського футбольного турніру 1980 року кількість місць різко зменшили, замінивши традиційні кругові лавки персональними сидіннями для кожного.

Реконструкцію 1960-х приурочили, правда, трохи запізнившись, до дебюту київських динамівців у розиграшах європейських кубків. Кияни були радянськими першопрохідцями в таких відповідальних змаганнях. Відкриття 98-тисячника відбулося 4 жовтня 1967 року. «Динамо» приймало у матчі-відповіді Кубка чемпіонів діючого володаря трофея — шотландський «Селтік».

Нічия 1:1 зробила господарів за підсумками двох матчів переможцями, а я пригадав про цю історичну подію поза хронологією, тому що напередодні матчу до відділу футболу «Спортивної газети», де я тоді працював, завітав майстер інструментального цеху з Бердянська Євген Головашов. Він

прийшов за квитком на гру «Динамо»—«Селтік». Таких прохачів у редакційних коридорах тоді було — хоч греблю гати, і ми намагалися їх ввічливо відшивати. Але... У Євгена Юхимовича, як у добрій казці, знайшовся ключик. Воістину золотий! У обмін Головашов запропонував квиток, датований 22 червня 1941 року на матч «Динамо» (Київ) — ЦДКА, що так і не відбувся. Студент-практикант в 41-му не викинув квиток, а заховав його в старий жовтий портфель, який дев'ять років зберігався у родичів на Сумщині. Сам Головашов воював, прокрокувавши фронтовими дорогами України, Румунії і Угорщини. І ось, через 26 років, квиток у сектор 8, ряд 11, місце 20 був обмінаний на пропуск до ложі преси матчу «Динамо»—«Селтік». А маленький рожевий прямокутник опинився в Музеї спортивної слави.

Після 1964 року хрущовський стадіон називався то Центральним, то Республіканським, поки не став Олімпійським. Старі трибуни і ми, що проводили кращі години життя на них, стали свідками багатьох чудес, драм, скандалів, інформаційних і суддівських казусів. Пропоную два на закуску.

В останній сезон свого життя під хрущовським прізвищем стадіон невимовно здивував ранньою весною, коли в секторі № 36 була влаштована зустріч нового тренера київського «Динамо» Віктора Маслова з уболівальниками. Вхід був вільний для всіх охочих. Питання виникали стихійно, і «Дід» на них докладно відповідав. Нічого схожого ні до, ні після за свою 55-річну біографію шанувальника футболу не пригадую. В'ячеслав Соловійов чотирма роками раніше теж виступав тут. Але це відбувалося в рамках засідання Клубу любителів футболу і було строго регламентовано.

Під час тієї імпровізованої прес-конференції Віктор Олександрович пообіцяв допитливому людові обкатати в основному складі динамівців двох юних улюбленців футбольного

Києва — Володимира Мунтяна й Анатолія Бишовця. І слова свого додержав. Саме з Бишовцем пов'язана друга дивовижна історія-64 головного київського стадіону.

Такий очікуваний дебют! 18-річний нападаючий його не заповорів. Тільки вийшов на поле і майже відразу забив м'яч. На табло (тоді існувало тільки одне, з боку Бессарабки) зажеврило: «Гол забив Биховед». Саме БИХОВЕД, ніяк не інакше. Неусвідомлено спотворивши незвичне ще для великого футболу прізвище, оператор мимоволі накаркав майбутні непрості відносини Анатолія з наставниками динамівців і з рідним містом взагалі.

Потім великого нападника і незаслужено проігнорованого в Києві тренера (чого тільки коштує олімпійське «золото» Сеула 1988 року і пам'ятник Анатолію Федоровичу — бомбардиру на стадіоні «Ацтека» в Мексиці!) величали по-різному: Биш, Бишевець, Бишовець, але дебютний «Биховед» залишився в пам'яті тільки рідкісних уже свідків.

Бишевець перетворився на живу, правда, не визнану на батьківщині, футбольну легенду. А головний київський стадіон, на якому форвард колись блищав, до кінця ХХ століття морально застарів. Та і втратив дбайливого господаря. Чого тут тільки не відбувалося в смутні часи — товкучки, виступи ясновидців-шарлатанів, чеські атракціони, бандитські розбірки... У Європі вже не зводять футбольних арен в центрі великих міст. Немодно, а головне — незручно. Робота в якості журналіста на ЧС-98 у Франції і ЧС-2006 в Німеччині, поїздки на фінали Ліги чемпіонів до Мілана, Відня, Мюнхена, Амстердама дають мені право це стверджувати. Хоча...

У тому ж тридцятому році минулого сторіччя, коли на «Червоному стадіоні», що вважався «гордістю» Києва, на силу за зиму відремонтували роздягальні, в Уругваї відбувся нарешті давно вистражданий президентом Міжнародної

федерації футболу французом Жулем Риме перший чемпіонат світу.

Він повинен був покласти край обридлим спорам: хто сильніший? Інтернету, природно, не було, як і масового телебачення. Телеграф і телефонний зв'язок завантажувалися повідомленнями про більш, як тоді вважалося, популярні і важливі події. Отже, скупі відомості про найперший світовий турнір у далекій Південній Америці стали відомі в Європі тільки глибоко восени, хоча чемпіонат проходив з 13-го по 30 липня.

Умови диктували інші темпи життя. Корабель з європейцями повертався додому майже два місяці. Учасники встигли дещо забути. Та й офіційні протоколи потім довго порошилися в архівах ФІФА...

І досі не вмовкають питання: навіщо так далеко загнали м'яч в тридцятому? І хай відповіді переконливі й обґрунтовані — збірна Уругваю після двох підряд олімпійських перемог в 1924-му і 1928 роках вважалася найсильнішою на планеті, а сама країна саме 18 липня 1930 року готувалася відзначати сторіччя незалежності, рішення конгресу ФІФА в Амстердамі 29 травня 1928 року, прийняте 27 голосами проти п'яти, мало наслідки, які потім довго впливали на футбольне життя.

Незабаром у світі гримнула економічна криза. І спорядити в далеку і довгу подорож (єдино можливий варіант в 1930 році — плавання на кораблі) свої збірні багато країн Старого континенту з фінансових міркувань відмовилися. Була й інша причина відмови — психологічна. Європейці знали про небувалу силу уругвайських майстрів і не хотіли служити хлопчиками для биття, за що поплатилися у відповідь відмовами скривджених уругвайців в 1934-му і 1938 роках...

Отже, 1930-й, суперкризовий. Життєрадісні господарі, що беззавітно люблять футбол, на складнощі і біди начха-

ли, почавши творити дива. Вони взяли всі витрати по перебуванню гостей на себе, побудували розкішні готелі і спортивні центри. На жаль, тільки три з одинадцяти запрошених європейських команд зійшли на борт італійського трансатлантичного лайнера «Конте Верде», зафрахтованого ФІФА. Югославська збірна діставалася окремо на «Флориді».

Французький футбольний історик і журналіст Макс Юрбіні стверджував — якби не героїчні зусилля президента ФІФА Жуля Рима і короля Румунії, що числився серед тренерів збірної і надав своїм підданам два місяці оплачуваної відпустки, то і цього квартету (Франція, Югославія, Румунія, Бельгія) не набралось б. Перший чемпіонат світу міг перетворитися на чемпіонат всього лише Західної півкулі, представленої вельми соковито — сім південноамериканських збірних плюс команди Мексики і США. На щастя, цього не сталося.

Перший ЧС був унікальний, як і все найперше. І проскочити мимо одинадцяти найбільш запаморочливих фактів того турніру — все одно що не забити пенальті в порожні ворота.

Усі 18 матчів проходили тільки в одному місті столиці Уругваю Монтевідео.

Не було зафіксовано жодної нічії.

Вперше і востаннє в ЧС брали участь футболісти, що народилися в ХІХ столітті.

Збірна США примудрилася всі три матчі провести, використавши всього 11 чоловік.

У складі майбутніх чемпіонів-уругвайців виступав однорукий (без правої кисті) форвард Ектор Кастро, що забив у двох матчах два м'ячі. Перший — в найважчому для господарів поединку відразу після відкриття нового стадіону «Сентенаріо» («Сторіччя») з перуанцями, воротар яких з вишука-

ним прізвиськом Пардон творив у рамці дива. І останній — у фіналі Уругвай—Аргентина — 4:2.

Фінал відбувався двома шкіряними м'ячами з грубим шнуруванням. У першому таймі (за вибором долі, як і вибір воріт) аргентинським, і аргентинці лідирували до перерви 2:1, другий — уругвайським м'ячем, який приніс явну перевагу вже господарям.

У складі тріумфаторів виступав темношкірий гравець. Для Уругваю тих часів це було сенсацією. Хоча правий півзахисник Хосе Леандро Андраде був старожилом збірної (він уразив усіх ще в матчі олімпійського турніру 1924 року з югославами, коли пробіг півполя, жонглюючи м'ячем), глядачі дивилися на нього кожного разу як на чудасію. Андраде не розчаровував. Мав прізвиська Музикант футболу, Чорне диво. Був визнаний кращим гравцем ЧС. Першим на міжнародній арені ввів удар по ходу через себе (пам'ятаєте ножиці стоячи на руках Сергія Уточкіна?). Помер від туберкульозу в притулку для жебраків у 1957 році, встигнувши дізнатися, що його рідний племінник, теж правий півзахисник, Віктор Родрігес Андраде став чемпіоном світу у складі уругвайської футбольної збірної в 1950-му...

У півфіналі Уругвай—Югославія уругвайці, програючи спочатку 0:1, забили потім шість м'ячів підряд. Але примітний матч не цим. У одному з випадків удар господарів пройшов мимо. Однак за воротами стояв поліцейський, який вправно в одне торкання повернув м'яч у гру, і уругвайці забили гол, який суддя примудрився зарахувати!

Взагалі суддівство, доручене майже цілком південно-американським арбітрам, було одіозним. Так, бразилець Регу в поєдинку Франція—Аргентина, побачивши, що французький форвард виходить на побачення з воротарем суперника, і мінімальна перевага аргентинців 1:0 може зійти нанівець, дав фінальний свисток на шість хвилин раніше

терміну... Тільки після офіційного протесту французів матч було поновлено, але шанс європейцями був упущений безповоротно.

Інший невмійко, арбітр з Болівії, а насправді тренер збірної цієї країни Сакуедо, в зустрічі Аргентина—Мексика дав чотири пенальті у ворота мексиканців, що й призвело до їх розгрому. Один з пенальті голкіпер Бонфілья парирував, аргентинець Сумельсу пішов на добивання, але впав. Арбітр знову призначив пенальті, і Сумельсу знову не забив, після чого в основний склад більше не попадав. Але коли під завісу при рахунку 6:3 на користь Аргентини Сакуедо призначив п'ятий одинадцятиметровий у ворота нещасних мексиканців, обурені глядачі не витримали і вискочили на поле. Болівійському рефері довелося рятуватися втечею. Тікаючи, ця спритна людина встигла дати фінальний свисток...

І найдивовижніша історія пов'язана з бельгійським арбітром Йоханесом Юлманом Ланженю, якого футбольні історики раз і назавжди охрестили на голландський зразок Лангенусом, переінакшивши ім'я Юлман на Джон.

Високий, із смішними вухами, 38-річний Лангенус був одним з небагатьох кваліфікованих суддів на першому чемпіонаті. Відпрацювавши два матчі на лінії і три головним арбітром, він відправився подорожувати Аргентиною, знаючи, що більше не знадобиться. Але потворна робота бразильця Регу в другому півфіналі змусила Жуля Рима дати Лангенусу телеграму-блискавку з вимогою негайно повернутися для реферування фінального поєдинку.

Аргентинці надали Лангенусу швидкохідний поліцейський катер. Але він довго не міг відшвартуватися, оскільки тричі на його борт в останню мить застрибував футбольний фанат, якого кожного разу повертали на берег. При четвертій

спробі нещасний промахнувся і впав у воду. Довелося поліцейським знову повертатися і рятувати невгамовного вболівальника.

Пригоди Лангенуса, що незмінно виходив тоді на поле в галіфе для їзди верхи, сірому піджаці і в кепі з широким козирком, на цьому не закінчилися. Після прибуття до Монтевідео він... був арештований і доправлений до поліцейського відділку для з'ясування особи.

І сміх і гріх: уругвайські поліцейські, на відміну від аргентинських, не знали Лангенуса в обличчя, і коли він намагався увійти на стадіон, то опинився двадцять першим Джоном Лангенусом, суддею фіналу — стільки пройдисвітів скористалися його прізвищем, щоб проникнути без квитка на футбол. Ну чим не діти лейтенанта Шмідта уругвайського розливу?

Початок зустрічі довелося відкласти. Зате провів її незворушний бельгієць дивовижно, заслуживши аплодисменти обох сторін. У перерві гарячі уругвайські голови стверджували, що свій другий гол аргентинці забили з офсайду... Згодом пристрасті вляглися, і Лангенус з блиском реферував ігри чемпіонатів світу 1934 року в Італії і 1938-го у Франції. Вдячний Жюль Риме завжди пам'ятав, як бельгієць його виручив у Монтевідео, і довірив йому головне суддівство 81-го міжнародного матчу!

І завершимо розділ одою на честь стадіону «Сентенаріо». Побудований усього за рік на гроші, зібрані уругвайським народом у розпал світової економічної кризи, він був скроєний на славу і відкритий у самому центрі Монтевідео 18 липня — в сторічні роковини незалежності країни. Господарі запізналися до відкриття чемпіонату на 5 днів, та зате вже 80 років користуються своїм улюбленцем на повну, демонструючи таку футбольну техніку, що завидки візьмуть будь-

яких європейців, у розпорядженні яких сучасних арен з чудовим трав'яним покриттям хоч відбавляй. А в Києві сто років, на жаль, одна відповідь — ні суддів висококласних, ні стадіонів прекрасних поки що немає.

Відлуння-1930

Правління «Динамо» отримало підтвердження від Комгоспу на надання для забудови під могутній спортивний стадіон місця колишньої оранжереї колишнього Царського саду.

Епідемія черевного тифу і дизентерії пішла на спад.

Розкрити таємницю вбивства дзвонаря і годинникаря Лаврської дзвіниці Кеби — справа честі київської міліції.

Помер поет російської революції Володимир Маяковський.

До дев'яти мільйонів карбованців збільшений кошторис будівництва київського вокзалу.

У США Вільям Рендолф Херст володіє 33 газетами загальним тиражем 11 мільйонів екземплярів.

У титрах до фільму «Свято Святого Йоргена», складених Ільфом і Петровим, зблиснула і пішла гуляти світом ще одна безсмертна фраза прародичів Остапа Бендера: «Головне в професії злодія — вчасно змитися».

При доброму здоров'ї зустрів двадцятип'ятиріччя створення футбольного гуртка в Політехнічному інституті його засновник — академік Володимир Олександрович Плотников.

Ганьба вагоноводам-антисемітам — Ганні Бромберг і Лазарю Шулякеру!

Коло будівлі окружного виконкому затриманий психічнохворий Римар І. І., що оголосив себе головою адміністративного управління земної кулі. Як і минулого разу, він розклеював оголошення про «змагання світів...»

1 вересня сильна київська збірна, складена з футболістів «Динамо» і «Залдора», перемогла першу команду Ленінграда — 1:0. Гру врятував Ідзковський, узявши пенальті від Михайла Бутусова.

Населення Землі досягло двох мільярдів чоловік. І лише пару тисяч з них переступили сторічний рубіж.

Хто міг знати тоді, що головний невдаха фінального матчу футбольного чемпіонату світу 20-річний аргентинець Франсіско Варальо на прізвисько Малюк Пако зустрине з нами ХХІ вік і з'явиться на першість світу 2006 року як почесний гість у супроводі своєї улюбленої дочки Марії-Терези?!

Хто є хто: Варальо

Давно зотліли сітки, які він терзав м'ячем, погнили штанги, в які він потрапляв у самий невідповідний момент, а 99-річний аргентинський віце-чемпіон світу з футболу Франсіско (Пако) Варальо, коли писалися ці рядки в грудні 2009 року, був живий-здоровий, потихеньку працював, готувався до ювілею (і він його відсвяткував!), дивовижного для майстра такого високого класу в такому травматичному виді спорту.

Як би красиво не квітло дерево біля його старенького будинку, а той горезвісний удар у штангу Варальо забути не може... Свіжі біло-рожеві квіти заповнили майже всю площу Брандсен — дуже живописна картинка, якщо знімати з рогу 60-ї і 25-ї вулиць. Там примостився кіоск «Тотто-лото», яким Франсіско володіє 35 років. З кадрів у кіоску і почали зйомку німецькі тележурналісти, що розшукали ветерана ранньої весни 2006 року і зняли фільм, сюжет якого з моїми коментарями і статистичними викладками істориків ФІФА і покладений в основу цієї розповіді.

Так от про кіоск. У жовтні 2005 року один покупець придбав у Франсіско лотерейний квиток і виграв по ньому мільйон песо, що складало тоді третину мільйона доларів. Тепер цей щасливчик — завсідник у лавці в знаменитого футболіста. Житловий будиночок Варальо побудував ще в 1932 році за два кроки від нинішнього кіоску за вісім тисяч песо — найпершу річну зарплату, яку отримав у знаменитій команді «Бока Хуніорс».

«Приголомшлива сума», — посміхається старий в телеекран. Адже до 1930 року йому доводилося грати за 20 песо на

тиждень в клубі «Хімнасія», з яким в 1929 році була узята перша серйозна висота — виграний любительський чемпіонат Аргентини.

Довгожителеві є що пригадати. В першу чергу — поединки «суперкласіко» «Бока Хуніорс» — «Рівер Плейт». Справжня «битва за Буенос-Айрес». Обидва клуби були засновані італійськими емігрантами. Та їх частина, яка могла собі дозволити ходити на стадіон в піджаках і манишках, з нез'ясовної причини полюбила «Рівер», а ті, хто задовольнявся сандалями босоніж, були у захваті від «Боки».

Пако, скорочене в іспаномовних від Франсіско, з дитинства мріяв грати за «Боку Хуніорс». Клуб старший за нього всього на п'ять років. 30 квітня 1905 року Естебан Балькетто, Альфредо Скарпатті, Сантьяго Сана, брати Хуан і Теодоро Фаренга, п'ятеро молодих жителів району Бока («Дракон»), зібралися на площі Соліс, щоб заснувати футбольну команду. Вони поняття не мали, який славний розділ відкривають у історії аргентинського футболу. Ім'я клубу дали за назвою району, додавши для престижності звучне англійське «Juniors» (яке тепер вимовляється на іспанський лад «Хуніорс»). Так з'явилися на світ «юні хулігани з Боки». Спочатку вони використовували різні кольори футболок. А потім вирішили: який корабель першим увійде до бухти аргентинської столиці, під прапорами його і виступатиме «Бока». Раніше інших на рейді Буенос-Айреса злетів шведський стяг..

Прізвисько «юні задержики» за часів Пако футболісти «Боки» не виправдовували. Діяли переважно коректно, сподіваючись на техніку і сильні удари по м'ячу. Це нині футболісти розпелілись і поводяться на полі, немов гладіатори, вважає Варальо. А коментатори ще і виправдовують їхнє хамство: мовляв, контактний вид спорту, нікуди не подінешся. Між іншим, тоді за грубі ігрові порушення могла заарештувати поліція, якщо вважала, що травма нанесена умисне. Ось і його, красеня-брюнета з проділом посередині ретельно набріоліненого волосся, хотіли затримати, тому що він, хай і ненавмисно, але зламав руку суперникові. Ви тільки уявіть цю історичну колотнечу:

Варальо зростом 1,68, розмір ноги 39, посеред розлючених захисників (під 1,90) команди «Рівер Плейт»! Сміх та й годі.

Але йому й досі стає сумно, коли він згадує свій горезвісний удар у штангу при рахунку 2:0 на користь аргентинської збірної в першому таймі фінальної гри на ЧС-1930. У Варальо і в XXI столітті усмішка зісковзувала з вуст, як тільки він згадував про фатальну помилку. І тоді зморшки ще глибше врізалися в чоло. Мені, телеглядачеві, здавалося, що старий ось-ось вибухне від гніву, як колись він вибухав на зеленому полі яскравим феєрверком. 181 гол забив Варальо в 210 офіційних матчах, коли був нападником в «Бока Хуніорс». В середньому це складає 0,86 за гру — більше, ніж у знаменитого німця Герда Мюллера, і є третім показником у всій історії аргентинського футболу. Для флангового форварда — зовсім непогано. А для «Боки» майже три чверті століття це було клубним рекордом. Тільки 6 березня 2008 року сучасний ідол жовто-синіх Мартін Палермо теж забив 181-й м'яч і зрівнявся з Варальо за кількістю голів. Хоча, якщо врахувати любительський чемпіонат 1929 року, то у футбольного довгожителя планети їх на тринадцять більше.

Проте головний м'яч в його житті так і не залетів у ворота... «А то б ми точно стали чемпіонами світу — 30 липня 1930 року на стадіоні «Сентенаріо» в Монтевідео, найбільшій на той час арені в Південній Америці. Адже ж гідно билися з господарями — уругвайцями, тодішньою кращою командою світу.

Варальо б'є кулаком по столу так, що підскакує міні-телекамера. Він багато чого досяг у футболі. Після тріумфу серед любителів тричі ставав чемпіоном Аргентини серед профі у складі «Боки Хуніорс», перемагав в розигранні Кубка Південної Америки 1937 року. Уявляєте: Гітлер тільки готувався захопити владу в Німеччині, а Малюк Пако, забивши 34 м'ячі в 34 матчах першості Аргентини, встановив рекорд, що був не по зубах нікому з його спадкоємців у минулому столітті!

Будинок батькам Франсіско побудував своїми руками, спорудив сам і той, в якому мешкав з 1932 року до моменту написання цих рядків. Він, котрий увійшов до всіх аргентинських

підручників з історії, повноцінно прожив довге щасливе життя, виростив чудову дочку, в 1994 році став кавалером Ордена пошани ФІФА за заслуги перед футболом, ніколи по-справжньому не зміг забути найдраматичніший момент своєї кар'єри.

Аргентинці чудово грали на першому чемпіонаті світу. До фіналу забивали по чотири м'ячі за гру, а пропускали в середньому трохи більше одного. Малюк Пако забив на 53-ій хвилині матчу з мексиканцями, але в наступному поєдинку з чилійцями отримав травму і пропустив півфінал з американцями, в якому його друзі влаштували справжню феєрію — 6:1. Правда, господарі виступили також переконливо, розгромивши з точно таким же рахунком сильну югославську команду.

Перед фіналом атмосфера різко напружилася. Уругвайські вболівальники загрожували супротивникам своїх улюбленців смертю. П'ятеро чи шестеро футболістів збірної Аргентини не витримали напруги (напудили в штани, як грубувато прокоментував Варальо) і намагалися відхреститися від виходу на поле. А ось Пако підійшов до тренера і наполіг, щоб його включили до складу, мовляв, він уже почуває себе добре і впевнено. Це була брехня в порятунок, оскільки насправді Франсіско ще не залікував травму коліна. Зате він виявився учасником першого фіналу світових чемпіонатів.

На величезному новому «Сентенаріо» панувала вакханалія. Аргентинці, не звиклі грати на подібних аренах, просто божеволіли. Їхні шанувальники вимушені були камуфлюватися, щоб уникнути побиття господарями. Так, батько Франсіско з'явився на стадіон з уругвайським прапором. І це врятувало Варальо-старшого.

Дебют аргентинці провели значно краще за суперників, намагаючись до перерви вирішити результат поєдинку. Песаола і Стабіле швидко забили два м'ячі, а могли ще більше. А тут ще Варальо з вигідного положення всадив м'яч у штангу, коли спокійний удар приводив до вирішальної переваги 3:0. Це настільки розладнало гостей, що вони продовжили штурм без колишнього завзяття, і уругваець Дорадо ще в першому таймі скоротив відставання в рахунку — 1:2.

А в другому таймі в гру, як відомо, вступив інший, важчий уругвайський м'яч. Або він, або нестримна підтримка трибун, але тільки господарі заграли, немов боги, забили три м'ячі (4:2) і стали чемпіонами світу.

У грубій 90-хвилинній січі більше всіх діставалося Малюкові Пако. В мить, коли він схибив, потрапивши в штангу, його ззаду жорстко вдарив Фернандес, після чого аргентинський правий край не міг діяти на повну силу, а заміни були заборонені. І коли Монті, а потім Суарес отримали ще важчі пошкодження, аргентинці залишилися удев'ятьох без будь-яких шансів урятувати ситуацію...

Згодом вони сиділи в роздягальні, знесилені і засмучені. Адже напередодні вони обіцяли виграти не тільки мільйонам земляків, але і самому Карлосу Гарделю — Королю аргентинського танго. Футболісти і Гардель навіть разом заспівали напередодні. В розпал імпровізу Король зупинив концерт, порекомендувавши гравцям не розслаблятися і концентруватися на фіналі. Вони старалися. Не вийшло... Старий Франсіско нарікав виключно на себе. Та насправді, він не мав рації. Адже Карлос Гардель присвятив своє найкраще танго, яке виспівувала вся Аргентина, саме Малюкові Пако: «Варальо, Вареліто, любий Варальо!»

ПОВІНЬ ПЕРЕД БУРЕЮ

Навесні тридцять першого Дніпро під Києвом знову розлився, та так, що зірвана з якоря баржа знесла цілий проліт (41 метр) Наводницького моста. Опівдні 2 травня вода досягла рекордної відмітки в дванадцять аршин (853 см) вище за умовний нуль. Знов зажурилися старі люди в очікуванні нових потрясінь. Вони були праві, тільки не відали, що злий жарт з Україною задумала зіграти не природа, а великий «вождь і вчитель» Сталін. Після розкуркулення і насильницької колективізації посівні площі різко скороти-

лися, стала низькою врожайність. Колгоспний збір зерна тридцять першого року сильно розчарував Москву. І хоча конфіскація хлібних запасів у селян носила ще стихійний, вибірковий характер, по всьому відчувалося, що назріває буря.

Газети рясніли повідомленнями про судові процеси над «шкідниками» і контрреволюціонерами, колишніми троцькістами. Перші сторінки прикрашали гасла про те, що «чищення» укріпить ряди партії на селі. Клуби авіаторів новатори мови почали називати «клюбами авіаторов». Про новини культурного і спортивного життя згадувалося побіжно, із зневагою. Утретє підряд був скасований чемпіонат України з футболу.

У світовій моді на початку тридцятих знов панувала драпіровка, що або приховувала вади, або підкреслювала переваги фігури. У радянській же політичній моді були зірвані всі овечі маски, оголивши вовчий вищир сталінізму.

В Україні, на Дону, Кубані і в центральній чорноземній смузі Росії було проведено тотальне чищення потенційних лідерів можливих повстань. За надуманими звинуваченнями почали масово заарештовувати колишніх білогвардійців і петлюрівців, що зопалу повернулися по амністії в СРСР. Суд виявився швидким. Більше п'яти тисяч чоловік отримали ВМП — вищу міру покарання.

На початку того ж 1931 року прогрімало поголовне чищення частин РККА, а також представників міської і сільської інтелігенції — вчорашніх царських офіцерів. В Україні було сфабриковано справу «Весна», за якою засудили більше двох тисяч царських офіцерів, як тих, що служили на той момент у червоних, так і тих, які давно залишили службу. Більше всього ОДПУ побоювалося так званих територіальних дивізій РККА, які комплектувалися за національною ознакою. Ці формування піддавалися найсуворішому

чищенню, як і командний склад штабу Українського округу.

До кінця 1931 року до України почали підтягати надійні частини з центральних регіонів Росії, а на початку 1933-го сюди була перекинута нещадна Перша Кінна армія...

Будівництво або хоч би оновлення «Червоного стадіону» в Києві вже вкотре було зірване. Зяюча яма колишнього басейну перетворилася на нужник просто неба, який ночами використовували повії для заманювання клієнтів...

У «Динамо» були запрошені два відмінні захисники з «Залдора» — Василь Весеньєв і Михайло Свиридовський (він замінив Пржепольського, що пішов на той час). Окрім них у деяких матчах за показовий склад грали і такі гравці, як Вавилов, Ячменников і Марочинський.

Свій футбольний сезон київські динамівці почали з турне 2—11 квітня по маршруту Баку—Тифліс. Ігри проводилися через день. У Баку кияни виграли всі матчі: у «Водників» 2:1, у команди Ленінського району міста — 3:2, і «Динамо» — 3:1. А ось у Тифлісі їм дісталася на горіхи. Перемігши «Металістів» 1:0, вони програли команді заводу ім. Сталіна 1:2 і потерпіли нищівну поразку від місцевих динамівців 1:6.

Перший міжміський матч вдома динамівці провели 17 травня зі своїми одеськими одноклубниками. Кияни грали в складі: Ідзковський, Свиридовський, Денисов, Тютчев, Піонтковський, Бланк, Синиця, Малхасов, Шульц-Сердюк, Вавилов, Садовський. Печений був хворий. Послідовно на 5-ій, 16-ій, 20-ій і 29-ій хвилинах кияни обрушили на ворота гостей град м'ячів. Після третього голу одесити замінили воротаря Албройта, який при падінні розбив голову, а потім і лівих захисника з півзахисником. Не допомогло. Кияни легко утримали переможний рахунок — 4:0.

Збірна шкіряників Харкова і Києва об'єднаними зусиллями намагалася дати бій динамівцям 11 липня. Марно.

Навіть без кількох основних футболістів «Динамо» легко виграло — 9:1.

Загалом, у динамівців не залишилося вдома гідних суперників, а календар серйозних міжміських ігор був обмежений. Лише у вересні вдалося провести дві зустрічі із збірними Ленінграда і Москви. Обидві закінчилися внічию — 1:1 і 3:3, що дещо заспокоїло начальство, розчароване невдачею збірної України в третьому чемпіонаті СРСР. Адже вперше республіку представляла не харківська команда, а справжня збірна, куди були включені кияни Свиридовський, Тютчев, Малхасов, Садовський. На жаль, експеримент не вдався. Колектив спіткнувся вже в стартовому поєдинку з футболістами Закавказзя — 0:3. Отже, бойові нічії з кращими командами країни пролили бальзам на свіжі рани.

Але головним підсумком поїздки до столиці став перехід у київське «Динамо» одного з найяскравіших московських форвардів тієї пори Валентина Прокоф'єва, що знаходився в розквіті сил і регулярно виступав за збірну СРСР. Ця подія викликала ефект бомби, що розірвалася, оскільки потік талантів рухався виключно в протилежному напрямі, і «пограбувати» головну столицю вважалося святотатством.

Відлуння-1931

Робітники заводу «Червоний орач» звернулися до Київської міськради з пропозицією перейменувати Святошин у Молотов.

На місці храму Христа Спасителя в Москві буде зведений Палац Рад.

Найбагатші країни світу відмовилися від золотого забезпечення своєї валюти.

Київські трамвайники вперше встановили 6 автоматичних стрілок.

Після успіху республіканців на муніципальних виборах король Іспанії Альфонс XIII утік з країни, рятуючись від революції.

З 22 п'єс, прийнятих до постановки в театрі ім. Лесі Українки, 18 належать радянським драматургам.

Японська армія окупує Маньчжурію.

Між Москвою і Ленінградом почав курсувати швидкісний поїзд «Червона стріла».

Немає місця в радянському мистецтві музиці декадента Сергія Рахманінова!

Пісню «Усіяний зірками прапор» Конгрес Сполучених Штатів затвердив як національний гімн країни.

Народний артист Гнат Юра подав заяву в партію більшовиків.

Оголошення в газеті: «Приблукала вівчарка. Після трьох днів вважаю своєю. Моя адреса...»

На 85-му році життя помер винахідник першої лампочки розжарювання Томас Едісон.

У Києві встановлені світлофори для пішоходів.

Всесоюзний староста Михайло Іванович Калінін підписав постанову Президії ЦВК СРСР про перейменування Твері в місто... Калінін.

Спейсер і Дюфе відкрили спосіб отримання кольорових фотографій.

11 жовтня ухвалено рішення про повну ліквідацію приватної торгівлі в СРСР.

Пожежа в Бібліотеці Ватикану знищила близько 15 тисяч книг.

У київське «Динамо» з Москви перейшов нападаючий Валентин Прокоф'єв, один з найсильніших футболістів СРСР.

Хто є хто: Прокоф'єв

Син професійного революціонера, що встановлював радянську владу в Миколаєві, Валентин Прокоф'єв виріс в Україні, а як футболіст сформувався на берегах Південного Бугу і Чорно-

го моря. Природа наділила його могутнім здоров'ям, поставною фігурою, красивим і дуже швидким бігом. 18-річним хлопцем Прокоф'єв приїхав до Одеси і почав виступати за знамениту команду «Містран». Обдарованого нападника оточив натовп шанувальників-нероб, а він не завжди міг розібратися, хто друг, а хто недруг. При запамороченні від успіхів важливий контроль з боку суворого наставника, здатного втримати від безрозсудних вчинків, направити на шлях істинний. Такої людини біля Валентина, на жаль, не знайшлося. Хлопець легко дивився на життя, і все йому здавалося блакитним і безхмарним.

Прокоф'єв був улюбленцем команди. Начитаний, вельми ерудований, він обожнював розиграші, славився записним гумористом, душею компанії. Правда, іноді його жарти мали скандальний характер. У двадцять четвертому в Одесі він спізнався на відповідальну гру. Команда хвилювалася, не знаючи, в чому справа. Раптом біжать два задихані підлітки і ридаючи волають:

— Біда! Прокоф'єв на Ланжероні потонув! Прокоф'єв потонув! Біда!

— Коли? Де? Як?

На стадіоні сум'яття. І тут, закинувши назад голову, неквапливо крокуючи з валізою в руках, з'являється всміхнений Прокоф'єв... Оцінивши справлене враження, Валентин видав підліткам по чесно заробленому трояку і як ні в чому не було вийшов на поле. У 1925—1926 роках він грав за «Червону Пресню», попередницю московського «Спартака», одружився на рідній сестрі братів Старостіних — Клавдії, але довго в цій сім'ї не протримався. Романтик за вдачею, Прокоф'єв був неврівноважений, забіяка, часто прикладався до пляшки. У спартаківському колективі таке не заохочувалося. Тоді на реактивного лівого крайнього «клянули» московські динамівці. Шульга від природи, він своєю «головною» ногою керував м'ячем, немов рукою. Бив дивовижно точно і сильно, а бігав так швидко, що за бажання міг би стати чемпіоном країни в спринті.

Бог дав Валентину талант, але не дав старанності цей талант розвивати і зберігати. На думку тих же братів Старостіних, він не

реалізував і десятої частки своїх можливостей. Виступи Прокоф'єва були строкаті, як шкура зебри. То прекрасна гра, якщо він серйозно готувався, то, прогулявши після матчу в динамівському ресторані на очах у високого начальства, Валентин за розпорядженням головного чекіста Москви Василя Костянтиновича Лапіна отримував десять діб гауптвахти. Але через тиждень, напередодні принципового поєдинку динамівців з московським «Харчовиком» (так називалася «Червона Пресня» перед тим, як перетворитися на «Спартак»), Прокоф'єва випустили і привели на збори команди до вже знайомого кабінету голови ДПУ.

Капітан «Динамо» Федір Селін зачитував Лапіну для затвердження склад на матч з «Харчовиком»... Останнім, як завжди, одинадцятим за рахунком, називався лівий край. Селін, дивлячись на голову, невпевнено вимовив: «Сподіваємося, зіграє Прокоф'єв». Пауза. Всі згодні. Але тут схоплюється сам покараний і безапеляційно заявляє:

— Ні, хлопці, Валентин Прокоф'єв грати не буде. Не сподівайтесь. Ось сидить головний начальник Василь Лапін. Хай він замість мене і грає...

Новий строк на «губі» і стійка репутація «неблагонадійного» були Валентину забезпечені. Отже, його перехід до Києва керівництво порахувало певним покаранням. Азартний, різкий, сміливий, він припав до душі своїм новим глядачам. А тим, хто поспішив його позбутися, «помстився» незрівнянною грою в Москві 8 червня 1932 року, коли збірна столиці була розбита киянами з рахунком 5:2. Суперники добре знали можливості Прокоф'єва і готувалися до протидії, але він здивував усіх, зігравши на місці напівсереднього роль диригента, організатора атак.

У київському «Динамо» Валентин провів три сезони, мабуть, найважчих у довоєнній історії команди, продовжуючи виступати за різні збірні. До супротивників жалю не мав (одного разу в Одесі навіть травмував молодого воротаря Миколу Трусевича), до партнерів ставився шанобливо, не без гумору. Давучи, скажімо, пас Шульцу-Сердюку, він супроводжував це галантною реплікою:

— Шульц! Даю вам красивий пас!

Якось лисий Василь Весеньєв несподівано головою зрізав м'яч у власні ворота. Валентин не полінувався прибігти через все поле, щоб заспокоїти засмученого невдачу:

— Не хвилюйтеся, ми вам парик справимо. З проділом.

На Спартакіаді України 1932 року в Харкові його намовили викликати на змагання в спринті рекордсмена і чемпіона республіки в бігу на 100 метрів Василя Калину. Мовляв, ти тільки з м'ячем спритний проти захисників-тихоходів, а ось із справжнім майстром спробуй... Прокоф'єв поставив умову: він біжить у бутсах, чемпіон — в легкоатлетичних черевиках. Калина поблажливо прийняв виклик і був жорстоко осоромлений. Свідки присягаються, що найшвидший футболіст СРСР аргументував свою беззаперечну перемогу фантастичним на ті часи результатом — 10,6 секунд.

На жаль, випивка увійшла у нього до звички. Блискучий талант на очах хирів, а характер псувався. Фінал перевершив найпохмуріші прогнози. Відрахований з Києва, Прокоф'єв побував у Мінську, Смоленську і пішов з поля значно раніше, ніж міг. Повернувся до Москви. Намагався тренувати сам. Швидко відмовився від цієї затії. Все частіше потрапляв у халепи. Грубіянив офіційним чинам. Не приховував своїх антирадянських поглядів, а вже накочувалася нещадна хвиля тридцять сьомого...

Черговий бешкет у ресторані закінчився арештом. Колишня дружина Клавдія намагалася клопотатися за Валентина через свого нового чоловіка, відомого футболіста і тренера московського «Динамо» Віктора Дубиніна. Марно. Потрапивши до табору на Колиму, Прокоф'єв помер від гангрені в тридцять п'ять років.

«ДИНАМО»: РІЖУТЬСЯ ЗУБКИ

Після того, як до команди влилися досвідчені Свиридовський і Весеньєв з «Залдора», що став «Локомотивом» і остаточно розгубив колишню красу і потужність, а також

два молодих Миколи — Махиня з «Водника» і Коротких з «Металіста», динамівці Києва являли собою збірну міста, під прапором якої вони в тридцять другому році грали багато і успішно.

Якраз тоді поновилися чемпіонати України. Серед восьми учасників виділялися харків'яни. У кожній лінії у них виступали футболісти збірної країни: воротар Олександр Бабкін, захисник Костянтин Фомін, його рідні брати півзахисники Володимир і Микола, Іван Привалов, нападаючий Олександр Шпаковський. До того ж фаворитам допомагали рідні стіни. Але трапилося непередбачене. Кияни відмінно провели турнір і у фіналі не залишили надій господарям 3:1. Харківським футболістам намагався допомогти суддя Іван Космачов, що призначив два пенальті у ворота Ідзковського. Але голкіпер відбив обидва удари! Вперше за дванадцять років чемпіонський приз дістався новому власникові.

Окрилені успіхом кияни відправляються до Москви й у вже згадуваному матчі з першою збірною столиці (5:2) добиваються всесоюзного визнання. У їх рядах дебютує 20-річний нападаючий «Локомотива» Макар Гончаренко, гідно замінюють травмованих товаришів ще два вихідці з колишнього «Залдора» — воротар Андрій Поталов і півзахисник Дмитро Долгов. Майстерно керує збірною Казимир Піонтковський. Нестримний центр нападу Олександр Шульц-Сердюк. Ще більше побоюються москвичі блискавичного дриблінга у виконанні Валентина Прокоф'єва і... випускають з уваги верткого Гончаренка, який двома точними ударами ставить хрест на кар'єрі воротаря збірної Івана Філіпова. Наступного дня «Комсомольська правда» вийшла із заголовком: «Блискауча перемога Києва».

Тріумфатори повернулися додому з прекрасним поповненням. Квартет молодих честолюбних москвичів, що не бажали затягувати своє перебування в тіні великих маестро

старшого покоління, вважав за краще удосконалюватися на берегах Дніпра. Футболки динамівців приміряли захисник Василь Єпішин, півзахисник Михайло Путистін, фланговий форвард Ілля Панін, центр нападу Костянтин Щегоцький. Кожен з них дуже допоміг команді в період кризи 1932—1934 років, а Костянтину Щегоцькому (як і Михайлу Путистіну) доля веліла знайти в Києві другий дім, вірних друзів і визнання вболівальників, які підводилися, «когда в пивную он входил»...

Розумний, інтелігентний, такий, що не відмовлявся від радощів життя, Костянтин Васильович Щегоцький довгі роки був капітаном «Динамо» або входив в «раду старійшин», де врівноважував аскетичного Ідзковського і нещадного Костянтина Фоміна. Він вів щоденник і вже у наш час опублікував книгу спогадів.

Ось декілька його мініатюр про «пташенят» Бармінського і Когена, футболістів найпершої хвилі, що створювали високу репутацію київському клубу, але не встигли зіграти за нього ні в одному з чемпіонатів СРСР.

«Самовіддано діяв в захисті Тадеуш Пржепольський, хоча йому іноді не вистачало техніки. Високий на зріст, худорлявий, темноволосий, він користувався незмінною повагою партнерів, які знали, що Тадек заради команди піде у вогонь і воду. Якось у Дніпропетровську він провів весь другий тайм із зламаними пальцями на руці, знаючи, що немає заміни. Скромний, невимогливий, доброзичливий, Пржепольський працював слюсарем і дуже пишався своєю професією. Надійність Василя Весеньєва стала загальноновизнаною. «Обороняється як Весеньєв» означало: просто, економно, з точним вибором місця. У підстраховуванні йому не було рівних. Та і Васиному оптимізму варто було позаздрити. В украї невдалому поєдинку 1934 року із збірною Ленінграда він примудрявся жартувати і підбадьорювати нас навіть при рахунку 0:6.

Невтомним, працездатним хавбеком запам'ятався мені Василь Сухарев. Він дуже любив футбол і серйозні огріхи в технічній підготовці відшкодовував старанням. Знав, яка це гостра зброя — довгий пас на вихід. Любив ним користуватися, та рідко виходило... Найчастіше м'яч потрапляв у спину партнера, який біг у прорив. Той, природно, сердився, був незадоволений. Сухарев не реагував. Він знав свої слабкості і багато займався, усуваючи їх.

Віртуозно володів м'ячем Олександр Шульц-Сердюк, проте для центрального нападника йому явно не вистачало швидкості. Цей дефект він компенсував відмінним розумінням усіх тонкощів гри, силою, витривалістю. Перед матчем обов'язково йшов на парі, передбачаючи можливий результат. Намагався забити стільки голів, щоб і матч виграти, й укладене парі. Про його неуважність склалися легенди. Шульц учився в будівельному інституті й одного разу примудрився здати проект будівлі, забувши спланувати фундамент... Під час поїздок він часто бродив по вагонах у пошуках кепки, що красувалася... у нього на голові.

На відміну від Олександра, його однокурсник і партнер по нападу, лівий крайній Михайло Печений повністю віддавався навчанню, а ось тренувався лінькувато. Іноді здавалося, що футбол для нього не більше, ніж розвага. Втім, «розважатися» Михайло вмів. Міцний, важкий, він сміливо йшов на таран і майже ніколи не падав. Воротарі як вогню боялися його ударів лівої».

Щегоцький побіжно згадує про те, що сам він швидко вписався в новий ансамбль, хоча розслабитися, відпочити після напруженого навчання і роботи в Москві, як він спочатку планував, не вдалося. Несподівано змінилося чекістське керівництво, ударив штучний голод, і з'ясувалося, що спорудження футбольного клубу вельми крихке, немов спроектоване його студентом Шульцом.

ГОЛОДОВКА, КРАХ ТА ДРУГЕ НАРОДЖЕННЯ

Звичайно, футболісти «Динамо» знаходилися в більш привілейованому становищі, ніж інші кияни. Спеціальні пайки допомагали існувати навіть у ті страшні часи. Але у багатьох були сім'ї, близькі. На всіх не вистачало. Частково виручали турне до інших республік. Та все ж страх голоду, що насувався, був дуже сильний. Влітку тридцять другого знаний чекіст і пристрасний прихильник футболу Сергій Арсентійович Бармінський отримав призначення в Іваново. Там він відразу кинувся створювати сильну команду. Перетягнув за собою Садовського, Малхасова, Вавилова. Трохи пізніше запросив на товариські ігри збірну профспілок Києва. Хлопці, переконавшись, наскільки спокійніше і ситніше живеться в Іваново, теж просилися під крильце до Бармінського. Так опинилися в краю російських ткачів Правоверов, Коротких, Поталов, Гончаренко. А тут ще потрапили до Болшевської трудової колонії під Москвою, дивом уникнувши більш гіркої долі, Свиридовський з Піонтковським, подався додому Синиця. Динамівський клуб виявився знекровленим. Новачків тоді не можна було ні калачем заманити, ні батогом налякати.

Головний чекіст України Балицький разом із повноважним представником Сталіна Постишевим добивав селянство. Виїхав до Донбасу на самостійну роботу ще один з опікунів динамівців Іванов. У головного ж адміністратора Когена було куди більше повсякденних обов'язків, аніж владних повноважень. Посипалися невдачі. Одна з найвідчутніших — «бублик» на своєму полі від вінницького «Динамо» 1:3 в офіційному динамівському турнірі. Іронія долі: на розвалинах київської збірної негайно розцвіла так звана збірна Іваново-Вознесенська, опікувана Бармінським. Уже у вересні тридцять

другого вона двічі — 8:3 і 6:3 — розгромила сильну команду Робітничого союзу Німеччини, що взяла до того шість перемог підряд і примудрилася вже після івановського фіаско зробити нічию 3:3 із збірною Москви.

Далі — більше. У тридцять третьому «волонтери» Бармінського виграють у збірної Туреччини — 7:3 (причому всі голи забили кияни), у іспанського робітничого клубу — 17:1, московського «Спартака» — 3:1 і збірної Ленінграда — 4:0! І лише першій московській збірній 18 жовтня у рідних стінах вдалося у важкій боротьбі, коли рахунок тричі ставав нічийним, забити на один м'яч більше — 4:3.

Вражала результативність івановців. Тон у атаці задавали Гончаренко і Малхасов. Їм уміло підігравав півзахисник Андрій Жорданія. Ставленик Берії, він був передбачливо призначений Бармінським граючим тренером і капітаном команди. Але до коронації Берії Сергій Арсентійович не дожив. Його встиг розстріляти Єжов у тридцять восьмому на Далекому Сході...

Тим часом київське «Динамо» навесні тридцять третього ледве животіло. Щоб вибратися з голодної зони, заповзятливий Лазар Коген організував тривалу поїздку за маршрутом: Баку—Єреван—Тбілісі. На жаль, відрядити в Закавказзя вдалося всього десятеро професіоналів: Ідзковського, Весеньєва, Тютчева, Єпішина, Сухарева, Путистіна, Паніна, Щегоцького, Шульца-Сердюка і Прокоф'єва. На повний комплект не нашкрябали, і одинадцятим поїхав якийсь Жорж з Одеси, що згинув з горизонту, як тільки турне завершилося.

Згинути, до речі, міг не один Жорж, чийого прізвища ніхто не пам'ятає, а вся команда. Причому не в переносному, а у прямому розумінні слова... Після нульової нічії в Баку динамівці відправилися до Єревана з пересадкою в Тбілісі. У столицю Грузії прибули заздалегідь і почали шу-

кати ереванський поїзд на запасних коліях. Проте провідник першого вагона, куди були квитки, виявився формалістом і не дозволив посадку завчасно. Утомлені футболісти не стали повертатися на вокзал, а знайшли згідливіших провідників.

Розмістившись у восьмому вагоні, вони на всі заставки лаяли незнайомого залізничника, не підозрюючи, що той мимоволі врятував їм життя. Відразу за станцією Ані поїзд зійшов з рейок, і майже всі вагони, окрім восьмого, дев'ятого і десятого, впали під укіс. Загинуло безліч людей. Тим, хто врятувався, довелося чекати ремонту полотна близько трьох діб...

У Єревані киян зустрічали, немов гостей з того світу. На розкішному бенкеті на честь голодних, украй виснажених гастролерів щедрі господарі оголосили день катастрофи 14 квітня 1933 року датою другого народження команди. Насправді, до другого народження ще треба було дожити...

Відлуння-1933

Територія Києва збільшилася до 44 тисяч га, а населення — до 586 тисяч чоловік.

Від недоїдання помер український актор, режисер, театральний діяч Микола Карпович Садовський (Тобілевич).

У Києві — 7315 телефонних абонентів, 42 поштових контори, одна радіостанція, 12 тисяч домашніх радіотрансляційних точок.

Смерть Клари Цеткін болем відгукнулася в серцях київських робітників.

Губернатор штату Мічиган (США) на вісім днів закрити всі банки штату, щоб запобігти їх банкрутству.

На швейній фабриці імені Смирнова-Ласточкина викрито троцькістів: Шапіро, Левітова, Левіна, Хайтмана.

До Києва з Москви приїхав письменник Михайло Зощенко.

Начальник будівництва київського стадіону «Динамо» тов. Козеницький заявив, що всі роботи будуть завершені в строк.

На Батієвій горі фашистські молодчики зарізали міліціонера-комуніста Ф. і здерли з нього шкуру. Помста буде нещадною!

Учасники шлюпочного переходу Київ—Севастополь під час привалів допомагають колгоспникам вирощувати хліб і збирають засоби для будівництва авіаескадрильї імені Павла Петровича Постишева.

Новий міський вокзал є спорудою в формах українського бароко з елементами конструктивізму.

США визнали СРСР і відновили з ним торгові відносини.

12 липня на площі Героїв Перекопу відбудеться парад, присвячений XII роковинам Червоного Спортінтерну й обласній нараді колгоспників Полісся.

Новому київському стадіону «Динамо» присвоєно ім'я вірного продовжувача справи Дзержинського, першого чекіста республіки Всеволода Аполлоновича Балицького.

ЦК ВКП(б) ухвалив приділяти максимум уваги виробництву грамофонів, а також підвищити політичний і художній рівень пластинок, що випускаються в країні.

У Німеччині створюються концтабори. Перших ув'язнених прийняв Дахау.

Генріх Ягода і його найближчі соратники по ОДПУ нагороджені 4 серпня орденами за будівництво Біломорсько-Балтійського каналу. Сам же канал виявився несудохідним... За два роки на його будівництві загинуло 100 тисяч ув'язнених.

З інтер'ю Зоценко київським газетам: «Ваші враження? — Приїхали, прости господи!»

ВИДОВИЩЕ ПІД ЧАС ЧУМИ

У найважчий період тридцять третього молодих київських футболістів відрядили до Кадієвки на відкриття стадіону імені Світової революції. Знекровлені гості поступилися

місцевим 1:2, зате набрали продуктів. Через день з Києва примчався інший, досвідченіший склад, і теж покірливо поступився господарям 2:5. Голод — не тітка...

Відкриття нового стадіону «Динамо» через тривожну ситуацію в місті відкладалося двічі і відбулося 12 червня. Напроти центральної трибуни, де зібралися всі керівники України, розміщувалася біла раковина оркестру, зруйнована у війну. Газети писали, що свято відвідали 45 тисяч чоловік. Звідси виникла помилкова цифра місткості стадіону. Насправді тоді було 18 тисяч сидячих місць. Продавалося також близько десяти тисяч вхідних квитків. Але на церемонію відкриття розповсюдили квитків по 60 копійок втричі більше і все одно не змогли задовольнити всіх охочих. Повідомлялося, що величезний інтерес викликав фінальний матч Першої української динаміади між командами Києва і Харкова, а також грандіозне Свято вогню. Насправді все було куди прозаїчніше. Задля показухи на стадіон завезли багато продуктів з тих, що давно продавалися за картками. Навколо буфетів було стовпотворіння. Не обійшлося без бійок і каліцтв.

Після хліба втихомирений натовп нещасних людей не заперечував і проти видовища. За свідченням очевидців, воно вдалося на славу. Харків'яни жадали реваншу за поразку в чемпіонаті України і з перших хвилин намагалися приголомшити суперника могутньою, на межі фолу, грою. Особливо старався Костянтин Фомін, що безцеремонно збивав всіх на своєму шляху. Добре дісталось від нього тендітному Щегоцькому, який уперше з'явився перед київською публікою.

Господарі, втім, не розгубилися. Виступаючи в тому ж складі, що і під час нещасливого закавказького турне (тільки таємничого Жоржа замінив Микола Махиня), вони добре взаємодіяли в атаці, самовіддано захищалися. Перший тайм — 0:0. А в другому Махиня з дуже гострого кута відкрив

рахунок. Тут же єдину помилку допустив Ідзковський, і Привалов чітко розпорядився щасливим шансом. Нічия? Ні! Під завісу технічний Щегоцький вправно перехитрив Костянтина Фоміна, який ледве не розплакався з досади, і забив вирішальний гол — 2:1!

Переможці справедливо чекали від начальства якщо не милості, то хоч би схвалення. Але відкриття стадіону було суто пропагандистським заходом, черговою «галочкою». Генерального секретаря Станіслава Косіора, його поплічників мало хвилювали футбольні проблеми, коли питання стояло ребром: жити або загинути. Вони все одно загинули в точно призначену Сталіним годину, але в тридцять третьому вважали, що багато що залежить від них самих, від їх відданості тиранові.

Майстри миттєвого реагування на вказівки і витребеньки вождя, вони славилися значними фахівцями в усіх галузях. Будували авіацію і Дніпрогес, піднімали сільське господарство і медицину. Сьогодні нагороджували, завтра запроторювали у тюрму вчорашніх героїв, післязавтра створювали нові легенди. Модно було заохочувати спортсменів, футболістів — заохочували. Прийшов Гітлер до влади, в Німеччині готувалися до всесвітньої Олімпіади. І у Сталіна з'явилося прохолодне ставлення до спорту. У Сталіна — значить, у всіх одразу. Але не назавжди. Тільки до чергового розпорядження.

Хто є хто: Піонтковський

Улюбленець уболівальників і начальства, Казимир три роки обирався капітаном київського «Динамо», був окрасою команди, її безвідмовним мотором. У тридцять другому він разом з Ідзковським і Свиридовським відкрив почесний список київських футболістів, що виступали за збірну СРСР. Але саме тоді життя дало фатальну тріщину...

На Київ уже наступав голод, і Піонтковський разом з нерозлучним товаришем Михайлом Свиридовським вирішили зробити бартерну операцію — обміняти в Москві, де вони після дебюту в збірній СРСР в матчі з робітничою командою Німеччини (3:2) готувалися до турне по Туреччині, декілька відрізів доброго сукна на продукти. Торгова операція закінчилася арештом. Генріх Ягода наказав показово покарати торбохватів, щоб іншим не кортіло...

В останню мить за хлопців заступився творець московського «Спартака» Микола Старостін, який мав великий авторитет у гепоушників. Табір був замінений дворічними примусовими роботами в Болшевській трудовій комуні. З тієї пори Болшево стало звичним містом засилання для спортсменів, що проштрафилися. Футбольна команда комуні навіть брала участь у все-союзних динамівських першостях. Свиридовський з Піонтковським були в її складі, коли вона в тридцять третьому програла киянам 3:8, у яких п'ять м'ячів забив Щегоцький.

Після повернення додому Піонтковський через травму ноги все рідше потрапляв до основного складу. Нове пошкодження коліна восени тридцять п'ятого означало кінець ігрової кар'єри на вищому рівні. Казимир важко переживав те, що трапилось. Футбол для нього дуже багато означав...

Виходець з простої польської сім'ї, він познайомився з м'ячем на Куликовому полі в Одесі. Літописець футбольних подій у цьому чорноморському місті Борис Галинський запевняв в мемуарах, що «вже в працелюбному, незграбному підлітку, що бігав босоніж за ганчірковою кулею, було видно “іскру Божу”». А по-справжньому став помітний талант центрального півзахисника в команді «Шкіртрест», за яку він виступав у середині двадцятих. Рослий атлет з пшеничною шевелюрою і сірими очима діяв під час атаки трохи позаду своїх форвардів і в потрібний момент різко висувався вперед для завершення комбінації. Висока техніка дозволяла Піонтковському досягати успіху в обведенні і багато забивати. Найкрасивішими були м'ячі, забиті ним головою після подачі кутового.

Коли ж умови диктував суперник, цей усюдисущий гравець умів переkritи проломи, вступити в боротьбу за м'яч ще на

чужій половині поля, підстрахувати партнерів. Тактична кмітливність дозволяла йому чудово читати гру і завжди виявлятися в центрі подій. Антон Леонардович Ідзковський розповідав, що саме Казимир навчив його ретельно готуватися не просто до чергового поєдинку, а персонально до кожного футболіста, проти якого належало незабаром діяти. Ідзковський, який добре знав майстрів усіх поколінь київського «Динамо», запевняв мене в кінці 1980-х, що навіть з висоти того дня не вагаючись включив би півзахисника Піонтковського в перший склад символічної збірної Києва всіх часів...

Ще в Одесі Казимир Антонович здружився з чекістом Сергієм Арсентійовичем Бармінським. Якийсь період вони грали пліч-о-пліч у півзахисті «Харчовика». Коли Бармінський став заступником начальника Київського ОДПУ, то в першу чергу доручив Когену переманити Піонтковського, а коли справа застопорилася, підключився сам. За його ж пропозицією Казимиру вручили капітанську пов'язку. В ті часи роль капітана була куди значніша, ніж зараз. Доводилося виконувати і тренерські функції, і адміністративні. З Бармінським Казимир був на дружній нозі, а це, звичайно, допомагало вирішувати багато побутових проблем. Але боронь Боже, щоб він скористався високими зв'язками в корисливих цілях. Ідзковський пригадав характерну деталь. Свою першу київську квартиру — кімнату в комуналці в Хрещатицькому провулку — Піонтковський отримав майже через вісім років після переходу в «Динамо», коли одружувався на відомій легкоатлетці Ніні Єршовій.

Якраз на той час він опинився за бортом показової команди. Навесні тридцять шостого кияни вперше виїхали на підготовчий збір без Казимира. Зарплату йому платили, але повернутися до складу, помітно омолодженого Михайлом Давидовичем Товаровським, офіційно призначеним після навчання в Москві старшим тренером, шансів не було. Сидіти на шії у товаришів він не хотів. Дружина Ніна, правда, отримувала стипендію як член збірної команди, але тут народилася дочка. Зводити кінці з кінцями ставало все складніше.

Подружжя вчилася на робфаку інженерно-будівельного інституту, проте Казимира шалено тягло до футболу. Ось і схопився він за пропозицію Бармінського, переведеного з Іваново до Хабаровська, створити там динамівську команду. Давній друг краще нових двох...

До того ж Сергій Арсентійович дуже переймався, що, знаходячись в Іваново, не зміг витягнути свого вірного помічника з Болшева до себе. Вирішив виручити зараз. Хто знав, чим це закінчиться...

У березні тридцять сьомого Піонтковський виїхав на Далекий Схід, писав додому кожного тижня, присилав гроші. Все обіцяв, що як тільки облаштується, викличе дружину з дочкою. Але до осені тон листів різко змінився: «Я дуже жалкую, що потрапив сюди», зізнався він у вересневій звісточці, яка стала останньою. Як тільки зв'язок обірвався, Ніна Іванівна Єршова почала бомбардувати Хабаровськ листами і телеграмами. Не вірила в біду. Адже Казимир знаходився під заступництвом одного з керівників НКВС краю... У відповідь — мовчанка. Але по закритих каналах інформація все ж таки просочувалась, бо в один далеко не добрий день Єршову звільнили з роботи, позбавили стипендії, звична доброзичливість на лицьох динамівських начальників змінилася холодною байдужістю. Багато знайомих, товариші по службі відвернулися від неї, як від дружини «ворога народу». Довелося повернутися додому, до Харкова.

Про свої подальші поневіряння, про те, як пішла працювати геодезистом, як боялася за дочку, що носила прізвище першого чоловіка, як звикла таїти в собі горе, щоб не нашкодити рідним і близьким, Ніна Іванівна вже в горбачовську пору повідала журналісту Юрію Гроту. Він же першим розвідав правду про останні дні Казика Піонтковського — першого капітана тридцятих років у історії київського «Динамо».

На офіційний запит нарешті прийшла відповідь: «Ваш лист, що надійшов до Управління КДБ СРСР по Хабаровському краю, нами розглянуто. Розшукані архівні матеріали. Піонтковський Казимир Антонович, 4 березня 1903 року народження, з робочих, безпартійний, до арешту працював старшим інспектором з фут-

болу в Хабаровській крайовій раді «Динамо». Був арештований 14 жовтня 1937 року органами УНКВС по ДСК за необґрунтованим звинуваченням в «...шпигунстві, участі в антирадянській військово-цивільній змові троцькістів і правих...» З цим необґрунтованим звинуваченням Піонтковського Казимира Антоновича за постановою НКВС СРСР від 18 липня 1938 року було засуджено до вищої міри кримінального покарання — розстрілу. Вирок приведений у виконання 10 серпня 1938 року в міс. Хабаровську. Місце поховання — міське кладовище Хабаровська.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року «Про додаткові заходи по відновленню справедливості відносно жертв репресій, що мали місце в період 30—40 і початку 50-х років» Піонтковський Казимир Антонович військовою прокуратурою Червонопрапорного Далекосхідного військового округу 30 червня 1989 року реабілітований посмертно.

1 жовтня 1989 року на міському кладовищі Хабаровська проведений мітинг і цивільна панахида в пам'ять жертв масових репресій, в одному з місць масових поховань установлений пам'ятний знак. Планується будівництво каплиці. З повагою, заст. начальника підрозділу Управління КДБ Лавренцов».

Неможливо передбачити, як склалася б доля Піонтковського в Україні, але дружба з Бармінським зіграла фатальну роль: вони були арештовані за одним звинуваченням і за одною ухвалою засуджені до розстрілу. Так само трагічно обірвалося життя ще одного творця команди — Василя Іванова. У Бабиному Яру зустрів смерть четвертий з фундаторів київського «Динамо» — Лазар Коген. Похмурий список продовжував поповнюватися...

Відлуння-1934

Після смерті президента Німеччини Пауля фон Гінденбурґа прийнято рішення про поєднання постів президента і канцлера. Військові присягнули на вірність Адольфу Гітлеру як фюрерові (вождеві) німецького народу.

Київський короткохвильовик О. Аронов установив зв'язок із радистом з Нової Зеландії.

Тульський завод відновив випуск самоварів.

Вулиці Києва приведуть у зразковий порядок у зв'язку з переїздом уряду з Харкова. Зокрема, буде поставлено 1800 однотипних урн, почнуть курсувати перші таксі.

У Марселі терорист-хорват убив короля Югославії Олександра.

Вищі нагороди Батьківщини отримали полярні льотчики, що врятували челюскінців, які потрапили в льодовий полон.

Відбулася перша телефонна розмова Москва—Париж.

У Туреччині жінкам надано рівне право голосу.

Помер учасник першого показового футбольного матчу в Росії Георгій Олександрович (Георгій-Віктор-Вільгельм) Дюперрон.

При київському міськвиконкомі створено спецуправління по закріпленню берегів Дніпра.

У Італії відбувся другий чемпіонат світу з футболу. Вигравши в Римі фінальний матч у збірної Чехословаччини з рахунком 2:1, титул чемпіонів завоювали господарі.

Курортна конференція при Держплані СРСР визнала Київ і його околиці курортом всесоюзного значення.

Влаштувавши «ніч довгих ножів», Гітлер за один день розправився з Ернстом Ремом і дюжиною сотень ремовських штурмовиків.

«Ніч ніжна» — стверджує в своєму новому романі американський письменник Ф. Скотт Фіцджеральд.

П'ять звукових фільмів випустила за рік кінофабрика столиці України.

Підлих убивць улюбленця партії товариша Кірова — до відповіді!

БОРОТЬБА ЗА ВИЖИВАННЯ

Навесні тридцять четвертого, у зв'язку з переїздом уряду республіки до Києва, стадіон «Динамо» охрестили всеукраїнським. Тоді ж відкрили при ньому першу дитячу фут-

больну школу на 25 чоловік, але на провідних гравцях клубу це ніяк не відбилосся. Дорослі футболісти були позбавлені будь-якої підтримки і діяли на свій страх і ризик. Найчастіше граючі тренери Ідзковський і Щегоцький практикували виїзди на товариські зустрічі в інші міста. Відправлялися в п'ятницю ввечері. Щоб більше заробити, домовлялися про два матчі підряд у суботу і в неділю, а в понеділок вранці поверталися додому.

Футболісти трималися на голому ентузіазмі. У товаристві «Динамо» їх з кадрів скоротили, після чого нерви у багатьох не витримали, і в команді залишилося вісім чоловік. Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння, стала значна невдача в домашньому поєдинку із збірною Ленінграда 24 травня — 0:6. Господарі, як і в осінньому матчі зі збірною Москви (1:8), виглядали малотренованими, зневіреними у власних силах. А тут ще газети, що не знали дійсного положення справ, накинулися на них з відвертою лайкою. Капітан команди Щегоцький подав офіційний рапорт, волаючи про допомогу, потім другий, третій — ніякої реакції. Динамівський вождь Балицький правив поки що з Харкова, а київське керівництво вважало тоді футбол другорядним видом спорту.

Чутки про незavidне становище популярної команди швидко розповсюдилися за межі міста. Особливо близько до серця прийняли поневіряння одноклубників їх дніпропетровські товариші, серед яких тон задавали такі першокласні майстри, як Петро Лайко, Іван Кузьменко, Володимир Гребер, брати Кривошееви. Лайко навіть приїхав до Києва, щоб запропонувати Щегоцькому роботу і місце в дніпропетровському «Динамо».

Щегоцький збирався демонстративно довго — хотів викликати начальство на відверту розмову. Мовляв, якщо капітан залишає команду, то справи її зовсім погані. Костянтину

дали виїхати, але в дорозі влаштували перевірку документів і під конвоєм повернули назад. Дізнавшись про причини втечі, зглянулися нарешті і видали футболістам матеріальну допомогу. Її вистачило ненадовго. Оскільки решта обіцянок залишилася на папері, динамівці відновили недільні «набіги» на інші міста, позичаючи для повного комплекту 4—5 чужих гравців.

Після чергового виступу в Дніпропетровську, що закінчився, до речі, плачевно для гостей, керівництво місцевого «Динамо» вже офіційно запропонувало Ідзковському, Тютчеву і Щегоцькому попрацювати на новому місці. Ті погодились. У Києві, куди 24 червня переїхало з Харкова все вище керівництво, вибухнув скандал. Порученець від Балицького, умовляючи повернутися, грозив усіма можливими карами. Вирішили не дратувати гусаків і, подібно до блудних синів, покаяться. Інтуїція підказувала досвідченим майстрам, що в Києві, який став столицею України, настають благодатні зміни в спорті.

Удома їх зустріли привітно, без єдиного докору. Відразу ж запросили обговорити, що потрібно для відродження команди, гідної представляти головне місто республіки. Футболісти виклали все відверто. Їм тут же пішли назустріч: вирішили фінансові питання, забезпечили формою, інвентарем, житлом. Після дворічних негараздів ряди динамівців сильно порідшали. Терміново були потрібні свіжі сили. Відповідати за комплектування доручили Костянтину Щегоцькому. І полетіли гінці в усі кінці...

Теплі вітри любові до футболу, що знов налинула, спокусили багатьох до зміни місць. Від охочих приміряти форму київського «Динамо» не було відбою. Доводилося вибирати. Віддавали перевагу добре знайомим гравцям, здатним і майстерністю блиснути, і згуртувати колектив. Отак знову опинилися в Києві Михайло Свиридовський і Казимир Піонтков-

ський, що відбули покарання, а також ті, що виступали за збірну Іваново, — Василь Правочеров і Макар Гончаренко. Закріпився в основному складі могутній Микола Махиня. Прийшовся до вподоби технічний форвард Віктор Шиловський з Донбасу.

Щегоцький із завданням впорався. Справа зрушилася з мертвої точки. Але весною 1935 року Костянтину Васильовичу довелося поступитися капітанською пов'язкою вчорашньому харків'янинові — тезці Фоміну. Через нервовий розлад...

АТЕСТАТ ЗРІЛОСТІ

Отже, замість хворого Костянтина Щегоцького капітаном призначили Костянтина Фоміна, у наказовому порядку переведеного з Харкова. Фомін рвався додому, де за допомогою рідних братів тримав тамтешніх динамівців на короткому повідку. Ось київське начальство і поталанило Фоміну, вручивши йому почесну червону пов'язку і таким чином дещо втамувавши його лідерські амбіції. Але якщо Щегоцький займався господарськими справами, контролював з Ідзківським тренувальний процес, то його тезко від усього цього був звільнений, оскільки в травні відновили нарешті посаду наставника команди, і майже всі турботи Фоміна закінчувалися з фінальним свистком судді. Зате Костянтин Грізний, як його називали деякі одноклубники, із задоволенням покрикував на молодих, що хотіли швидше закінчити індивідуальні заняття з м'ячем. Правда, і себе Фомін не щадив, працював до самозабуття.

А очолив київське «Динамо» давній знайомий Михайло Давидович Товаровський, який тільки-но закінчив Московський інститут фізкультури і аспірантуру при ньому. З по-

верненням Товаровського життя команди увійшло до цілком певного руслу учбово-тренувальних занять. У цього обдарованого педагога поєднувалися невблаганна вимогливість у всьому, що стосувалося дотримання спортивного режиму і дисципліни, з мудрою людяністю старшого товариша, фахівця-наставника. Він значно збільшив навантаження, ввів методично обґрунтовані заняття з тактики. Товаровський поклав край стихійним поняттям, якими до тридцять п'ятого року значною мірою визначався ступінь підготовки київського «Динамо».

За наполяганням Балицького, підтриманого Косіором, традиційний турнір трьох міст перетворили в тридцять п'ятому в турнір чотирьох. Причому новачку — збірній Києва — довірили стати господарем змагань. Але за неповний місяць від другого пришествя в рідний колектив до старту турніру чотирьох Михайло Давидович устиг тільки накреслити коло першочергових завдань і за допомогою свого вірного учня Ідзковського, якого прозвав за суворість Прокурором, підтягти побутову дисципліну в команді.

13 червня, приймаючи шістдесят кращих спортсменів Києва, серед яких були два Костянтина — Щегоцький і Фомін, вожді України Косіор і Постишев особливу увагу приділили майбутньому футбольному змагання. Відчуваючи таку опіку, хлопці постаралися стрибнути вище голови. На жаль... Та і фортуна, чесно кажучи, відвернулася від них.

У першому ж матчі з ленинградцями господарі довго відігравалися після швидко забитого Шматковим м'яча, а коли за чверть години до кінця другого тайму відновили рівновагу (Кузьменко), отримали пенальті в свої ворота. Ідзковський блискуче відбив удар, проте через травму покинув поле. Поталов з київського «Локомотива» (у збірну міста, окрім динамівців, був включений також залізничник Микола Балакін), який замінив його, не встиг як слід розім'ятися і

пропустив двох «метеликів» підряд. До того ж Шиловський примудрився занепасти пенальті — 1:3.

Через три дні з'ясувалося, що це були тільки «квіточки». «Ягідки» киянам довелося збирати в поєдинку з москвичами. Господарі програвали 0:1, коли арбітр Василь Бутусов, перший капітан збірної Росії і рідний брат легендарного Михайла, призначив одинадцятиметровий у ворота збірної Москви. Висхідна зірка серед бомбардирів, напівсередній Павло Комаров вирішив виправити помилку Шиловського в попередній зустрічі і після томливо довгого розгону... послав м'яч у руки голкіпера. Але що це? Бутусов вимагає повторити удар, посилаючись на те, що воротар Рижов раніше потрібного рушив з місця. Тепер до м'яча підходить Іван Кузьменко. Удар! Штанга!

Здавалося, все. Проте неблаганний Василь Павлович Бутусов, що вже видалив з поля Михайла Якушина і Костянтина Фоміна, знову визначає порушення в стані москвичів і пропонує господарям випробувати долю втретє підряд. Погляди киян звернені до Щегоцького. Той після хвороби не в своїй тарілці, але відступати нікуди. На стадіоні мертва тиша. У воротаря Рижова вигляд приреченого, але м'яч летить вище... Сорок тисяч глядачів, добра половина з яких терпляче вистояли дві години на ногах, стали свідками жахіття, якому не було прикладу в історії радянського футболу.

Зрозуміло, матч було програно — 0:2. Після такої невдачі навряд чи втішила перемога над харків'янами 2:1, що принесла третє місце. Цікаво, що в цій зустрічі в ролі капітанів команд-суперниць один одному протистояли рідні брати Фоміни: Костянтин і Володимир. А прапор Червоного Спортінтерну знову дістався москвичам, що набрали однакову кількість очок з лєнінградцями, але виграли очний поєдинок.

На превеликий подив українських властей, що прагнули створити святкову атмосферу навколо турніру, він ряснів скандалами. Через халатність працівників дротяного управління Наркомату зв'язку СРСР Зайцева і Тимофєєва радіокоментатори Вадим Синявський і Матвій Піонкевич, що прибули до Києва для ведення репортажів, не отримали ефіру в день урочистого відкриття змагання. Оскільки трансляції чекали в Кремлі, два невдатні чиновники миттєво втратили роботу, а через два роки і свободу... Услід сплохувала «Комсомольська правда», що заявила вустами відомої московської бігунки (одночасно проходили і всесоюзні змагання легкоатлетів), що київський стадіон «Динамо», безумовно, кращий у країні. Бігунка сказала суцю правду, але її визнання було сприйняте в головній столиці вельми хворобливо. Довелося «Комсомолці» викручуватися за допомогою кадрового енкавєєсника, нападника збірної Москви Михайла Семичасного, який пояснив читачам, що новий київський стадіон насправді затишний і живописний, але не витримує порівняння з московським, який після реконструкції затьмарить усі спортивні арени світу.

Остаточно погубив репутацію турніру лідер грузинських більшовиків Лаврентій Берія. Він публічно засумнівався в значущості змагання без участі закавказьких команд. Прогнорувати думку сталінського улюбленця, що набирав силу, було дуже ризиковано. Тоді голова Всесоюзного комітету з фізичної культури Іван Харченко із завидною оперативністю приплюсував до четвірки збірні Баку і Тбілісі, перетворивши турнір чотирьох на чемпіонат СРСР. Матчі, зіграні в Києві, увійшли до заліку. Решта зустрічей проводилася з роз'їздами без всякої системи протягом усього липня. Наприклад, кияни мірялися силами з тбілісцями і бакинцями в Харкові. Ті, у свою чергу, жодного разу не виступили вдома.

«Чорною суботою» для футбольних вихованців Лаврентія Павловича стало 13 липня, коли московська збірна покоми-зилася над ними усмак — 11:2! Не менш хворобливою виявилася і поразка від ленінградців — 1:6. Скромніше, але цілком достатньо виграли у грузинської збірної кияни — 2:0 (Гончаренко і Шиловський), так що нічия з Харковом і перемога над Баку вже не вберегли тбілісців від останнього місця. Кияни після нічиєї з бакинцями поступилися третьою сходинкою харків'янам через гірше співвідношення забитих і пропущених м'ячів. Зберегти першість москвичам неабияк допомогли ленінградці, що несподівано поступилися вдома збірній Баку — 0:2.

ФРАНЦУЗЬКИЙ РОЗГУЛЯЙ

У причин цієї сенсаційної поразки досить глибоке коріння. У тридцять четвертому році на Фестивалі робітничого спорту у Франції успішно виступила збірна Москви. Цього разу передбачалося делегувати футболістів міста на Неві. Але 7 липня 1935 року ленінградці на своєму полі пасують перед слабенькою збірною Робітничого спортивного союзу (АІФ) Норвегії — 1:2. Промосковське лобі, запалене цією осічкою конкурентів, енергійно наполягає на тому, щоб у престижну поїздку знов відправилися Старостін, Якушин і компанія. І тут лідера радянських комсомольців Косарева (а спортом тоді офіційно керував комсомол), який було заметушився, виручає давній товариш — перший секретар ЦК ЛКСМУ Сергій Андреев. Він підказав компромісний варіант, і вибір впав на збірну України. Ось тоді-то засмучені ленінградці і здали гру рядовій бакинській команді...

Нашим землякам повезло, скажете ви. Звичайно! Але вони блискуче використали рідкісний для того часу шанс отрима-

ти міжнародне визнання. У семи матчах з любительськими командами Голландії, Франції, Бельгії наші взяли сім перемог при казковому співвідношенні забитих і пропущених м'ячів — 88:2! Але була і восьма зустріч. Ота, що по-справжньому прославила український футбол...

Андреев, який очолив спортивну делегацію, дуже серйозно поставився до комплектування складу, і за рубіж поїхали п'ятнадцять дійсно провідних майстрів, відібраних після спеціального контрольного матчу. Це київські динамівці Ідзковський, Свиридовський, К. Фомін, Кузьменко, Шиловський, Махиня, Щегоцький, без п'яти хвилин кияни: Трусевич з Одеси, Гребер і Лайко з Дніпропетровська, Паровишников з Харкова, а також його земляки, що не міняли надалі прописки, — Куликов і Кирилов, брати Володимир і Микола Фоміни.

Суперники спочатку траплялися вельми слабкі. Але рівень гри української збірної, чималий рахунок, з яким вона майже незмінно перемагала, — все це примушувало замислюватися французьких коментаторів: а чи до снаги гостям справжні професіонали?

Висловлена на сторінках газет ідея видалася цікавою самим професіоналам, і третій за силою клуб Франції «Ред стар олімпік» не затримався з офіційним викликом на поєдинок. У нашій делегації довго вагалися: чи приймати його? Про суперників було відомо дуже мало, а головне — такий матч не числився в програмі поїздки, й у разі провалу Андрееву загрожувала сурова кара. Але він ризикнув, підтримали його на зборах і футболісти. Історична зустріч відбулася 29 серпня 1935 року на паризькому стадіоні «Ред стар». Збірну України представляли — Трусевич, Кирилов, К. Фомін, Гребер, В. Фомін, Н. Фомін, Шиловський, Лайко, Щегоцький, Паровишников, Махиня.

Матч цей, як і подробиці всього турне, детально і багато разів описані. Українці, що сподівалися спочатку на нічию,

29 серпня 1935 року. Збірна України в Парижі на стадіоні «Ред стар». Перший в історії нашого футболу матч з професіоналами. Наші земляки розгромили того дня третього призера чемпіонату Франції — клуб «Ред стар олімпік» з рахунком 6:1, а перед початком капітан збірної Костянтин ФОМІН (на фото крайній справа) подарував благодушно настроєним господарям квіти

вже до перерви не залишили господарям жодних шансів на порятунок — 4:0! Голи забили Паровишников (два), Щегоцький і Шиловський.

Відмінний трав'яний килим дозволяв нашим футболістам, не звиклим до таких полів, творити з м'ячем дива. Гравці кинули в бій усі свої козири: напористість, швидкість, любов до хитромудрих комбінацій. Бажання перемогти було таке велике, що Щегоцький, який побував у нокауті після зіткнення з французьким голкіпером, навіть не заїкнувся про заміну.

Мужньо поводитися і товариші Костянтина по команді, особливо два Миколи — Трусевич і Махиня, яким діставалося більш од інших.

Так чудово українські футболісти ще ніколи не грали. Натхненні прекрасним початком, вони, абсолютно спокійні,

Таким запам'ятався сучасникам воротар Микола ТРУСЕВИЧ поза футбольним полем

А ось так він саяв у грі: високий стрибок тигра (смугастий светр), чіткий прийом м'яча (на задньому плані зліва — захисник киян Йосип ЛІФШИЦ)

показали в другому таймі мудрий, завбачливий футбол, довго тримаючи м'яч у своїх рядах і різко кидаючи в прорив партнерів, що несподівано відкривалися. Саме у такій манері Віктор Шиловський, що став головним героєм дня, забив ще два м'ячі. Французи відповіли одним.

Скандальний для процвітаючих професіоналів результат — 1:6 мав величезний резонанс в європейській пресі. Підсумок загальному подиву підвела англійська «Дейлі геральд»: «Ми не знали справжньої сили радянських футболістів...» Сталінський друк теж широко освітлював тріумф українських гравців у Парижі. Але офіційно поділитися враженнями про зустріч з професіоналами, окрім керівника делегації, було дозволено тільки Шиловському. Отак Віктор,

що ніколи не дружив з пером, став «автором» гучних спогадів, які витримали декілька видань.

На батьківщині українських футболістів вшановували жителі кожної залізничної станції, де робив зупинки поїзд. У Києві їх винесли з вагона на руках, посадили в уквітчані автомобілі й повезли на динамівський стадіон, де при заповнених повністю трибунах запросили зробити коло пошани.

Наступного дня Косіор і Постишев прийняли футболістів у будинку ЦК. Не у тому, відомому нам, на Печерську, а в колишньому приміщенні міської Думи на площі, що змінила в двадцятому столітті масу табличок: Думська, Радянська, Калініна, Жовтневої Революції, Незалежності...

Торжества дещо захмеліли голови тріумфаторів. У тому ж складі, в якому збірна України розгромила «Ред стар олімпік», вона вийшла 11 вересня в Києві на матч із збірною Праги, теж складеною з професіоналів, і програла — 0:1. А прочухан, отриманий через тиждень у Москві від столичної збірної — 2:6, остаточно повернув наших майстрів на грішну землю. Але атестат зрілості був у кишені. Кращі київські футболісти завоювали визнання в країні і за кордоном.

Знаменно, що приводом для визнання став бенефіс саме у Франції. Як би не піарили себе батьки-засновники футболу з Британських островів або німці з італійцями, які найчастіше перемагали на світових форумах серед європейців, як би справедливо не вихваляли магів м'яча з Бразилії й Аргентини, на моє переконання, законодавцями футбольної моди ХХ століття назавжди залишаться французи. Саме їх співвітчизник Жюль Риме придумав Кубок світу і додав авторитет ФІФА, саме земляк Риме Анрі Делоне організував сучасні чемпіонати Європи, а редактор «Франс футбол» Габріель Ано запропонував проводити ро-

зиграш Кубка чемпіонів європейських країн. Врешті-решт, саме французи зустріли ХХІ століття діючими чемпіонами світу і Європи. А це багато чого варте!

Відлуння-1936

З більшовицькою витривалістю: всю зміну в протигазах пропрацювали члени партактиву заводу «Більшовик».

Скасований указ 1920 року, що легалізував аборти. Встановлені жорсткіші вимоги при процедурі розлучення.

Тянь-шанська експедиція фізкультурників українського «Динамо» до верхів ʼів Сирдарʼї успішно продовжується.

З київської партійної організації виключена донощиця Ніколаєнко, яка заподіювала людям неприємності протягом цілого року.

На екрани країни вийшла кінокомедія «Цирк» Григорія Александрова.

Дванадцятирічний математик-вундеркінд з 79-ї київської школи Боря Коренблюм удостоєний персональної стипендії від Наркомпросу УРСР.

Італійський прем'єр Беніто Муссоліні оголосив про створення осі «Рим—Берлін».

Колгоспниці-малювальниці Парасковія Власенко і Ганна Павленко прославилися своїми роботами на виставці українського народного мистецтва в Києві. Їх залучено до художнього оздоблення столиці до 1 Травня.

У Німеччині Адольф Гітлер відкриває перший завод «Фольксваген» по випуску народного легкового автомобіля.

Льотчик-динамівець з Києва, капітан державної безпеки Яків Письменний (Вульфович) пролетів 580 кілометрів без посадки на спортивному гідролітаку.

Трудящі республіки сумують з приводу смерті пролетарського письменника Максима Горького (Пешкова).

Літня олімпіада в Берліні глибоко шокувала нацистських охоронців расової чистоти. Найшвидшою і найстрибучішою людиною планети виявився американський негр Джессі Оуенс.

Новий Палац фізкультури в Києві названий ім'ям керівника українських більшовиків Станіслава Вікентійовича Косіора.

Шахісти! До нас прибув Хосе Рауль Капабланка!

Військова колегія Верховного суду СРСР засудила до вищої міри покарання видних ленінських соратників Каменєва і Зиннов'єва.

Відповідальний секретар футбольно-хокейної секції Р. І. Бланк приймає щодня за адресою: вулиця Воровського, 13, кімната 15, телефон 3-74-84.

Відновлена після апеляції в київській партійній організації чесна патріотка Ніколаєнко заявила, що боротьба з троцькізмом тільки починається.

Хто є хто: Микола Старостін

Наприкінці тридцять п'ятого слідом за киянами до Франції відправилися московські клуби «Спартак» і «Динамо». Почувши про те, як вдало прорубали вікно в світ зустрічей з професіоналами українські футболісти, вони теж жадали випробувати себе в матчах з європейськими майстрами. Тим більше, що президент паризького «Ресинга» Бернар Леві, шокований розгромною поразкою «Ред стар», офіційно запросив у гості, як він написав, «яку-небудь» московську команду.

Секретар ЦК ВЛКСМ Олександр Косарєв, який одноосібно кермував у свій час футболем за дорученням Сталіна, розпорядився відрядити до Франції всіх сильних столичних гравців. Отже проти «Ресинга» 1 січня 1936 року в Парижі виступала збірна Москви. Слави вона на зажила, поступившись 1:2, але виглядала гідно і зібрала доброзичливу пресу.

Ці два французькі вояжі киян і москвичів мали для радянського футболу важливі наслідки. Спортивне керівництво, природно, знало про існування в європейських країнах регулярних європейських чемпіонатів, але до 1936 року мовчало про те, щоб перенести цей досвід на наш неблагодатний через клімат ґрунт. А тут наважилося звернутися до Кремля з про-

Капітан московського спартака 1930-х років Микола СТАРОСТИН у всі часи шанувався як один з найавторитетніших діячів радянського футболу

ханням фундаментально перекроїти всесоюзний календар, що був зверстаний, і отримало «добро».

Чіткий календар дозволяв навести порядок у заплутаному футбольному господарстві, розширити офіційні міжнародні зв'язки з перспективою вступу радянської федерації у ФІФА. Проте таке розумне в спортивному плані рішення сталінська верхівка ухвалила, керуючись передовсім політичною доцільністю. Так було завжди — і коли відряджали збірну СРСР в «лігво Франко» на європейський фінал 1964 року, бо сподівалися виграти і прижучити каудильо в самому Мадриді, і коли відмовилися послати майже десятиліття опісля збірну в Чилі в гості до Піночета, бо побоювалися програти. І ще багато-багато разів...

А в описуваний період футбол, перефразовуючи вождя, став після кіно найважливішим з мистецтв для масового замилювання дійсного стану справ у країні. Причому кожен шукав і знаходив у цій грі своє. Уболівальники — привід для душевного заспокоєння, гравці і тренери — можливість заслужено

прославитися, стати улюбленцями публіки і можновладців, маленькі шишки мріяли заробити і перетворитися на шишок великих. Члени сталінської кліки поспішали отримати, немов вотчину, власну команду. Далекоглядні чекісти в цій гонці впливів і амбіцій, завдяки Герсону і Берії, опинилися далеко попереду. Комсомольські і партійні міськкоми робили ставку на спартаківські колективи, маршал Климент Ворошилов наказав створити показову команду Центрального будинку Червоної армії (ЦДКА). Нарком шляхів сполучення Лазар Каганович заснував «Локомотив», нарком харчової промисловості Анастас Мікоян — товариство «Харчовик».

Не ловили гав і українські бонзи. Оскільки київський стадіон «Динамо» вже нарекли ім'ям головного чекіста республіки Всеволода Аполлоновича Балицького, то ім'я головного комуніста Станіслава Вікентійовича Косіора отримали багатостраждальний «Червоний стадіон», який власті в черговий раз пообіцяли капітально реконструювати, і Палац фізкультури, відкритий 6 квітня поряд з уже колишнім «Червоним».

У цих сприятливих умовах головним лобістом впровадження чемпіонатів СРСР у повсякденне футбольне життя виступив з подачі Косарева вельми шанований у партійних і радянських кругах Микола Старостін. Прекрасний гравець, «батько-засновник» московського «Спартака», він уже тоді користувався великим впливом у керівництва і величезним авторитетом серед гравців.

У дитинстві я зачитувався спогадами Миколи і Андрія Старостіних. У книжковому варіанті мені був ближче молодший брат, Андрій Петрович. За його порадою я, як і тисячі хлопців п'ятдесятих-шістдесятих, тренував ноги нескінченними присіданнями, відпрацьовував техніку удару, використовуючи тенісний м'яч. Та, окрім того, до Миколи, як до ідейного прапорonoсця «Спартака», у вболівальників київського «Динамо» склалося специфічне, якщо не сказати більше, відношення. Андрій же довгі роки начальникував у штабі збірної СРСР. Він був «усіхнім», нашенським, загальносоюзним... Пролетіли

роки, і доля звела мене саме з Миколою Петровичем. Вперше це трапилося в Москві в день закриття Олімпіади-80 в ресторані Будинку журналістів. Потім у літаку Москва—Франкфурт у грудні 1989 року, коли «Спартак» летів до Німеччини, що тільки-но об'єдналася, на тренувальний збір.

Звичайно, я знав, які злети і падіння супроводжували його життя. Микола Петрович пройшов з трьома братами Крим і Рим. Придумав футбол на Красній площі перед вождем. Тоді спартаківці вперше грали на штучному покритті і, за наполяганням старшого Старостіна, залишилися вірні синтетиці, хай і в зимовий період, і досі.

Загибель Косарева, що виявився «ворогом народу», брати перенесли стійко. Та і маленький Єжов поважав «Спартак», всупереч своєму динамівському походженню. А ось піднесення Берії стало для Старостіних фатальним. Футбольний фанат тбіліського і, згідно з чином, московського «Динамо», Берія не встиг розправитися із знаменитими (Микола вже був нагороджений орденом Леніна) братами до війни. Зате в 1942-му пришив їм не просто економічну диверсію, але і приплів додатково профашистські настрої...

Про те, як Старостіни відбували покарання, багато і детально написали вони самі. Нагадаю лише, що завдяки клопотанню Василя Сталіна вони досить швидко перейшли на поселення, а тренувати футболістів Микола і Андрій примудрялися і на Далекому Сході, і в Краснодарі. Повернувшись до нормального життя, обидва знову опинилися на коні. Микола до кінця днів своїх не зраджував «Спартака». При Хрущові він отримав свій другий орден Леніна і вже з рук Єльцина — третій.

Очевидці розповідали, що він бував крутий з підлеглими. Можливо. Але Антон Ідзковський і Костянтин Щегоцький, які близько знали Миколу Петровича, говорили про нього як про дуже задушевну і глибоко порядну людину, яка шанувала кодекс дружби в будь-які часи.

Мені він запам'ятався скромним, навіть соромливим. Микола Петрович уважно слухав наші з московським журналіс-

том Валерієм Дранниковим міркування про футбол (а мова у восьмидесятому йшла про причини поразки збірної СРСР в олімпійському півфіналі) і тихим розміреним голосом аргументовано розбивав кожен, здавалося, невідпорний доказ співбесідників. Пам'ятається, Дранников намагався спровокувати М. П. на критику в адресу Валерія Лобановського. Старостін не приховував, що у футболі Лобановський його антагоніст. Вождь «Спартака» спочатку не визнавав тренерських принципів великого Рудого. Проте ні єдиним словом не дозволив собі проїхатися з приводу певних невдач Валерія Васильовича. Навряд чи досвідченого функціонера стримувала моя київська прописка...

У 1989-му, завдяки затримці рейсу, я підсів до Старостіна в шереметьєвському кафе (футболісти, що годилися М. П. у правнуки, як і тренери, що бажали нишком випити, обходили його десятою стороною), нагадав про першу зустріч і, не встигнувши поставити головне запитання, отримав відповідь: «Можете записати: я завжди визнавав у Лобановському самотнього, ні з ким незрівнянного флангового форварда. Нині згоден, що Валерій Васильович тренер від Бога. Тільки не від мого...»

Дуже хотілося запитати у М. П., коли саме і чому змінив він думку про Лобановського-тренера, проте не наважився. Потім жалкував... Уловивши, що Старостін у благодушному настрої, я намагався розкрутити його на маловідомі спогади. 87-річний футбольний корифей відповів дивно: «Я весь у майбутньому». Тоді це здалося мені красивою фразою. Але в 1992 році саме Микола Петрович виступив на чолі ініціаторів припинення чемпіонатів країн СНД заради організації самостійних першостей Росії, України, Білорусії. Люди футболу «на ура» сприйняли цю революційну пропозицію.

Чого ж дивуватися, що саме ця людина стала в 1936 році головним зачинщиком перебудови. Ходив з петиціями по начальницьких кабінетах, а паралельно давав вельми сміливі інтерв'ю газетам. Зокрема пропонував: «Можливо, варто було б задуматися над тим, щоб звільнити футболістів цих (показо-

вих. — Г. К.) команд від решти всієї роботи, надавши їм повну можливість займатися тільки футболом...»

Тобто Микола Старостін уже тоді замислювався про офіційний професіоналізм гравців, замахувався на лжелюбительський статус, що призвів до величезної кількості скандалів і перегинів і лопнув лише при Горбачові.

Після досить сумбурного обговорення в пресі, яке звелось до сакраментального питання «що важливіше — якість гри чи результат?», Вища Рада фізичної культури СРСР влаштувала 13 березня 1936 року в Москві нараду футбольного активу столиці, на якій обговорила новий проект футбольного календаря, запропонований від імені братів Старостіних. Історик Аксель Вартанян у своєму докладному футбольному літописі не без іронії зауважує, що перспективи розвитку футболу обговорювали виключно москвичі. Це не так. У документах не позначено, що насправді всемогутній тоді Микола Старостін дозволив від свого імені запросити на обговорення авторитетних гравців з Ленінграда, Києва і Тбілісі. Від України на історичній нараді, за свідченням Ідзковського, були присутні він і Костянтин Фомін. Після цього як довіряти тільки старим газетам і архівним розкопкам? Ще частіше вводять в оману відомості з Інтернету. Тому, не вважаючи себе пророком футбольної істини в останній інстанції, вважаю за краще перевіряти ще раз алгебру гармонією. Покладаюся на живі розповіді очевидців, а в ідеальних випадках — паралельно і на зарубіжні джерела. Так, свідків давніх подій, трапляється, підводить пам'ять. Вони мимоволі, а іноді і свідомо, можуть щось переплутати. Але хто знає, скільки архівних документів щезли без сліду, скільки було сфальсифіковано на угоду то Сталіну, то Хрущову, то Горбачову?..

ПЕРШИЙ МЛИНЕЦЬ

Весною 1986 року футбольні чемпіонати СРСР відзначали півстоліття. У Києві було не до свят. Вибухнув Чорнобиль. І навіть друга перемога наших динамівців в ро-

зиграшах Кубка кубків гріла куди менше, ніж невидима таємнича радіація... Я все ж таки напросився в гості до Антона Леонардовича Ідзковського в його симпатичну квартиру в сталінському будинку на вулиці Юліуса Фучика. Хотілося дізнатися більше живих деталей від безпосереднього учасника подій 1936 року.

Хоч ми на той час і були знайомі майже двадцять років, Антон Леонардович, що навчився за радянських часів міцно тримати язик за зубами, спочатку був скутий, відбувався загальними фразами. Мовляв, було багато суперечок, багато сумнівів, багато нарад. Формулу першого чемпіонату неодноразово міняли, і так далі і тому подібне. Але поступово розговорився. Усе-таки в країні панувала перебудова! І в той травневий вечір я почув від ветерана київського «Динамо» немало одкровень. Наприклад, побачив збережене Ідзковським в архіві сенсаційне фото воєнних років, яке, правда, старий воротар не випустив з чіпких рук (про цей знімок ми ще поговоримо), почув розповідь про тодішні витівки Костянтина Фоміна. Той, приїхавши з Ідзковським до Москви на нараду, зробив відмітку в секретаріаті і подався у своїх справах. Знав з подачі московських приятелів, що готується указ про присвоєння звань заслуженого майстра спорту, що він в розбухломому списку кандидатів, і зробив усе, щоб з цього списку не вилетіти. Вийшло. К. Фомін виявився першим футбольним заслуженим майстром спорту в Україні. Після цього він, котрий і раніше не відрізнявся скромністю і коректною грою, став у побуті зарозумілий до нестерпності, а на полі грубіяном номер один радянського футболу.

30 квітня в товариському матчі динамівців Києва і Одеси на березі Чорного моря Фомін укладав суперників на траву штабелями. Коли ж місцевий суддя Корінський наважився зробити йому зауваження, Костянтин заявив, що

Ще не звиклі розгулювати в костюмах футболісти київського «Динамо» на морській гальці біля самого Чорного моря. Одеса, весна 1936 року

почесніше бути костоломом, ніж євреєм, і був тут же видалений з поля. Кияни, які не чули цієї хамської репліки, кинулися до рефері за роз'ясненнями. Після словесної перепалки і чергового спалаху грубості з боку гостей були видалені Щегоцький і Комаров, а у одеситів відправився до роздягальні за з'ясування міжнаціональних відносин дуже розгарячений Хейсон...

Оскільки неприваблива історія потрапила на сторінки газети «Чорноморська комуна», і сміття було винесене з хати, Фомін страшенно образився і після весняного чемпіонату СРСР, в якому виступав рідко і невдало, виїхав з Києва, спокусивши на помсту повернутися до Харкова і свого земляка Павла Паровишникова. Удома в тридцять сьомому він опустився до написання доносів на своїх друзів-футболістів.

Але повернемося до травневої зустрічі 1986 року з Антоном Леонардовичем Ідзковським. Деякі факти, почерпнуті

в тій бесіді, викликали здивування, навіть сумнів, і я їх не використав у публікації (журнал «Україна»), присвяченій 50-літтю чемпіонатів СРСР. Але в дев'яностих і пізніше я знайшов підтвердження в архівах майже всім достатньо сенсаційним деталям. Отже, розповідь про зародження все-союзної першості — це тези Антона Леонардовича з моєю розшифровкою.

До середини тридцятих футбол у нашій країні набув небаченої раніше популярності. Виникли міцні клубні команди, що грали на нових красивих стадіонах. У розквіті сил знаходилася ціла плеяда неповторних майстрів: Петро Дементьев, Михайло Бутусов, брати Старостіни, Іван Кузьменко, Костянтин Щегоцький, Іван Привалов, Борис Пайчадзе, Григорій Гагуа, Олександр Штрауб, чії імена магнітом притягували вболівальників на трибуни. Глядачі цінували м'яку роботу з м'ячем, тонкий дриблінг, могутні удари по воротах здалеку, одним словом, технічну досконалість. Ігри переважно носили товариський, коректний характер. Ефектно забитий гол викликав, як правило, аплодисменти суперників.

Особливо цінувалися кунштюки — надскладні прийоми гри на публіку: «ножиці» у виконанні «повітряного короля» Федора Селіна, бутусовський гарматний удар, індивідуальні проходи крайніх нападників, що примудрялися по декілька хвилин не віддавати м'яч. Панував культ обведення. Найпрестижнішими вважалися голи, забиті після сольного рейду футболіста, що зумів обвести трьох-п'ятьох суперників.

Ну а всім супертрюкам супертрюк, на думку Ідзковського, він бачив у виконанні одеського нападника Тимка Коваля. Побачивши високий м'яч, Коваль бив по ньому, роблячи стійку на руках. Так земляк Сергія Уточкіна вдосконалив прийом, придуманий знаменитим авіатором ще на зорі сто-

У цьому складі кияни завоювали титул віце-чемпіонів СРСР у весняній першості 1936 року. Крайній справа — Костянтин ЩЕГОЦЬКИЙ, що відвоював право бути капітаном у тезки Фоміна, який повернувся до Харкова.

ліття. Копіювати Ковалю намагався багато хто, але він залишився єдиним удачливим виконавцем цього надзвичайного удару.

Антон Леонардович не ідеалізував футбол тієї пори. На його думку, гравці зловживали індивідуальними діями, ігнорували логіку подій. Тренерів майже не існувало, так що конкретного тактичного малюнка ніхто не дотримувався. Кожен співав свою улюблену пісню. Поряд із швидкими витривалими роботями спокійно існували «тихоходи», що майже не покидали улюбленої позиції на полі. Спортивна логіка торжествувала в лічених матчах сезону — принципових поєдинках збірних міст.

І раптом — чемпіонат, необхідність боротися за очки в кожній зустрічі, а не просто розважати публіку. У нововведення знайшлися супротивники, які вважали, що обов'язковий календар ігор обмежує можливість міряться силами з

різними командами, знижує творчий настрій, індивідуальну майстерність. «Клас гри вимірюється не очками, а чимось більшим», — стверджували вони.

Правда, прихильників пропозиції, висловленої з подачі братів Старостіних 13 березня 1936 року на нараді московського футбольного активу тодішнім головою Всесоюзної ради фізичної культури Василем Манцевим, було значно більше. В кінці березня досвідчених майстрів з різних міст, і серед них Ідзковського, знову викликали на велику раду до столиці. Там-то і з'ясувалося, що ідею про постійне змагання команд спортивних товариств і відомств сприйнято з ентузіазмом.

Чіткий календар дозволяв налагодити злагоджений тренувальний процес, спеціально готуватися до конкретного суперника, раціонально розподіляти сили на турнірній дистанції. Офіційна атестація гравців ставила заслін «летунам», любителям щороку міняти свою адресу. Необхідність боротися за перемогу в кожному матчі загартувувала вольовий настрій, учила зібраності, примушувала дотримуватися режиму. До видимих плюсів відносили і кваліфіковане суддівство заздалегідь призначених арбітрів, яким забезпечували зарплату. Проте тут вийшла промашка. Налякані трагічними подіями тридцять сьомого, наші судді, за рідкісним винятком, завжди благоволили тій команді, за спиною якої вгадувався впливовіший покровитель, і часто влаштовували на зелених полях беззаконня. Зрозуміти їх, звичайно, можна. А ось виправдати... Втім, з тими, хто потрапив під гарячу руку, влада не церемонилася. Двох нещасних арбітрів — Стрепіхеєва і Рябоконея — взагалі розстріляли, пришивши їм у сукупності і шпигунство...

Спочатку передбачалося провести чемпіонат у два круги за участю 15—20 колективів, а в літній перерві розіграти Кубок СРСР за олімпійською системою, тобто з негайним

вибуванням. Але у рішенні Президіуму ВРФК від 26 березня вже значилося 28 учасників, розподілених на чотири групи за рівнем майстерності. Причому в сильну групу «А» потрапило всього сім команд: динамівці Москви, Києва і Ленінграда, ЦДКА, столичні «Спартак» і «Локомотив», а також ленінградська «Червона зоря». Якщо відверто, це був той же матч-турнір трьох міст, де москвичі, що мали чотирьох представників, відразу ж отримували помітну фору. Правда, відомче дроблення затуманювало розв'язку, та і чіткий календар з роз'їздами був помітним кроком уперед.

Спершу вирішили обмежитися одним кругом. На коротенькій дистанції в шість матчів осічки для претендентів на перемогу не допускалися. Київські динамівці ж стартували препогано. 24 травня на своєму полі начисто поступилися московським одноклубникам — 1:5.

Напередодні у складі київського «Динамо» відбулися істотні зміни. Закінчили виступи Свиридовський, Весеньєв, Пжепольський, Синиця, Шульц-Сердюк, Печений, Піонтковський. Зате чергове могутнє поповнення надійшло з Одеси: воротар Микола Трусевич, захисник Михайло Волін, півзахисник Йосип Ліфшиць; з Дніпропетровська приїхав півзахисник Володимир Гребер; повернувся до рідного міста з Донбасу півзахисник Олексій Клименко; ненадовго спокусився можливістю грати в київському «Динамо» харків'янин Петро Паровишников.

Така різка зміна складу створювала додаткові труднощі в підготовці до такого незвичайного сезону. Хоча кожен з тих, що знов прийшли, був гарним майстром, у Товаровського просто не вистачило часу награти нові лінії, добитися належної взаємодії і підстраховування в захисті.

Що гріха таїти, багато динамівців, перш за все Костянтин Фомін, байдужкувато поставилися до свого дебюту в чемпіонаті СРСР. Крива, мовляв, вивезе... Тим паче, що конт-

рольні весняні матчі склалися напрочуд вдало: суцільні перемоги. Але хіба можна було в ту пору порівнювати знекровлене дніпропетровське «Динамо» з могутнім московським! А порівняти довелося, випивши чашу ганьби до дна. Вже на двадцять п'ятій хвилині першого тайму все було вирішено. Кияни програвали своїм столичним одноклубникам 0:3. І це в рідних стінах, в офіційному поєдинку відкриття футбольної першості в Україні! Саме в Україні, тому що в Ленінграді і Москві чемпіонат стартував трохи раніше. 22 травня ленінградські динамівці вдома взяли верх над московським «Локомотивом» 3:1, а наступного дня ЦДКА розгромив «Червону зорю» 6:2.

Але повернемося до матчу в Києві, хай і вкрай нещасливому для господарів, але повчальному, а головне — найпершому з півтори тисячі календарних. Склад московських динамівців: Квасников, Корчебоков, Тетерін, Ремін, Єлисеєв, Лапшин, Семичасний, Павлов, Смирнов, Якушин, Ільїн, як з'ясувалося вже 17 липня, виявився «золотим». Тренерові Костянтину Квашніну пощастило стабілізувати його заздалегідь. Товаровський же продовжував пошуки. У воротах він 24 травня спочатку заявив Ідзковського і далі по номерах довірив місця Воліну, Фоміну, Тютчеву, Ліфшицю, Греберу, Шиловському, Комарову, Щегоцькому, Паровишникову, Махині.

До п'ятнадцятої хвилини після точних ударів знаменитого бомбардира Василя Павлова гості вели 2:0. Так розгулятися йому допомогла повна психологічна несумісність Костянтина Фоміна з новачками з Одеси Михайлом Воліним і Йосипом Ліфшицем, яких, до речі, він намагався залякати грізними окриками і лайкою, але не на тих нарвався... Поки захисники з'ясовували відносини, форварди гостей робили що хотіли. Саме незіграність захисту дозволила тезці Павлова — Смирнову забити третій м'яч.

Після перерви, коли Ідзковський пропустив четвертий гол, пошкодивши ногу, у воротах з'явився Трусевиц, а в півзахисті замість Ліфшиця звичне для себе місце зайняв Кузьменко. Характеру гри це не змінило, але обидва гравця, що вийшли на заміну, надалі з'являлися в стартовому складі, і лише в останній грі з «Локомотивом» Товаровський вимушений був «пробачити» свого старого вихованця Ідзковського, бо тепер уже Трусевиц отримав травму. У матчі ж з московським «Динамо» господарі сподобилися розмочити «суху» поразку за десять хвилин до фінального свистка московського арбітра Олександра Щелчкова, якому допомагали на лінії київські судді Герман Бланк і Михайло Ходак.

Відзначився Микола Махиня, лівий крайній напад. Це був перший з 2306 голів, забитих київськими динамівцями в п'ятдесяти чотирьох клубних чемпіонатах країни. Ще шістнадцять вони встигли провести в перерваній на самому злеті першості 1941 року. Плюс вісім за ними числиться в анульованих з різних причин матчах 1940, 1948, 1953 років.

Разом: 2330. З них на долю Махині випало всього лише дванадцять. Але перший — він багато чого коштує...

Хто є хто: Махиня

Батько його був капітаном, річковиком. У громадянську війну воював на Дніпрі, у Вітчизняну — на Волзі. Мирні роки прожив на Подолі. Виховав трьох прекрасних синів і дочку. Всі вони займалися спортом, але найбільших успіхів досяг найхворобливіший з них — Микола, у якого в п'ятнадцять років виявили компенсований порок серця. Футбол і вилікував. Та ще так, що коли в кінці 1931 року запросили з «Райкомводу» до київського «Динамо», медична комісія була одностайна: «З таким «мотором» до поважної старості зможеш бігати». І не помилилася.

Сім сезонів Махиня числився основним лівим крайнім нападу, потім, за порадою Товаровського, перекваліфікувався в захисника. Вважався дуже швидким і різким футболістом, безстрашним в єдиноборстві. За підсумками чемпіонату 1938 року ввійшов до списку 55 кращих у країні. У сороковому став одним з перших (разом з Шиловським і Кузьменком) майстрів спорту в команді, в сорок шостому, другим після Ідзковського, якщо не рахувати «чужака» Костянтина Фоміна, отримав звання заслуженого майстра спорту.

Людина суворого виховання, Микола ніколи не пив, не палив, був зразковим виконавцем тренерської волі. Закінчив ФЗУ, став токарем по металу. Війну зустрів комуністом, студентом Інституту фізкультури, вірним сталінцем. З ім'ям вождя кидався в атаку на ворога. Але на схилі віку (а ми розмовляли під диктофон улітку вісімдесят дев'ятого) зізнався, що такого сорому і безсилої злості, як у сорок першому, не переживав ніколи.

Перший винищувальний батальйон, де Махиня був командиром взводу, обороняв Київ у районі Лисої гори. Трималися до останнього. Не вистачало їжі, зброї, боєприпасів, карт найближчої місцевості. Зате все це знаходили потім у мертвих фриців. У повітрі п'ять наших «Чайок» не могли впоратися з одним «юнкерсом». Берегова артилерія бездумно випускала тисячі снарядів у чисте небо, дозволяючи літакам супротивника, що йдуть на брючному польоті, господарювати над позиціями. Не було елементарного порядку. Від старших командирів надходили накази, що суперечили один іншому.

Поки йшли важкі бої за Київ, Микола Махиня не замислювався, чому фашисти мають таку величезну перевагу в техніці і бойовій підготовці. А ось коли двадцять днів вибирався з оточення на чолі маленької групи з семи бійців, був час подумати. Своїми гіркими висновками старий солдат майже п'ятдесят років ні з ким не ділився. Вони прості, як правда. За самовпевненість бездарних полководців поплатилися мільйони. Про Сталіна він тоді погано не думав. Вважав, що вождь був у невіданні. Найжахливіший в житті спогад — це

Київ, що горить, як факел, 18 вересня 1941 року. Тоді, в неповних тридцять, попіл рідного міста зробив його голову назавжди сивою...

У сорок четвертому—сорок п'ятому як граючий тренер по крупинці відновлював те, що залишилося від київського «Динамо», найбільш багатотраждальної команди нашого футболу сталінської пори. Грав до сорок сьомого. Потім тренував київський СКА, вивів його в майстровий клас. Демобілізувався в п'ятдесят третьому в чині капітана. Наступного року організував Футбольну школу молоді, з якої вийшли чемпіони СРСР 1961 року Лобановський, Біба, Базилевич, Ануфрієнко. Вихованцем ФШМ числився і Каневський. Але Махиня від чужої слави відбивався, підкреслюючи, що Віктор як футболіст дозрів раніше.

Двічі Микола Борисович приводив до перемог у всесоюзній першості футболістів збірної України серед глухонімих, сім-

надцять років працював доцентом кафедри фізвиховання Київського інституту інженерів цивільної авіації, до останніх днів своїх тренував дворових хлопців. До 45-ліття Перемоги він не дожив трохи більше місяця. Ховати Махиню прийшли сотні людей, що ніколи не бачили його на футбольному полі. Він так прожив відпущені долею сімдесят вісім років, що залишив по собі тільки світлі відчуття.

Коли ми бачилися востаннє, на питання, чи пам'ятає він свій перший гол у чемпіонатах СРСР, Микола Борисович відгукнувся дуже живо: «А як же! Ми атакували на дальні від Хре-

Микола Борисович МАХИНЯ під час перебування викладачем кафедри фізкультури Київського інституту інженерів цивільної авіації виступає перед молодими любителями футболу

щатика «дніпровські» ворота. Паша Комаров добре прострелив. І я з місця лівого крайнього сильним ударом послав м'яч у дальній кут. Ще ніхто нічого не зрозумів, а я вже закричав: «Є!»»

СРІБНІ ТРУБИ УСПІХУ

Звичайно, 24 травня 1936 року кияни не підозрювали, що програли майбутньому чемпіону країни. Тим більше, ні вони, ні засмучені вболівальники не здогадувалися, що і невдахи встигнуть зібрати лаври в такому швидкоплинному турнірі. Позначилися дві обставини: майстерний тренер Михайло Товаровський і висока індивідуальна майстерність, досвід таких загартованих бійців, як Кузьменко, Гребер, Волін, Щегоцький, Шиловський, Гончаренко, Махиня, Комаров. Саме вони вкупі з Трусевичем врятували, витягнули перший чемпіонат.

Про Товаровського розмова особлива. Серед семи тренерів першості-36 йому не було рівних ні за кваліфікацією, ні за освітою, ні за вмінням порозумітися з підопічними. Про загальну культуру і говорити не доводиться. Так, деякі тренери мали дзвінкіше ігрове минуле. Але далеко не кожен майстер навіть екстра-класу в змозі передати своє мистецтво іншим. Яскравий приклад тих часів — Павло Батирев, прекрасний форвард, гравець збірної СРСР, що очолював весною 1936 року ленінградське «Динамо». Вже на першому занятті він вирішив перевірити фізичну підготовку своїх вихованців вельми дивним чином: запропонував їм попластунськи проповзти від воріт до центру поля. Гравці вирішили, що тренер жартує. Та ба! Довелося повзати на животі через весь газон. Оскільки результати виявилися невтішними, вправа увійшла до щоденного розпорядку дня.

Після цього метання гранати і біг з перешкодами здавалися дитячою забавою... Довелося терміново відрядити на допомогу Батиреву куди більш схильного до нової професії Михайла Бутусова.

А у Товаровського вже тоді була картотека на кожного хоч трохи відомого футболіста, власні тактичні напрацювання, якщо потрібна, наприклад, нічия або перемога із значним рахунком, окремі вправи для нападників, півзахисників, захисників. Михайло Давидович переконував гравців відмовитися від шаблонів, приймати рішення самостійно в кожній конкретній ситуації. Не всім і не завжди це вдавалося. Та і сам Товаровський помилявся, довго не насмілюючись переводити команду на кардинально інші тактичні рейки. Проте навіть паростки оригінальних дій ставали помітні на загальному стандартному фоні «бий, біжи».

Через тиждень після фіаско на своєму полі київські динамівці зустрічалися в Ленінграді з «Червоною зорею». Гончаренко, що замінив Паровишникова, вже на п'ятій хвилині втік від захисників і відкрив рахунок, після чого зав'язалася жорстка, з безліччю єдиноборств гра. У індивідуальній майстерності і в умінні плести мереживо комбінацій господарі явно поступалися суперникам, але їх тактична виучка виявилася цілком вдалою, так що до перерви Товаровський більше не зумів перехитрити свого візаві — майбутнього, до речі, наставника киян Михайла Йосиповича Окуня. А в другому таймі кияни змінили малюнок дій, зробили його ширшим, і голи посипалися, як з рогу достатку. По два рази відзначилися Махиня і Комаров, по одному — Щегоцький і Кузьменко. Причому наші земляки продемонстрували відмінну фізичну підготовку, забивши в останні десять хвилин три м'ячі. Але в захисті знов слабо зіграв капітан команди Фомін. Спочатку він зніс Лемешева і «заробив» пенальті, реалізований Ярцевим, а потім уже сам

Лемешев покарав Фоміна за нерозторопність. Суперники стали співавторами найкрупнішого результату в першому чемпіонаті СРСР — 7:2. У тридцять восьмому кияни з таким же рахунком розгромлять іншу ленінградську команду «Зеніт», проте це не буде повторенням рекорду, бо восени тридцять шостого московські динамівці, знову ж таки при співучасті своїх одноклубників із столиці України, змусять ленінградського арбітра Миколу Усова десять разів фіксувати взяття воріт. До речі, найбільш низькорослий футбольний суддя вищої ліги в СРСР, а можливо, і в світі, Усов був дуже гострозорий і послідовний. На відміну від більшості своїх колег, він рідко хибив, оскільки реферував холонокровно і без арифмометра, що клацав в головах багатьох суддів: «Цього покарав, тепер притисну цього, а цього взагалі чіпати — собі дорожче...»

У згаданому матчі тридцять восьмого москвичі перемогли 6:4 при вельми гідному опорі суперників, про що свідчить не тільки підсумкове співвідношення м'ячів, але і те, як розвивалися події на цьому осінньому бенкеті атаки в Москві.

Ніби продовжуючи почате навесні, Махиня вже на другій хвилині засмутив воротаря Квасникова сильним ударом здалеку. І хоча Павлов миттєво відновив рівновагу, а Єлисеєв тут же забив Трусевичу другий м'яч, кияни ще до перерви відігрались (Комаров), а на початку другого тайму знову вийшли вперед (Щегоцький). Потім, правда, позначилася нерівність сил у захисті, але все-таки остання репліка залишилася за гостями, що забили десятий у цій грі м'яч (Шилівський).

Щоб вичерпати тему значних рахунків, повідаю любителям футбольної арифметики, що до війни десять голів було забито в тридцять дев'ятому році в матчі ЦДКА—«Динамо» (Ленінград) — 7:3. Тоді ж ленінградські динамівці в стилі

відкритого футболу перемогли киян 5:4, трохи не дотягнувши до «десятки».

Ну а рекорд рекордів, недсяжний і досі, належить найщедрішій на голи парі клубів — динамівців Києва і Москви. Він установлений 4 червня 1940 року на столичному стадіоні «Динамо» у присутності 60 тисяч глядачів. У той теплий вечір колишній гравець збірної СРСР, суддя з Ленінграда Володимир Воног (загиблий у сорок другому в блокаді) зафіксував перемогу москвичів з ватерпольним рахунком 8:5 (2:2)! Де-в'яносто хвилин і тринадцять узять воріт заслуговують пильнішого розгляду. «Червоний спорт» ще напередодні поставив точний прогноз: «Оскільки у суперників вельми слабкі захисні лінії, переможе той, хто більше заб'є». Обидві команди з'явилися не в кращих варіантах. Гості виступали без Шилловського, Кузьменка, Качкіна і вельми надійного в обороні на «другому поверсі» Василя Глазкова. У господарів був відсутній «великий комбінатор» Михайло Якушин, на прізвисько Михей. Обопільне бажання супротивників зіграти у відкритий футбол — достатньо рідкісне явище. Трапляється, і збіг настроїв не забезпечує видовища: хвилі атак по черзі накочуються то на одні, то на інші ворота, а гола немає через нерозторопність форвардів і удачливості захисників. 4 червня 1940 року події розвивалися інакше. Обережність була геть відкинута, зате нападники діяли вправно і точно. Тренерські заклинання в антракті явно справили зворотне враження, і в другому таймі м'яч тріпотів в сітці частіше, ніж казкова щука.

Окрім рекорду загальної результативності, статистики зареєстрували і декілька інших примітних досягнень у тому унікальному поединку. Не дивлячись на поразку з різницею в три м'ячі, кияни забили всього на один гол менше, оскільки Гребер примудрився вразити спочатку свої, а вже потім чужі ворота. Господарі продемонстрували чудеса скоростріль-

ності в другому таймі, коли Бехтенев, Семичасний і Дементьев за 110 секунд провели три м'ячі після розиграшу кутових, забезпечивши солідний запас міцності — 5:2. Тут же киянин Костянтин Калач забиває, на думку «Червоного спорту», найкрасивіший з тринадцяти голів. Москвичі знову відповідають серією з трьох точних «пострілів» підряд і за п'ять хвилин до кінця ведуть з непристойним розривом — 8:3. Можна тільки здогадуватися, як було неприємно нашим землякам терпіти подібний розгром у матчі, де вони стараннями Лайка і Щегоцького до двадцять п'ятої хвилини лідирували 2:1... Спалах самолюбства дозволив уникнути нокауту: знов відзначився Калач і дещо реабілітував себе Гребер, який реалізував пенальті, — 5:8.

Напевно, правий був старий форвард московського «Динамо» Сергій Ільїн, що писав: «Кияни любили публіку, любили їй подобатися. Самі забивали усмак і іншим дозволяли. «Очковою хворобою» вони до війни не страждали. Під настрій могли укласти на обидві лопатки фаворита і тут же спіткнутися в зустрічі з аутсайдером. Нікого ніколи не боялися. Але ми були для них украй незручні. Так повелося ще з часів знайомства в 1928 році і передається, очевидно, за спадком».

Знову перескочимо в тридцять шостий, до подій першого чемпіонату. Третім суперником киян виявився московський «Спартак», який на старті несподівано поступився ЦДКА 0:3. І знову рідні стіни не допомогли українським футболістам — 1:3 (0:2). Причому Гребер забив м'яч з пенальті, коли незадоволені глядачі вже покинули стадіон. Трапилося це 6 червня і розвіяло начебто останні надії на пристойне місце в турнірі.

Проте 11-го в Сокольниках наші земляки розгромили того, хто лідирував спочатку, — ЦДКА 6:1 (2:1) і відправилися на тритижневі канікули у хорошому настрої. У матчі з армій-

цями залишилися на лавці запасних Костянтин Фомін і Паровишников, які більше ніколи не з'являлися на полі в київській формі. Зате зійшла зірка захисника Василя Правовєрова, що зумів нейтралізувати небезпечного центрфорварда суперників Костянтина Рязанцева.

До перерви в турнірі московські динамівці встигли виграти чотири зустрічі з чотирьох і здавалися недосяжними — 12 очок (тоді за перемогу присуджували три, за нічию — два, за поразку — одне очко). Далі йшли «Спартак» — 10, ЦДКА — 9, київське і лєнінградське «Динамо» — по 8 очок.

Заплутаність ситуації підказала Товаровському план на подальші зустрічі. Якщо арміїці і «Спартак», замахуючись на першість, робили ставку на атаку, то Михайло Давидович три тижні шліфував з підопічними неквапливу, обережну гру. Лєнінградські одноклубники 6 липня були невимовно здивовані зовнішньою миролюбністю господарів, прогавили тільки одну контратаку, але це виявилось достатньо для перемоги з мінімальним рахунком 1:0 (Щєгоцький).

На той час ЦДКА вже оступився в поєдинку з «Локомотивом» — 0:3. Багато що, якщо не все, вирішував 11 липня матч московських динамівців і спартаківців. Нічия гарантувала першим чемпіонський титул і наближала других до звання віце-чемпіона. Втім, максималізм братів Старостіних не бажав миритися з таким розкладом. Всі спартаківські сили були кинуті на вівтар перемоги, але точний удар невблаганного футбольного снайпера Василя Павлова під саму завісу позбавив їх навіть нічиєї — 0:1.

Наступного дня кияни цілий тайм відбивалися на стадіоні «Локомотив» у Москві від хаотичних атак господарів. Товаровський лєдвє переконав хлопців зіграти акуратно, почекати, поки суперник утомиться. А потім трапилось непередбачене. Хвилин за двадцять до кінця отримав травму Ідзковський, і оскільки Трусєвич ще раніше пошкодив

ногу, у воротах довелося стати нападаючому Павлу Комарову...

Тут уже тренер скомандував негайно: вперед! Стурбовані втратою голкіпера, гості так натисли, що Комарову всього одного разу довелося торкнутися м'яча руками. А ось воротар залізничників, майбутній президент Федерації футболу СРСР Валентин Гранаткін з гри майже не виходив. Він парирував пенальті від Гребера на 86-ій хвилині, проте трохи раніше встиг пропустити два м'ячі від Кузьменка і Гончаренка.

Чи була ця перемога — 2:0 — «срібною» для українських футболістів, з'ясувалося через п'ять днів в ленінградському матчі «Червона зоря»—«Спартак». При рівності балів все вирішувало співвідношення забитих і пропущених м'ячів, так що спартаківців влаштовувала перемога з мінімальним рахунком 1:0, 2:1, 3:2, але вже не 4:3. Господарі ж намагалися покинути останнє місце... Гості виглядали сильніше, але кашу зіпсував улюбленець братів Старостіних Станіслав Леута, що зрізав м'яч у власні ворота. У одинадцять хвилин, що залишилися, Леута, правда, встиг забити гол і суперникам. Але для віце-чемпіонства цього виявилось мало — 1:1.

Симптоматично, що спартаківці не побоялися призначення на вирішальний поєдинок у Ленінграді київського арбітра Івана Космачова, що опинився єдиним, хто судив два матчі за участю однієї і тієї ж команди в першому чемпіонаті. Через рік така тісна дружба із спартаківцями забезпечила Космачову переїзд до Москви і престижну роботу в апараті Центральної ради цього профспілкового товариства. Вона ж погубила його як арбітра, коли він пішов на фальсифікацію в знаменитому поєдинку так званого московського «Спартак» із збірною Басконії... Але спочатку про підсумки весняної першості СРСР 1936 року.

Червоний прапор переможців завоювали московські динамівці — 18 очок з 18 можливих, співвідношення забитих і

пропущених м'ячів — 22:5. Віце-чемпіонський титул достався киянам — 14 очок, 18 забитих, 11 пропущених голів. Всі ігри провели Волін, Гребер, Кузьменко, Тютчев, Махиня, Шиловський, Щегоцький. По п'ять разів виходили на поле Трусевич, Гончаренко і Комаров, чотири — Правочеров, по три — Фомін і Паровишников, по два — Ідзковський і Ліфшиць, один раз — Клименко, Путистін, Коротких. Кращими бомбардирами стали Щегоцький і Гончаренко — по чотири м'ячі. Махиня і Комаров забили по три, Гребер і Кузьменко — по два голи.

І найдивовижніше. Наша команда блискуче грала на виїзді. Вона взяла в трьох поєдинках на чужих полях три перемоги, забивши при цьому 15 м'ячів і пропустивши тільки три. Неймовірний показник навіть на ті часи! Не побоюся назвати такий результат своєрідним світовим рекордом, гідним Книги Гіннеса.

Хоча футбольна Європа вже добрий десяток років перейшла на гнучкішу тактичну систему «дубль-ве», кияни, подібно до всіх учасників першого чемпіонату СРСР, діяли по застарілій системі «п'ять у лінію», винайденій ще в 1883 році футболістами Кембриджського університету. Зате динамівці столиці України мали в активі значно більше розучених комбінацій, ніж суперники, і дуже добре були підготовлені фізично. Відмінна фізпідготовка — це своєрідний привіт терміном майже в сорок років від 1936-го до 1974-го Олега Базилевичу і Валерію Лобановському від першого в СРСР яскравого прихильника тренувальних перенавантажень Михайла Товаровського!

Гірше йшла справа з вольовим настроєм киян, та і в захисті у них не вистачало таких яскравих виконавців, якими блищав напад. Творчі підсумки першого чемпіонату СРСР стали для тренера Товаровського основою майбутньої кандидатської дисертації.

ЗАКУЛІСНІ РОЗБІРКИ

Поки прекрасна сімка найперших і найкращих билася за перехідний Червоний прапор, за кулісами веселилися щосили. Країну охопила епідемія переманювання футболістів, що супроводжувалася масовим потоком скарг і підкидних листів у газети і різні інстанції. Грати тільки у футбол і нічого більше не робити мріяли десятки тисяч, а індульгенцію від комсомолу і ВФК отримали всього п'ять сотень, що виступали в трьох класах так званих команд майстрів. Божевільна заздрість приводила до скандалів. Ті, хто попадалися під руку газетярам, піддавалися публічній прочуханці і довічній дискваліфікації. Але далеко не всі підряд, а вибірково. Страждали ті, хто мав слабого покровителя. За одну і ту ж провину (наприклад, якщо команда у повному складі покидала поле через незгоди з рішенням арбітра) могли легенько пожурити, як підшефних могутнього Лазаря Кагановича з «Локомотива». А могли і розформувати команду, як це відбулося із збірною Іжевська. У цій обстановці психозу, що змінила бурю тріумфування з нагоди кардинальних змін у футбольному житті в країні, першою серйозною жертвою виявився один з прародителів новацій ВФК і його голова Василь Манцев. Манцев, що ходив під головою ВЦВК Михайлом Івановичем Калініним, уже в середині червня 1936 року був вимушений поступитися своїм постом Івану Харченку, якому протегував особисто голова Раднаркому В'ячеслав Михайлович Молотов.

В постанові про розпуск ВРФК і створення Всесоюзного комітету у справах фізкультури і спорту при РНК СРСР на чолі з Іваном Івановичем Харченком мовилося, що скасований орган (ВРФК) не виправдав призначення, був відірваний від мас і погано допомагав розвитку спортивного руху в країні. Постанова відміняла введені ВРФК з подачі Старості-

на стипендії провідним майстрам з усіх видів спорту. Тим самим заганялася в тінь система заохочення чемпіонів і рекордсменів. Нелегально ця практика розцвіла буйним цвітом якраз після офіційної ліквідації привілейованих команд і спортсменів. У футболі нічого не змінилося. Просто провідні гравці почали числитися студентами, військовослужбовцями, робітниками й отримувати пристойні стипендії і зарплати. Навіть у провінції улюбленці місцевих керівників примудрялися в 1936 році отримувати по 300, а то і по 500 крб. на місяць. У великих містах розцінки були, природно, вищі. І це не рахуючи коштів на відрядження, талонів на харчування, дармової спортивної форми. Товариські матчі не заборонялися, але тільки з відома фізкультурних начальників. Вони практикувалися рідко, на відміну від лівих, несанкціонованих гастролей більш-менш пристойних команд обділеними футболом містами і селами.

Що тут нового або дивовижного? — запитає сьогоднішній читач. Високочасна майстерність у будь-якій галузі повинна оцінюватися по заслугах. Усе так. Але добрих 50 років насправді існуючий професіоналізм у радянському футболі і в спорті взагалі ретельно ховався під демагогічною риторикою про захист здоров'я і повноцінного відпочинку трудящих мас. Це було незручно, ганебно й осоружно, але з пісні слів не викинеш...

КРИШТАЛЯ МАГІЧНИЙ ДЗВІН...

Друга половина літа 1936 року була віддана під розиграш Кубка СРСР. Ігри 1/64 фіналу почалися 18 липня наступного дня після закінчення весняного чемпіонату. Для участі в першому кубковому змаганні було подано 94 заявки. Така активність маловідомих команд пояснювалася двома об-

ставинами. Багато хто жадав довести, що заслуговує виступати і в чемпіонаті, де число учасників у чотирьох групах обмежувалося двадцятьма вісьмома. А по-друге, дуже всім сподобався приз, фотографію якого було опубліковано в газетах.

Кришталево-срібний красень, увінчаний бронзовою фігуркою футболіста, вже в рік свого народження став вельми привабливою і бажаною метою для кожного честолюбного майстра. Спочатку це була чаша для крющону, яку, за дорученням Всесоюзної футбольної секції, купили в одному з ювелірних магазинів Столешникового провулку в Москві заслужений майстер спорту Олексій Соколов і кореспондент газети «Червоний спорт» Юрій Ваньят. Ювеліри переробили чашу в майже шестикілограмовий кубок, забезпечивши його срібною підставкою і гербом країни. Популярність Кубка, його приваблива сила були настільки великі, що боротьба за кришталевий трофей продовжується в Росії і після того, як розвалився Союз... Тридцять дві команди — більше третини від усього облікового складу — виставила в першому розигранні Україна. Сім колективів представляли Харків, шість — Київ, чотири — Дніпропетровськ. Правда, кількість явно не перейшла в якість. Наприклад, команда колгоспу імені Чапаєва Київської області, включена до турніру тільки за те, що мала в своєму розпорядженні єдиний сільський стадіон у країні, відразу потрапила в 1/32 фіналу. Приймаючи на своєму полі московський «Серп і молот», колгоспники програли з рекордним для першого кубкового турніру результатом — 0:15. Єдиною втіхою могло послужити те, що п'ять м'ячів у цій зустрічі забив майбутній знаменитий бомбардир Григорій Федотов. Але 26 липня 1936 року він був ще невідомий.

Успішніше за інші українські клуби просувалися вперед харків'яни. У 1/8 потрапили «Серп і молот» і ХЕМЗ, де вони

зустрілися між собою. Переміг «Серп і молот» 3:1, проте в чвертьфіналі він поступився майбутньому володареві Кубка — московському «Локомотиву» — 1:2. До речі, цій же команді з мінімальним рахунком 0:1 програли в 1/16 і динамівці Харкова. До 1/8 добралися динамівці Одеси, але за розпорядженням наркома внутрішніх справ УРСР Балицького не з'явилися до Ногинська на гру з «Червоним прапором».

А як впоралися з першою експедицією за кришталем київські клуби? «Спартак» відразу програв збірній миколаївського заводу імені А. Марті 0:3. «Більшовику» в 1/64 зарахували перемогу через відмову ЦДКА-2 з'явитися на матч, а в 1/32 він опинився явно слабкішим за динамівців Одеси — 2:6. Розчарували залізничники Києва, у складі яких виступали Тимофеев, Пржепольський, Долгов, Галкін, Балакін. Майже без боротьби вони здалися в Болшево динамівцям (а насправді — ув'язненим) з трудової комуни — 1:6. Київський «Вимпел» програв в 1/32 на виїзді другій команді московського «Динамо» — 0:3. Цей матч, що відбувся 25 липня, примітний тим, що був останнім офіційним виходом на зелене поле чудового футболіста Казимира Піонтковського... До речі, поряд з ним того дня грали славні київські ветерани Юкельзон, Коберський, Весеньєв, а також молодий Костянтин Калач, усі успіхи якого були ще попереду... Дуже образливу поразку з далекосяжними наслідками, потерпів удома «Арсенал» (Київ) від нічим не примітної команди «Червоний прапор» (Єгор'євськ). Господарі лідирували 2:0, але Шпатенко забив м'яч у свої ворота, і окрилені гості зуміли врятувати гру — 2:2. Додатковий час не визначив переможця — 3:3. Довелося проводити повторний поєдинок, але вже без шансів на успіх для арсенальців — 0:3. Мудрі укладачі кубкової сітки припускали інший результат і звели в наступному крузі переможця цієї пари

з київським «Динамо». Динамівці тоді були дуже зайняті зйомками в першому художньому фільмі на спортивну тему «Воротар» і розраховували, що вдома без спеціальної підготовки легко здолають земляків із заводської команди. Поїздка до Єгор'євська сплутала всі карти. Знаючи, що московські динамівці теж не збираються виїжджати до Кадієвки на поєдинок 1/32 фіналу з місцевим «Стахановцем», мотивуючи це складністю підготовки до турне Чехословаччиною, кияни попросили про перенесення зустрічі на зручніший термін. Їм після тривалої тяганини відмовили, зарахувавши поразку за нез'явлення. Тоді український чекіст № 1 Балицький таємною директивою заборонив іншим динамівським командам республіки продовжувати кубкове змагання. Так без боротьби вибули з турніру досить сильні клуби Дніпропетровська і Одеси, пославшись на те, що не можуть у строк прибути до Ногинська і Сталінграда.

Московські ж динамівці хотіли перехитрити самого Господа Бога. Виставивши другу команду, у складі якої виступали майбутні знамениті тренери Качалін і Чернишов, вони розраховували малою кров'ю досягти вершини, коли на останньому етапі в бій вступають основні сили...

На жаль, вже в 1/16 дублери перших чемпіонів СРСР не справилися з московською заводською командою «Серп і молот» — 2:3. Отже, гравці першого складу, що повернулися з тріумфом з Чехословаччини, опинилися біля розбитого корита. Ні з ким ділитися славою вони не бажали, а тому зажадали додаткового матчу з московським «Локомотивом», що виграв на той час у фіналі Кубок у тбіліського «Динамо» — 2:0. При цьому московські динамівці наполягали, щоб кришталевий трофей був вручений саме переможцеві додаткового поєдинку.

Покровителі динамівців напірали на те, що в розиграші не брали участі обидві кращі команди весняної першості,

що зробило перший кубковий турнір неповноцінним. Але спортивних принципів ніхто не відміняв. Тим більше, що за зневагу до кубкових обов'язків і москвичів, і киян зобов'язали зіграти показові матчі в «скривджених» містечках. Причому чемпіонів буквально заманив до Кадіївки герой праці шахтар Олексій Стаханов, закидавши листами керівництво московського «Динамо» і центральні газети. Столичні футболісти довго комизилися, проте їх буквально у наказовому порядку відрядили до Кадіївки, де вони 23 вересня розписали мирну нічийку з господарями — 1:1. Кияни відбули трудову повинність раніше — 31 серпня. Але повелися не так дипломатично. Вони розгромили нещасну команду Єгор'євська з рахунком 12:0, щоб наступного разу суперникам з глушини не кортіло скаржитися на грандів...

Церемонія вручення кубкового трофея затягувалася. Комсомольські й спортивні керівники країни, добре знаючи довгі руки НКВС, занурилися в обтяжливі роздуми. Їх виручив усенародний улюбленець Валерій Чкалов, що спостерігав за фінальною грою 28 серпня з центральної ложі стадіону «Динамо». Знаменитий льотчик написав у газеті «Червоний спорт», що успіх столичних залізничників справедливий і закономірний, чим зняв всі питання. Приз залізничники отримали лише 5 вересня — через вісім днів після фіналу. Деталь, що яскраво характеризує дикі особливості футболу сталінської пори. Ну, а самі футболісти «Локомотива» відчули повне моральне задоволення лише 12 жовтня 1936 року, коли в принциповому поєдинку осінньої першості СРСР із московським «Динамо» узяли верх з рахунком 2:1.

«Паровозники», як називали у футбольних колах залізничників Москви, ще до війни заслужили репутацію команди, що біжить попереду паровоза. Не дивлячись на вельми

скромні загальні результати, вони частіше за інших залишили свій слід у історії як найперші. «Локомотив» був учасником першого матчу першого чемпіонату СРСР, став першим володарем Кубка країни, першим і єдиним, хто виграв у 1936 році у московського «Динамо», позбавивши його тим самим другого чемпіонського титулу. «Локомотив» виявився першим, кому довелося випробувати на власній шкурі потужність збірної Басконії в 1937 році. І навіть з класу «А» він вилетів першим. Із старожилів.

Нападаючий залізничників Василь Лавров забив найперший гол у чемпіонатах СРСР (ленінградському «Динамо»), першим зробив хет-трик в офіційній кубковій грі з командою класу «А» (ленінградська «Червона зоря»), став найрезультативнішим футболістом першого кубкового турніру — 11 голів, і кращим бомбардиром за підсумками двох першостей 1936 року, весняної і осінньої — ще 11 голів. Ось вам і «паровозники»!

«ВОРОТАР» В ЖИТТІ І НА ЕКРАНІ

Легенду про могутнього астраханського вантажника Антона Кандидова, наділеного феноменальною реакцією, що дозволила йому стати непробивним воротарем збірної СРСР, придумав Лев Абрамович Кассиль. Уже згадувалося, що письменник «позичив» для свого героя факти з біографії льотчика Володимира Коккінакі. Прізвище взяв у старого університетського товариша, що полонив Кассиля і своєю душевною широтою, і атлетичною зовнішністю. Ну, а ім'я запозичив у офіційного консультанта фільму, київського голкіпера Антона Ідзковського.

До футболу Кассиля в студентські роки залучив чемпіон Радянського Союзу в спринтерському бігу, майбутній жур-

наліст-«ізнестінець» Борис Громов. Лев Абрамович «захворів» грою в шкіряний м'яч раз і назавжди. Вже в 1927 році він написав свій перший футбольний звіт. А пізніше, ставши визнаним літератором, постійно присвячував улюбленій темі свої репортажі і нариси у «Вістях». Після поїздки разом з футболістами збірної СРСР до Туреччини восени 1935 року Кассиль написав маленьку книжечку для дітей «Пекіни бутси», головним персонажем якої став неповторний нападаючий Петро Дементьев. Але рамки документальної оповіді були вузькі для письменника з багатою фантазією. Він давно мріяв про художнє втілення своїх футбольних марень і мріянь.

Ось чому, коли зайшла мова про фільм для сумісної франко-радянської постановки, Лев Кассиль запропонував футбольний сюжет. Режисер-постановник Сергій Юткевич ідею схвалив, проте робота над сценарієм не заладилася. Тоді письменник перелицював його в п'єсу для Театру імені Вахтангова. І тут невдача. Виходила якась високопарна, надумана дрібниця, що рушилася, як вважав сам Кассиль, під вантажем високодумних претензій, чужих самому матеріалу — спорту.

І тут до автора, що було знітився, звернувся один з найдосвідченіших режисерів Ленінградської кіностудії Семен Олексійович Тимошенко. Почувши про задум Кассиля і прочитавши його заготовки, Тимошенко відразу побачив, що заважало реалізувати задум, який усім подобався, але не знаходив відповідного втілення. Пропозиція режисера вирішити тему у веселому комедійному жанрі припала письменникові до душі. На початок 1936 року сценарій був готовий. Паралельно йшла робота над романом «Воротар Республіки».

У основних своїх образах, сюжетних колізіях і смислових рішеннях сценарій і роман не розходилися. Але образ Кара-

сика у фільмі був рішуче змінений, оскільки грати його погодився чудовий артист Театру імені Вахтангова Анатолій Йосипович Горюнов. Кассиль переписав свого Карасика «на Горюнова», перетворивши худореброго журналіста (тут була погано замаскована спроба автопортрета) на інженера-вайла і додавши йому ті риси, які з таким блискучим комізмом утіливі на екрані товстенький, живий, немов ртуть, Горюнов.

Тимошенко припускав використовувати для масових футбольних сцен гравців ленінградського «Динамо». Саме на прохання Кассиля, вхожого до вождя комсомольців Косарева, календар першого чемпіонату був складений так, щоб ленінградські динамівці звільнилися раніше інших учасників, причому останній матч провели в Києві, де намічались натурні зйомки. Тимошенко був закоханий у новий динамівський стадіон столиці України, розташований у колишньому Царському саду на місці «Шато-де-флер» — «Замку квітів», і ні за які пряники не хотів переносити натуру в інше місто.

На початку літа знімальна група прибула до Києва. Тимошенко швидко роззнайомився з місцевими динамівцями, які йому дуже сподобалися. І тут молодий київський режисер, футбольний уболівальник Григорій Ліпшиц підказав Семену Олексійовичу, у якого він працював асистентом, що значно вигідніше і зручніше зайняти в масовках господарів стадіону. Тим більше вони грають міцніше, яскравих індивідуальностей мають більше та і завжди можуть запросити, якщо буде потрібно для масовки, футболістів з «Локомотива» й інших київських команд.

Звичайно, економія коштів виходила величезна. Але Тимошенка перш за все підкуповувала колоритна зовнішність Ідзковського, Щегоцького, Кузьменка, їх здатність схоплювати все на льоту. Щоб бути чесним до кінця, Семен Олексійович попередив своїх земляків, що зніматися буде команда, яка переможе в поєдинку двох «Динамо» 6 липня. Хоч і з

мінімальним рахунком 1:0, але кияни взяли верх. Найважче було умовити старшого тренера Михайла Товаровського дати дозвіл на зйомку. Тренер розумів, що тривала робота в кіно, хай і безпосередньо пов'язана з футболом, обов'язково позначиться на якості гри в осінньому чемпіонаті. Та дуже вже просили хлопці на чолі з Ідзковським, призначеним головним консультантом. У ті роки популярність кіноартистів була надзвичайною. Лише льотчики могли похвалитися більшою. Знятися в крихітному епізоді вважалося великою честю, все одно як полетіти в космос у шістдесятих або стати депутатом-революціонером у дев'яностих. Коротше кажучи, Товаровський поступився...

Похмурі передчуття не підвели мудрого Михайла Давидовича. Після зйомок, на старті осіннього турніру, «кіноартисти» потерпіли три поразки при одній нічій. Причому двічі примудрилися програти на своєму полі свідомо слабкішим суперникам. Навіть нічия 3:3 в Москві з майбутнім чемпіоном «Спартак» і перемога під завісу над ЦДКА 3:1 не врятували положення. Шосте місце при восьми учасниках з одним-єдиним очком переваги над московськими армійцями, що замикали таблицю, зіпсувало все враження від вдало початого сезону. Деякою втіхою послужило включення Гребера, Шилловського і Щегоцького в список 33 кращих. Коли б не грандіозна перемога 30 вересня під проливним дощем над збірною Туреччини (9:1), осінній зрив міг коштувати тренерів посади. Зате для нащадків — назавжди відображені гравці знаменитого складу київського «Динамо» 1936 року, що виконували ролі футболістів збірної СРСР і зарубіжних майстрів з команди «Чорні буйволи». Особливо вражали «буйволи». Похмурі, в якійсь фантастичній формі, вони не викликали ніякого співчуття через навмисної грубості і нещадності.

У крупному плані «буйвола», що б'є пенальті, легко впізнаний півзахисник Іван Кузьменко. Роль його найлютішого

30 вересня 1936 року київські динамівці провели другий з трьох довоєнних міжнародних матчів із збірною народних домів Туреччини й одержали в ньому єдину в тридцятих свою міжнародну перемогу. Але яку! 9:1! Хай читача не лякає кількість футболістів. Завдяки урочистому випадку перед грою в центрі поля вишикувався повний склад команди

партнера дісталася доброму помічникові адміністратора київського «Динамо» Рафаїлу Фельдштейну. Воротаря чужоземців зображав Антон Ідзковський. А Щегоцький, Шиловський, Гончаренко склали напад «збірної СРСР». Легко імпровізуючи в ігрових футбольних епізодах, вони дуже допомагали режисеру і оператору В. Данашевському добитися правдоподібності того, що відбувається. Наприклад, Щегоцький, який виконував роль капітана збірної країни, при зйомках кожного дубля по-новому і так природно порушував правила в своєму штрафному майданчику, що Тимошенко губився, не знаючи, який варіант вибрати для остаточного монтажу.

Важче за всіх, звичайно, доводилося головним героям Антону Кандидову і Карасикові. На роль Кандидова був за-

прошений актор московського Театру Радянської армії Григорій Плужник. Молодий, атлетичної будови, він мав мінімальну футбольну практику в далекому дитинстві і відчував себе в воротах, не дивлячись на три місяці спеціальних занять, вельми боязко. Справа пішла на лад, коли за підготовку Плужника узявся Антон Леонардович Ідзковський, майбутній учитель наших знаменитих голкіперів Олега Макарова і Віктора Банникова. Асистував Ідзковському старанний і дуже пунктуальний Іван Кузьменко, що бив за замовленням то в правий нижній, то в лівий верхній кут. Часто Кузьменко захоплювався і починав стріляти, немов з гармати. Після одного з таких «пострілів» Плужник упав, як підкошений. У готель «Континенталь» (на його місці зараз знаходиться Консерваторія), де жили актори, його довелося доставляти на носилках. Два дні вимушеного простою члени знімальної групи з радістю провели на пляжі.

Дещо інші проблеми мучили Горюнова. Через надмірну вагу він швидко втомлювався і відновлював сили... пивом. Після кожної зйомки епізоду, де Горюнов-Карасик обводить одного за іншим декількох суперників, актор, як тільки лунала команда режисера «Стоп!», не зупиняючись мчав до бочки з пивом, що розташовувалася біля входу в борцівський зал «Динамо», і вся група терпляче чекала, поки Анатолій Йосипович осилить п'ять кухлів. Так продовжувалося після кожного дубля. Втім, почуття гумору Горюнов не втрачав ні за яких обставин, а при нагоді і викладав початкуючим «кінозіркам» уроки хорошого тону.

Щегоцький згадував, як, побачивши в роздягальні Макара Гончаренка, Горюнов підлетів до нього і розшаркувався:

— Я, звичайно, радий вітати такого знаменитого футболіста. Але чому ви, Макаре Михайловичу, знову з бородою, наче дідусь Мазай? Адже ми запрошували вас на зйомки без бороди. Вона просто не влазить в кадр!

Присоромлений Гончаренко тут же зникав, щоб устигнути поголитися до початку зйомок.

Щегоцькому теж діставалося від знаменитого артиста:

— Капітане, — кричав Горюнов з награним гнівом, — як ти виводиш на поле команду? Це ж тобі не шпана яка-небудь! За тобою збірна країни! Стрункіше, стрункіше, капітане! Груди колесом і кроком м-а-а-рш вперед! Ех, попалися б ви мені на зйомках якого-небудь військового фільму. Я б вас навчив марширувати...

У кіно Анатолій Йосипович знімався з дев'ятнадцятирічного віку, закінчив театр-студію МХАТ, усе життя віддав вахтанговському колективу, був удостоєний звання народного артиста РРФСР, став лауреатом Сталінської премії 1950 року. Незабаром після отримання премії він помер, не доживши навіть до п'ятдесяти. Серце...

Милий Григорій Йосипович Липшиц, що зняв масу ігрових і документальних стрічок, назавжди залишився вірний футболу, спортивній темі. Його творча спадщина — не тільки «Артист із Коханівки» і «Місяць травень», але і «Строга гра», де знайшли художнє втілення гучні успіхи київського «Динамо» середини сімдесятих. Сивий як лунь, він помер у пориві вболівальника на трибуні київського Палацу спорту під час хокейного матчу навесні сімдесят дев'ятого...

А Семен Олексійович Тимошенко багато років опісля зняв ще один футбольний фільм — «Запасний гравець», що не зібрав і сотої частки тих глядачів, які вдруге, утретє захоплено йшли на «Воротаря», що брав за душу іскристим гумором, динамічністю сюжету, відмінними футбольними сценками і, звичайно, музикою Ісаака Дунаєвського. У «Воротарі» розкрився талант Тимошенка-комедіографа. Сьогодні тільки факхівці пам'ятають натужні тимошенківські стрічки, присвячені революції. А ось «Два бійці», «Небесний тихохід» і «Воротар» зробили режисерові справжнє ім'я. Він помер у 1958 році,

залишивши після себе книгу про мистецтво монтажу, що стала настільною для кінематографістів-початківців.

Воротарська майстерність актора Плужника справляла таке враження на глядачів, що Григорій після виходу фільму на екрани отримав кілька пропозицій від тренерів, що повірили в його «непробивність». Чи це не вища оцінка майстерності Тимошенка-монтажера?

Футболісти і кінематографісти розлучилися великими друзями. Правда, співавтор воротарського успіху Плужника Антон Ідзковський наприкінці постраждав від свого учня. У епізоді, коли Кандидов сам кидається з м'ячем до чужих воріт, щоб забити вирішальний гол «Чорним буйволам», голкіпер чужоземців у виконанні Ідзковського діяв настільки самовіддано, що недосвідчений Плужник завдав йому травми. Три дні, проведені у лікарні, головний консультант фільму запам'ятав надовго. Разом із медперсоналом його лікував весь творчий і технічний склад «Воротаря» на чолі з невгамовним Горюновим. Це були солодкі днинки...

Що не вирубаєш сокирою...

«23 січня 1937 року в Москві в Жовтневому залі Будинку спілок почався суд над підлими з підлих — троцькістською бандою ворогів народу, зрадників батьківщини, диверсантів, шпигунів і вбивць — Ю. Л. П'ятаковим, К. Б. Радеком, Я. Сокольниковим, Л. П. Серебряковим, Я. А. Лівшицем, Н. І. Мураловим та іншими».

Газета «Правда»

«Вот все они: лакеи генералов,
Шпики по крови и друзья шпииков —
Серебряков, Сокольников, Муралов,
Двуличный Радек, подлый Пятаков...
Торгуя нашим будущим и кровью,
Несли они свинцовую пургу.

Приморье, Приамурье, Приднепровье
Отдать хотели лютому врагу.
Из слово — ложь. Их клятвы — лицемерье.
Их сердце пусто, помыслы черны.
Смерть подлецам, втоптавшим в грязь доверье,
Овеянной победами страны!»

Олексій Сурков

Народна артистка СРСР М. М. Блюменталь-Тамаріна: «Озвірілі негідники». Президент Академії наук СРСР В. Комаров: «Геть корисливих і підлих паліїв війни, всіх до останнього! Не місце їм на землі». Заслужений діяч науки, професор-орденоносець М. М. Бурденко: «Хто йде проти волі народу, того має покарати нещадна рука правосуддя».

З газет

«Розвіяти в прах зграю юди Троцького!»

*Із звернення робітників і службовців
паровозного депо Нижньодніпровського вузла
Сталінської залізниці*

«И в гневных выкриках народа,
Как буря, будет голос мой:
К стене, стене иезуитов!
С них Кировская кровь не смыва.
Она их душист до сих пор.
Враги народа — их защита!
На свалку человечесий сор!»

*Вірші Михайла Голодного
«Де більший підлоті є міра?»*

«Присвоїти Народному Комісару Внутрішніх Справ Союзу РСР тов. Єжову Миколі Івановичу звання Генерального Комісара Державної безпеки».

*З постанови ЦВК СРСР, опублікованої 27.01.1937 р.
і підписаної М. Калініним (голова),
І. Акуловим (секретар)*

«Кати позбавили мене ніг, але я запобігла страшному краху поїздів. Я прошу Вас, товаришу Вишинський, зажадайте розстріляти підлих вбивць».

*З листа старшої стрілочниці
станції Чусовська
П. Наговициної*

«30 січня оголошений вирок. З сімнадцяти, що проходили по процесу, тринадцять засуджено до вищої міри кримінального покарання — РОЗСТРІЛУ (так виділено в газеті. — Р. К.). Радек К. Б., Сокольников Р. Я., Арнольд — до десяти років ув'язнення, Строїлов — до восьми».

З газет

«Душно стало...
Дрогнули колени.
Ничего не видно впереди?
К стенке подлецов!
К последней стенке.
Пусть слова замрут у них в груди».

*З вірша
Володимира Луговського:
«До стінки негідників!»*

«1 лютого вирок приведений у виконання».

З газет

«Ці вбивці мітили в серце і мозок нашої партії. Вони підняли лиходійську руку на товариша Сталіна. Вони підіймали її проти всього кращого, що має людство, адже Сталін — це надія, це сподівання, це маяк усього передового і прогресивного в людстві. Сталін — це наш прапор! Сталін — це наша воля! Сталін — це наша перемога!»

*Микита Хрущов.
З виступу на мітингу
трудящих Москви
на Красній площі*

Відлуння-1937

Міська конференція піонервожатих столиці України вітає славних керівників, більшовиків республіки С. В. Косіора і П. П. Постишева.

У передмісті Очакова два хлопчики знайшли скарб, а в ньому — 237 золотих турецьких монет чеканки 1527 року.

30 січня XIV Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив нову Конституцію Української РСР.

На ковзанці стадіону «Динамо» хокейна збірна ленінградського заводу імені Кірова з рахунком 4:1 перемогла в розіграші Кубка СРСР місцевих динамівців, у складі яких виступали відомі футболісти Щегоцький, Свиридовський, Ідзковський, Кузьменко.

За виконання абортів киянка М. Шевчук засуджена на 3 роки ув'язнення.

Великий муфтії дозволяє мусульманам користуватися контрацептивами у разі згоди обох сторін.

Кияни радісно зустрічають п'ятірку відважних земляків-динамівців: Л. Людмирського, В. Шубіна, І. Радевича, В. Морєва, В. Тимофєєва, що здійснили в умовах суворої зими велопробіг відстанню в 30 872 кілометри вздовж кордонів СРСР і нагороджені за цей подвиг орденами Червоної Зірки.

Лікар-гінеколог Микола Сорока успішно переливає жінкам власну кров. З 343 хворих, що випробували цей метод, видужали 303.

Березневий пленум ЦК КП(б) України звільнив тов. Постишева П. П. від обов'язків другого секретаря ЦК у зв'язку з переходом на іншу роботу. Другим секретарем обрано знаного більшовика Менделя Хатаєвича.

Швейцарська компанія «Нестле» відкрила секрет виготовлення розчинної кави.

Відмінні кулететниці, комсомолки-стахановки фабрики імені Горького Галя Андрієнко, Маруся Ткаченко, Ганна Головка стріляють тільки в «яблучко»!

По Брест-Литовському проспекту, від Галицького базару до Зоосаду, розтягнеться найбільша на Україні доріжка з живих

троянд. А взагалі в Києві цією весною буде посаджено 4,5 мільйона квітів.

Винна в смерті комсомолки, випускниці 4-ої київської школи Мані Ріхтер, лікар-згубниця Турок має зазнати суворої кари!

22 червня спущений із стапелів красень-пароплав «Панас Любченко».

Створений Державний ансамбль танцю СРСР під керівництвом Ігоря Мойсеєва.

В Українському радіокомітеті довгі роки орудували вороги народу на чолі із заступником голови комітету фашистом Рашмадиловим.

За даними управління містощадкас Києва, до 20.00 4 липня на нову позику зміцнення оборони СРСР підписалося 324 016 жителів міста на суму 51,68 мільйона крб.

Акт безглуздої жорстокості. Німецька авіація знесла з лиця землі місто Герніка на півночі Іспанії.

29 серпня покінчив життя самогубством Голова Ради Народних Комісарів України Панас Любченко.

«Правда» — так називається нова п'єса талановитого українського драматурга Корнійчука, до постановки якої приступив Театр імені І. Франка. П'єсу про революціонерів-арсенальців закінчує відомий письменник Микитенко.

Знятий з ганьбою ватажок українських комсомольців С. І. Андреев виявився фашистським бандитом. Усі висунуті ним секретарі київського міськкому — Восько, Железний, Йовчук — викриті як вороги народу.

Київський цирк відзначає двадцятиріччя Жовтня грандіозною водною пантомімою. На показ героїчних революційних подій засобами дрессури, еквілібристики, жонглювання, клоунади буде витрачено 12—16 тисяч відер води.

Троцькіст і фашист Мендель Хатаєвич розстріляний 30 жовтня.

За ворожу діяльність виключений із Співки письменників секретар правління СП України Іван Микитенко.

15 грудня в Києві відбулася могутня 300-тисячна демонстрація трудящих у зв'язку з блискучою перемогою блоку комуністів і безпартійних на виборах у Верховну Раду СРСР.

КУБКОВІ ПРИСТРАСТІ

Нарком Балицький, який заборонив іншим динамівським командам після дискваліфікації киян продовжувати боротьбу в першому розигранні Кубка СРСР, наказав організувати схожі змагання на Україні. Навесні тридцять сьомого 49 клубів республіки вперше змагалися за приз, установлений Українським комітетом у справах фізкультури і спорту. Турнір був обставлений з великою помпою. Додаткову гостроту йому додавало рішення властей допустити весь чвертьфінал до другого розиграння Кубка СРСР відразу з 1/16 фіналу.

Першими суперниками київських динамівців виявилися футболісти одеського заводу «Кинап», добре знайомі по товариській зустрічі на підготовчому зборі, яку виграли кияни 4:1. У офіційному поєдинку Щегоцький з товаришами теж забили чотири м'ячі, але захист і воротар пропустили два. Далі шлях лежав до Миколаєва, де іменитих гостей очікувала честолюбна команда місцевого суднобудівельного заводу. Микола Трусевич благав Товаровського не ставити його на цю гру, бо в Миколаєві Трусевичу завжди не щастило. Тренер до цих прохань не дослухався і потім гірко шкодував про це. Микола, що розхвилювався, зловив трьох «метеликів», один образливіший за іншого. Спочатку він випустив м'яч з рук в елементарній ситуації, потім промахнувся на виході, а під завісу парирував в падінні м'яч, що йшов мимо воріт, прямо в ноги нападнику господарів. Рахунок став 3:3. Загрожував додатковий час. Але Шиловський устиг реалізувати пенальті, призначений за знос Щегоцького, — 4:3.

Один м'яч, забитий з одинадцятиметрового, виручив київських динамівців і в чвертьфіналі, де їм протистояли авангардівці з Краматорська. Їхати до Краматорська довелося стоячи, в безплаткартному вагоні, що якоюсь мірою зрівняло шанси сторін.

Керівництво дніпропетровського «Динамо», як і в історії з переходом Івана Кузьменка, наприклад, часто дозволяло собі самостійну, незалежну від Києва позицію. У тридцять сьомому таке вже не прощалося навіть в області футболу. Команда була кадрово винищена. Слідом за Кузьменком і Гребером до столиці України був покликаний Петро Лайко, після періоду поневірянь прижився в московському «Спартаку» Павло Корнилов. У Дніпропетровську на декілька сезонів замість динамівського запанував спартаківський клуб. Але в травні тридцять сьомого він покірливо поступився в півфіналі київським динамівцям — 0:8.

Передбачалося, що у вирішальному матчі їм протистоятимуть харківські одноклубники. З таким розкладом не погодилася ще одна динамівська команда — з Одеси, що стала на той час сильною в місті біля Чорного моря. Саме у тридцять сьомому одесити були першими в групі «Б» всесоюзної першості й завоювали право виступати в тридцять восьмому році у вищій лізі нашого футболу.

Розіграш кубка України став для чорноморських майстрів шкіряного м'яча відмінною прелюдією до вдалого сезону. Їх перевага в півфіналі над харків'янами була незаперечною — 2:0, як і перемога в чвертьфіналі над донецьким «Стахановцем» — 3:1. І хоча фінал відбувався в Києві, ця обставина абсолютно не збентежила гостей, тільки підіграла їх.

Фокус полягав у тому, що 18 травня на динамівському стадіоні столиці УРСР зустрілися футболісти, розділити яких на господарів і гостей можна було вельми умовно.

Миловидний, вірменської зовнішності, скромний до соромливості одесит Михайло Малхасов викликав захоплення своїми благородними манерами на полі й м'якою технікою вболівальників багатьох міст Радянського Союзу. Серед добровольців першого когенівського заклику в кін-

ці двадцятих — початку тридцятих активно брав участь в становленні київського «Динамо», був лідером його нападу. Грав у команді Іваново-Вознесенська, де, як ми вже згадували, за бажанням чекіста Бармінського був зібраний на якийсь період весь цвіт футбольної України. Провів один сезон у московській «Промкооперації». Але одеські фанати повернули Цону, як називали Малхасова на всіх стадіонах країни, до Чорного моря, де він утішав серця, прийнявши на свої плечі популярність іншого знаменитого інсайда — Олександра Штрауба. Поряд з Малхасовим у складі одеситів виступав його тезко — захисник Волін, що тільки-но повернувся додому після річного відрядження до київського «Динамо», де він став віце-чемпіоном весняної першості-36. Партнер Воліна по обороні — Микола Табачковський, навпаки, тільки збирався спробувати свої сили в Києві. Через два місяці після описуваних подій його дебют в «Динамо» проти збірної Басконії визнали невдалим, і Табачковський, на радість земляків і свою власну, був відправлений назад. Зате в столичному «Динамо» вийшли боротися за Кубок України два корінні чорноморці — Микола Трусевич і його шуряк Йосип Ліфшиць. Добре знали одне одного і решта учасників фіналу. Адже кожен весну динамівські клуби разом тренувалися на півдні.

Не дивлячись на буденний день, матч зібрав повні трибуни. Поряд, на танцмайданчику, змагалися в популярності джаз і духовий оркестр, у літньому кінотеатрі «Том Соєр» шахові маестро давали сеанси одночасної гри. Схили Володимирської гори були всіяні безбілетниками, які за кількістю кольорових повітряних куль, піднятих за воротами, визначали в біноклі, як розвиваються події на полі. А вони склалися для господарів невтішно.

Білі (форма одеситів) переживали тоді свою зоряну годину. Вони грали злагоджено і натхненно, мали помітну тери-

Гарний настрій. Михайло ПУТИСТІН і Микола КОРОТКИХ у рідкісний час відпочинку на передсезонному зборі 1937 року в Одесі

торіальну перевагу, але хибили при завершенні атак. Зате захисник господарів Клименко на тридцять п'ятій хвилині не промахнувся... У напруженій ситуації він послав м'яч

мимо Трусевича, який вибіг уперед, у власні ворота. І в повітря злетіла біла повітряна куля...

У другому таймі гості продовжували насідати, бажаючи розвинути успіх. Але футболісти в досить традиційних для довоєнного київського «Динамо» майках салатого кольору вже в тридцятих славилися тим, що вміли, надихнувшись красивою грою суперника, підлаштуватися йому до пари, подарувавши вболівальникам справжнє видовище. Щось подібне відбулося і в кубковому фіналі. На кожен хитромудрий випад одеситів кияни після перерви відповідали не менш витонченою комбінацією. І ось уже Гончаренко після красивої багатоходівки зрівнює рахунок — 1:1. Ішла п'ятдесят третя хвилина. У небо злетіла на високій жердині зелена куля. Глядачі на Володимирській горі пожвавилися. Хто міг подумати, що ще буде забито чотири м'ячі?

Проте команди розгулялися не на жарт. Спершу Орехов після тривалого натиску гостей виводить їх з пенальті вперед. Потім Шиловський сильним ударом відновлює рівновагу — 2:2. А на дев'яностій хвилині невтомний Леонід Орехов обдурив киян, що зазівалися, і вивів наодинці з Трусевичем правого крайнього Петра Калашникова. Публіка завмерла. Оторопіли навіть футболісти. Усі, окрім учасників вирішальної дуелі. Вона тривала миті. Трусевич зрушився до ближнього кута, а Калашников, як з автомата, випустив м'яч в дальній верхній... Перекладина!

Засмучені динамівці Одеси вже не змогли мобілізуватися на додатковий час. Залишившись удев'ятьох (двоє були видалені за грубість), вони поступилися 2:4 після двох точних ударів Миколи Махині.

У тому поєдинку 18 травня 1937 року обидва фіналісти заслужили визнання. І, немов віддаючи старі борги, рівно через 55 років онуки довоєнних одеських майстрів, одягнені

Динамівці Києва на Хрещатику під час першотравневої демонстрації 1937 року в столиці України

у форму популярного «Чорноморця», знову на київському стадіоні, в пору каштанового цвітіння, знову ж таки в додатковий час, усе-таки добилися свого — відвезли додому Кубок України, саме в 1992 році вперше розіграний для клубних команд самостійної держави. Правда, протистояли одеситам у фіналі не київські динамівці, а харківський «Металіст», але це вже інша історія...

А тоді, в тридцять сьомому, імена володарів почесного призу оповістили по радіо: «Трусевич, Правочеров, Клименко, Кузьменко, Ліфшиць, Тютчев, Гончаренко, Шиловський, Щегоцький, Комаров, Махиня». Кубок капітану киян Костянтину Щегоцькому вручив голова українського Комітету у справах фізкультури і спорту Лев Коритний. В урядовій ложі знаходилися члени французької делегації муніципальних діячів, а також Косіор і Кудрявцев, що замінив Постишева на посту першого секретаря Київського обкому

партії. Зате Балицького, що затіяв весь цей кубковий турнір, на стадіоні не було. Вважалось, що ще не звільнений з посади наркома внутрішніх справ УРСР член ЦК ВКП(б), комісар держбезпеки 1 рангу Всеволод Аполлонович Балицький відбув до Москви для отримання нового призначення.

Тільки Сталін, Єжов і група особливо довірених головорізів НКВС знали істину: Балицький відбув на той світ...

ІСПАНСЬКИЙ СЛІД

Приїзд легендарної збірної Басконії до нашої країни став головною подією літнього спортивного сезону 1937 року. Тоді ж з'явилися і пішли гуляти світом повідомлення, що це були перші офіційні контакти наших команд з іспанськими футболістами. Насправді честь першовідкривачів належить гравцям збірної Робітничої спортивної федерації Іспанії, що провела в СРСР восени 1933 року десять товариських зустрічей. Всі вони були і програні із загальним рахунком 2:83.

Закінчували турне гості в Україні, де поступилися збірним міста Сталіно (Донецька) 0:9, Дніпропетровська — 0:8 і Харкова — 0:7. Через епідемію голоду до Києва перших іспанців не пустили. Але так склалося, що голи в їхні ворота забивали майбутні гравці київського «Динамо»: два Віктор Шиловський у складі збірної Сталіно, і стільки ж Петро Лайко, що виступав за рідний Дніпропетровськ.

Любительський робочий колектив з Піренеїв створив у наших майстрів явно помилкове враження про дійсну силу і рівень іспанського футболу. У середині тридцятих радянські клуби успішно протистояли не тільки сусідам з Туреччини, Фінляндії, Ірану, але і командам Німеччини, Уругваю, Фран-

ції, Бельгії, Чехословаччини, Швейцарії, що дозволяло сталінській пропаганді тріскотіти про «переможний стиль» футболу в СРСР.

Кричали явно поспішно, оскільки переможеними виявлялися переважно робочі й любительські колективи. Професіонали в СРСР виступати не мали права, бо наша футбольна федерація не входила ще у ФІФА, а Жюль Риме за чистотою своїх міжнародних рядів стежив пильно. Зустрівшись у січні 1936 року в Парижі з керівником радянської спортивної делегації Іваном Харченком (збірна Москви провалася тоді на один матч з професіоналами з «Ресинґа», а так громила наліво і направо любителів), президент ФІФА пообіцяв відкрити шлагбаум, як тільки від СРСР поступить офіційна заявка і грошовий внесок для прийому в очолювану ним організацію. Але вожді з дозволом затягували, і наші футболісти залишалися в невіданні, чого вони варті насправді. Виняток становили «набіги» турецьких профі, які ховалися під вивіскою «Народний будинок Туреччини» і таким нескладним робом обдурювали чиновників ФІФА. Але турки в 1930—1940-х були значно слабкіші за своїх онуків з XXI століття.

Київські динамівці, які любили покомизитися над слабким суперником, довели їх у вересні 1936 року до такого відчаю, що голкіпер Недждет після п'ятого пропущеного м'яча втік до роздягальні. Його ледве вмовили повернутися. Проте, пропустивши ще чотири плюхи (кияни цього разу виступали в червоних майках, і над стадіоном палахкотіли грона червоних повітряних куль), Недждет покинув поле остаточно. Отже довелося туркам, які програли в результаті 1:9, одягати у воротарську зброю захисника Лютфі. Наші нещасного пожаліли і більше не забивали. А бенкет бомбардирів тоді влаштували Шиловський (забив чотири голи), Комаров (два), Махиня, Кузьменко і Гончаренко.

Професіоналів високого класу з Басконії, чії брати і сестри билися проти Франко, ФІФА пустила до Радянського Союзу суто з гуманних міркувань — завдяки вимогливому проханню Міжнародного Червоного Хреста. Але саме цей візит зруйнував міф про потужність нашого довоєнного футболу...

Очевидці стверджують, що футбольна лихоманка, яка охопила країну влітку тридцять сьомого, не мала аналогів. Усе сильніше і сильніше розкручувався смертельний маховик репресій. Щодня зникали сотні людей. Інші жили з оглядкою, зачаївшись. Турне баскських футболістів, прибулих з охопленої громадянською війною країни, мало хоч трохи відвернути увагу обивателів від того, що творилося в першій соціалістичній державі світу, викликати вибух патріотизму, братерської солідарності з антифранкістськими силами, і обов'язково продемонструвати перевагу радянського футболу.

Тим часом гостей представляли сім гравців збірної Іспанії, що вважалася, нарівні з італійцями й англійцями, кращою в Європі. Воратар Грегоріо Бласко, захисники Серафим Аедо, Педро Аресу, півзахисник Леонардо Силаурен, нападники Гільермо Горостіца, Ісидро Лангара і Луїс Регейро разом зі своїми партнерами з'явилися на міжнародній арені після річної перерви і викликали фурор, двічі обігравши паризький «Ресинг» — 3:0 і 3:2, а потім послідовно перемігши чемпіона Франції «Олімпік» (Марсель) — 5:2, кращі клуби Бельгії, Болгарії, збірну Польщі. Лише пражани змогли зіграти з баскам внічию. Ось така грізна команда прибула ввечері 16 червня з Варшави до Москви...

Через людське море, що залило всю привокзальну площу, навіть офіційні чини не відразу змогли ближче пробитися до гостей. Іспанців засипали квітами, стискали в багатотисячних обіймах, без втоми підкидали кожного з сімнадцяти футбо-

лістів, тренера Педро Вальяно і керівника делегації Мануеля де ла Соту. Нарешті, почався мітинг. Його відкрила полум'яною промовою заступник голови Всесоюзного комітету у справах фізкультури і спорту Олена Львівна Кнопова.

Колишній секретар ЦК комсомолу з ідеології, Олена Львівна хворобливо переживала той факт, що виявилася заступником у свого недавнього підлеглого по комсомолу Івана Харченка, що повернувся на спортивну роботу після перетворення Ради фізкультури у Всесоюзний комітет, і всіляко намагалася підкреслити свою ідейну перевагу над вискокчем-начальником. Висуванка динамівських органів, Кнопова стала першою, але, на жаль, далеко не останньою комсомольською дамою, що зробила собі в СРСР кар'єру на ниві культури і міжнародних відносин завдяки підвищеному язику й зовнішності, що відповідала стандартам соціалізму: миловидна заурядність, що пашисть здоров'ям. Закінчили обидва — Харченко і Кнопова — однаково: у застінках. Тільки Харченко послідував туди раніше — вже через півтора місяця після візиту басків. А Олена Львівна ще встигла насолодитися роллю каліфа на годину. До арешту вона виконувала обов'язки голови Всесоюзного комітету...

Натовп захопленим ревом зустрів повідомлення Кнопової про те, що тисячу п'ятсот іспанських дітей, батьки яких загинули в боях з бунтівним генералом Франко, вивезено на пароплаві «Гавана» з Більбао, і через Францію вони прямують до Радянського Союзу, де виховуватимуться в комуністичному дусі.

Наші батьки і діди були щирі в бажанні допомогти іспанським сиротам. Багато хто з тих, що приїхали, вивчившись і змужнівши, стали помітними людьми в Країні Рад. Успішними, шанованими, такими, до речі, як футболісти московського «Торпедо» Августін Гомес, Немесіо Посуело, мінський динамівець Хуан Усаторре, — але тихими, навіть трохи при-

гніченими і з незмінною тугою в оливкових очах... І як тільки Міжнародний Червоний Хрест забезпечив можливість повернення, а тим більше, коли Франко не стало, всі вони з дітьми й внуками, прихопивши російських і українських дружин, поїхали додому. Рослина, насильно вирвана з рідної землі, гине навіть у теплиці. Люди, що не з власної волі провели 20—40 років на чужині, вижили. Але експеримент, задуманий Сталіним, не став вагомим аргументом на користь соціалістичного вибору. Показуха тридцять сьомого року мала короткочасний пропагандистський виграш, проте розбила серця тисяч волелюбних іспанців, забезпечивши у результаті ефект, зворотний запланованому. У країні, де мільйони господарів тужили в неволі, не могли відчути себе як удома навіть звані гості. Вони в цьому переконалися самі — ціною понівеченого життя, і своїм поголовним поверненням переконали в цьому світ.

Ну, а менш масштабний і вельми конкретний план — продемонструвати футбольну перевагу над титулованими, але такими, що не мали постійної ігрової практики, басками провалився відразу і з тріском. З нашої сторони старт був довірений володареві Кубка СРСР 1936 року московському «Локомотиву», і той зазнав розгрому — 1:5. Глядачів уразила величезна технічна перевага гостей. Фахівці звернули увагу на своєрідність їхньої тактики. А функціонерів просто налякали можливі оргвисновки, якщо й інші радянські команди виявляться беспорядними проти басків.

Микола Петрович Старостін справедливо стверджував у мемуарах, що начальство робило тоді ставку на московське «Динамо». Але заява про те, що «Спартак» спочатку взагалі не розглядався як суперник басків з причини слабкої гри червоно-білих на початку сезону, не відповідає дійсності. По-перше, чемпіонат країни до липня ще не починався, а по-друге, саме Микола Петрович на спеціальній нараді пред-

ставників команд класу «А» запропонував притримати «Спартак» у засідці, немов кінноту князя Володимира Хороброго під час Куликовської битви, і був підтриманий Косаревим. Обачливий стратег, Старостін уважно вивчав, аналізував кожен матч гостей, щоб спартаківці встигли пристосуватися до тактичних хитрощів іспанців і підготувати свої козири.

У футбольній розвідці, як ми тепер знаємо, немає нічого негожого. Але план Старостіна навряд чи вдався б, якби не втрутилося кремлівське керівництво. Поразка московського «Динамо» в другому поєдинку турне (1:2) глибоко шокувала вищих функціонерів. Тоді широко побутувала думка, що в міжнародних матчах навіть проти друзів радянські спортсмени зобов'язані перемагати. Будь-яка поразка розцінювалася сталевими більшовиками як підрив авторитету соціалістичної Батьківщини. Щоб урятувати честь мундира, свою репутацію і становище, пише Старостін, високопоставлені чиновники вирішили не відпускати басків, не обігравши їх. З маніакальною наполегливістю вони шукали для цього праведні і неправедні шляхи.

Один з можливих варіантів підказали ленінградці. Виставивши в третьому матчі збірну міста, вони добилися почесної нічієї — 2:2. Ось тоді і виникла горезвісна практика посилення складу клубних команд, укорінена, до речі, тільки в країнах диктаторського штибу, що ігнорують право особистості на свободу вибору і право господаря розпоряджатися власністю на свій розсуд...

Ленінградська нічия погано пахла не тільки завдяки махінаціям зі складом. Комсомольський фанат футболу Олександр Косарев, що ошалів після двох дзвінких ляпасів, отриманих від басків у Москві, наказав ленінградським функціонерам зробити все, щоб гості хоч би частково розгубили свій високий бойовий настрій. Басків намагалися напоїти на бенкеті, вночі перед грою до їхніх номерів ломилися жінки легкої

поведінки, гостей тягнули на маскарад у інший кінець міста. Вони не піддалися на численні провокації. Проте зухвалий психологічний пресинг позначився. Спасибі ще, що ленінградці не виконали таємної установки Косарева — навмисно травмувати двох основних гравців суперника — Ретейро і Горостіцу, щоб полегшити життя столичних динамівців і спартаківців у подальшому...

Сумно визнавати, але відважного де ла Соту, представника революційного уряду Басконії, притиснули до нігтя, змусивши погодитися на повторний матч з московським «Динамо» і закрити очі на елементарні підставки, коли під вивіскою клубів баскам почали підсовувати різні варіанти збірної країни. Коротше кажучи, «дорогих гостей» брали змором.

І ось уже до Києва летить депеша: терміново відрядити кращих форвардів — Щегоцького і Шиловського — в розпорядження центральної ради «Динамо». Для них навіть затримали рейсовий літак до Москви на півгодини, пояснивши пасажирам, що екіпажу наказано дочекатися двох дипломатів. Усі весело сміялися, спостерігаючи в ілюмінатори, як «дипломати» з чемпіонською швидкістю мчать до літака. Раптом у Шиловського розкрилася валіза, і «дипломатичний багаж» — футболка, бутси, труси — вивалився на землю.

До складу так званого московського «Динамо» киян не включили, обмежившись чужаками з Тбілісі (Дорохов, Шавгулідзе) і Ленінграда (Федоров, Петро Дементьев). Зате Щегоцький з Шиловським побували на тренуванні басків і багато що для себе зрозуміли. Перш за все, вражали прекрасні фізичні якості іспанських футболістів, їх могутні удари по воротах, уміння зробити точну передачу на тридцять метрів в ситуації, максимально наближеній до ігрової. Тренер Педро Вальяно від лицьової лінії рукою викочував гравцям м'яч,

а ті з ходу, без обробки, били по воротах. Щегоцький навіть підрахував, що правий крайній Горостіца з чотирнадцяти ударів здалеку реалізував вісім, ще п'ять разів потрапив у штангу і лише одного разу промахнувся.

Вельми цікава і фігура самого Педро Вальяно. Ще в півфіналі Олімпійських ігор 1924 року на паризькому стадіоні «Коломб», перехоплюючи гостру передачу італійського форварда, капітан збірної Іспанії Педро Вальяно забив м'яч у власні ворота і втратив свідомість... Утім, це не зашкодило його блискучій ігровій, а потім і тренерській кар'єрі.

Матч-реванш збірних Басконії і «Динамо» 5 липня ще вище підняв градус інтересу до виступів гостей, що незмінно давали глядачам і суперникам уроки тактики і самотньої техніки. Московські трамваї були увішані вболівальниками, немов щойно дозволена новорічна ялинка іграшками. Особливим шиком у сміливців вважалося їхати на «хлястику» — задньому буфері вагона. Наші батьки і старші брати дозволяли собі кататися «зайцями» і в Києві до середини п'ятдесятих. Особливо завжди переобтяженим маршрутом № 2: Вокзал — площа Богдана Хмельницького, який пролягав через Євбаз, Сінний ринок і Золоті ворота. Втім, ми відволіклися.

Стадіон у Петровському парку був заповнений повністю за три години до початку. А всього на ігри за участю гостей з різних міст країни надійшло заявок на 2 мільйони квитків! Микола Петрович Старостін писав, що лише лічені команди в історії світового футболу змогли б виправдати такий небувалий ажіотаж. Баски приголомшували. Враження, яке вони робили своєю неприборканою, артистичною грою, і Старостін, і Щегоцький пізніше готові були порівняти лише з враженням від збірної Бразилії зразка 1958 року.

Через п'ятнадцять хвилин після початку матчу-реваншу іспанці вели 3:0, і нарком Єжов з перекошеним обличчям

покинув урядову ложу. Але динамівці героїчними зусиллями вже до перерви майже вирівняли становище — 3:4. Очевидці розповідали, чого їм це коштувало: майже усю перерву господарі пролежали пластом у роздягальні. А що баски? На очах у приголомшеного Миколи Старостіна вони приймали з тренерських рук «допінг» по півсклянки коньяку, трохи розведеного кавою. Уявіть: того дня в Москві після зливи панувала атмосфера парилки, і навіть ті, хто сидів на трибунах, обливалися потом. А гості, скуштували коньяку, понеслися щодуху і за тринадцять хвилин загнали у ворота динамівців ще три м'ячі! Особливо нестримною стала лавина іспанського нападу після вельми спірного пенальті, що дозволив динамівцям на короткий період утримувати нічию — 4:4. На жаль, підсумок виявився для них плачевним — 4:7.

Педро Вальяно був великодушний до переможених:

— Зустрілися два прекрасні колективи, в обох командах — зірки світового класу. Шкода тільки, що розмовляли вони різними мовами.

Вальяно прозоро натякав на незаперечну перевагу своїх вихованців у тактиці, завдяки наймоднішій розстановці гравців — «дубль-ве». Звична для радянських клубів схема «п'ять у лінію» виглядала анахронізмом і виявилася абсолютно неконкурентоздатною, передовсім тому, що два захисники, які існували при «лінійній» схемі, не знали, як боротися з різко висунутим уперед центрфорвардом. Адже їх завдання зводилося до опіки напівсередніх. Та і крайні півзахисники відчували себе не в своїй тарілці, опинившись з волі суперника, що сповідував «дубль-ве», притиснутими до власних воріт.

Керівник «Спартака» Микола Старостін устиг врахувати ці нюанси. Але спокійно готуватися йому і футболістам не давали. У Країні Рад усі займалися улюбленою спра-

вою — радили, як грати і як виграти. Один за одним слідували виклики на килим, де начальники різних рангів з однаковою поважністю пояснювали, що вся країна чекає спартаківської перемоги, точніше, перемоги тієї команди, що збиралася вийти на поле у формі «Спартака». Дійсно, були задіяні засоби вельми сумнівні: після матчу-реваншу баскам дали відпочити всього два дні і змусили їх погодитися на суддівство начальника фінансового відділу московського «Спартака» Івана Космачова, який ще за часів свого в перебування в Києві несамовито вболівав за «Спартак». Але і цього здалося начальству мало. Космачова запросили на ігрову установку перед матчем і при всіх футболістах, тренерах, покровителях червоно-білих запитали в лоб: як він збирається судити? Арбітр, без краплі сумніву, пообіцяв продемонструвати зразки справедливості. Як з'ясувалося 8 липня, поняття справедливості Космачов трактував вельми своєрідно...

Віддамо належне Миколі Петровичу Старостіну. Він не став вигадувати велосипед, а взяв на озброєння в захисті тактичну схему гостей, виставивши трьох захисників і двох півзахисників. Причому центральний захисник Андрій Старостін, що опікав центрфорварда Ланґару, не бігав за ним по всьому полю, а поєднував персональну опіку із зонною. Київські динамівці Шиловський і Щегоцький, армійці Костянтин Малинін і Григорій Федотов, Петро Теренков з «Локомотива» на дві години перевтілилися в спартаківців, оскільки, на думку тренерів, краще за інших відповідали вимогам «дубль-ве». Насправді, той же Щегоцький, що починав як центр нападу, давно тяжів до гри в глибині поля на місці справжнього інсайда, готового прийти на допомогу як форвардам, так і захисникам. Також гнучко, не за шаблоном, любили діяти в своїх клубах нападники Теренков і Шиловський. Федотов же був таємною зброєю «Спартака» на ліво-

му краю. Григорій зовсім недавно з'явився у великому футболі, і його справжні можливості до липня тридцять сьомого року тільки вгадувалися. Він блискуче провів матч з басками, забивши перший і найкрасивіший гол майже від лицьової лінії різаним обвідним ударом. Досвідчений голкіпер Бласко навіть не ворухнувся.

Правда, гості швидко відновили рівновагу, і до перерви йшла рівна боротьба, хоча наші футболісти виглядали свіжішими, енергійнішими. Головні події розвернулися в другому таймі при рахунку 2:2. Захисник басків зупинив прорив Федотова підкатом, Федотов упав. Оскільки все відбувалося в штрафному майданчику, Космачов негайно призначив пенальті. Важко сказати, чим він керувався, окрім зрозумілого, але непробачного для арбітра бажання допомогти своїм. Можливо, проґавив сам момент зіткнення. Можливо, ніколи раніше не бачив досить рідкісний на наших довоєнних полях технічний елемент «підкат». Можливо, відчув, що баски, позбувшись тактичної переваги, занервували, і не хотів, щоб вони схаменулися.

Рішення Космачова обурило гостей, вибило їх з колії. Вони довго не давали суперникам виконати удар. А ті і не поспішали, відчуваючи, яка величезна відповідальність лягає на плечі пенальтиста. За підказкою Щегоцького капітан «Спартак» Андрій Старостін поклався в критичну хвилину на майстерність і витримку іншого киянина — Шиловського. Віктору заважали: відсовували м'яч убік, розмахували руками перед його обличчям, не давали як слід розбігтися, хапали за майку. Шиловський, як хороший актор, витримав паузу посеред величезного стадіону, що завмер від нетерпіння, і спокійно забив гол.

Після цього іспанці кинулися з'ясовувати відносини з Космачовим, забувши про гру. Посипалися нарікання. І поки гості темпераментно виражали черговий протест, спартаків-

ці з штрафного провели четвертий м'яч. Тоді баски демонстративно припинили опір, дозволивши господарям одержати значну перемогу — 6:2. Космачова за поведінку, негідну арбітра, довічно дискваліфікували. Але про це зараз мало хто пам'ятає. А ось про те, що московські спартаківці нібито власними силами і в чесному єдиноборстві виграли у легендарних басків з розгромним рахунком, і сьогодні розповідають байки деякі фальсифікатори футбольної історії. Але Бог шельму мітить...

Вальяно блавав: дайте нам реванш! У реванші було відмовлено. Далекоглядний Старостін, передбачаючи такий перебіг подій, відкладав зустріч з басками ще і з тієї причини, щоб не вистачило часу для повторного матчу. «Спартак» поспішав на Міжнародну робітничу олімпіаду до Антверпена, а звідти до Парижа, на відкриття Всесвітньої виставки 1937 року, отож відмова була добре вмотивована.

А те, що невдача в матчі із спартаківським варіантом збірної СРСР — випадковість, гості неспростовно довели в Києві — 3:1, Тбілісі — 2:0 і 3:1, Мінську — 6:1. Причому в Тбілісі господарів напучував особисто керівник закавказьких більшовиків товариш Берія. Збірній міста це не допомогло. І тоді Лаврентій Павлович змусив басків погодитися на повторну зустріч, цього разу із збірною Грузії. Марно, реванш не відбувся.

Нас, природно, цікавлять подробиці київського поєдинку. Він відбувся 15 липня на динамівському стадіоні. Тренер Товаровський, на жаль, не наважився змінити звичну тактику на «дубль-ве», зате ввів до складу кількох «чужаків», абсолютно не зіграних з рештою. У воротах стояв Трусевич, в захисті діяли Глазков з ростовського «Динамо» і Гвоздков з московського «Локомотива», що познайомилися напередодні матчу, в півзахисті Кузьменко, Ліфшиць і Табачковський з одеського «Динамо», і лише напад виглядав

звично: Шиловський, Лайко, Щегоцький, Комаров, Махія.

Оскільки всі зібрані гроші мали йти до фонду іспанських патріотів, перепустки на цю зустріч відмінили, а щоб уникнути нашестя «зайців», додатково призначили 400 контролерів, виняток зробили тільки для хлопців, що постійно носили за київськими футболістами їх знамениті фіброві валізки з формою. На самісінькому початку п'ятдесятих таку валізку за улюбленцем київської дітвори тієї пори воротарем Олегом Макаровим тягав — хто б ви думали? Валерій Лобановський! Я дізнався про цей цікавий факт з вуст самого Валерія Васильовича під час випадкової зустрічі на динамівській базі в Конча-Заспі в лютому фатального для Лобановського і всього нашого футболу 2002 року. Динамівці виїжджали на тренувальний збір до Голландії. Футболісти вже зайняли місця в автобусі, що їхав в аеропорт. Адміністратор Кашпур, що супроводжував Валерія Васильовича, який вже важко пересувався, пригадав на першому поверсі, що забув сумку головного тренера, і, залишивши Лобановського на моє піклування в холі, кинувся в номер за поклажею. Ось тоді-то я і почув розповідь про фіброву валізку.

Два чудових майстра — воротар і нападник — устигли пограти в «Динамо» разом. Їх розділяла всього лише десятирічна різниця у віці. І Валерій Васильович напевно закидав ворота Олега Олександровича своїми знаменитими «сухими листами». На тренуваннях, зрозуміло...

Батьки міста, побоюючись, очевидно, великого напливу чужорідних елементів, зобов'язали гравців розповсюдити по сто квитків у робітничому середовищі. Щегоцький згадував, яким легким виявилось це завдання. За одну обідню перерву, проведену разом з Трусевицем у прохідній заводу «Арсенал», їм разом з квитками трохи руки не відірвали.

Завзяті адміністратори змусили платити за прохід на стадіон навіть радянських учасників матчу. За що? Напевно, за право продемонструвати своє мистецтво вождям республіканського й обласного масштабу — Косіору, Любченку, Кудрявцеву, Затонському, Лепльовському, Федьку, що сиділи в урядовій ложі разом з главою іспанської делегації.

Коли баски побачили капітана київського «Динамо» Щегоцького з букетом квітів, у них очі на лоб полізли. Гості були шоковані тим, як швидко він перейшов з московського «Спартак» в іншу команду, не підозрюючи, що сам Щегоцький тут ні до чого. Поява ж Шиловського, виконавця несправедливого вироку арбітра Космачова в матчі з «лжеспартаківцями», подіяла на іспанців, немов червона ганчірка на розлюченого бика. Бажання Товаровського виставити сильний склад зрозуміле, але психологічного підґрунтя, пов'язаного з попереднім скандалом, він, мабуть, не врахував. Виставляти на цю гру Шиловського було ніяк не можна.

Капітан Луїс Реґейро, отримавши квіти від Щегоцького, був небагатослівний у відповідь, заявивши, що жадає швидше вступити в гру. Дійсно, ледве пролунав свисток, іспанці кинулися в атаку. Реґейро підхопив м'яч, дав довгий пас Ланґарі, і той потужним ударом низом відкрив рахунок. Хронометр відлічив усього сорок сім секунд...

Поки господарі переживали невдачу, Ланґара забив другий гол. Збивши оскому, гості перевели подих, збираючись продовжити штурм у другому таймі. Проте досвідчені Щегоцький і Шиловський не дали їм розслабитися, забивши ще до перерви у відповідь м'яч. Асистував Костянтин, а завершив комбінацію Віктор, знову, як і в Москві, перехитривши воротаря Бласко. Той узагалі почувався не в своїй тарілці. Напередодні прийшла звістка з Іспанії про те, що у Бласко загинули мати і двоє дітей. Важко уявити, як відчував себе

прибитий горем баск у воротах, що обстрілюються не кулями і снарядами, а м'ячами...

У другому таймі вся динамівська команда заграла краще, вільніше, але перевершити суперника не змогла. Був момент, коли м'яч знову опинився в сітці гостей, але суддя Лев Чорнобильський, киянин одеського розливу, угледів офсайд. Вирішення арбітра виглядало вельми спірним. Це відчували і самі баски, які, щоб уникнути пересудів, намагались закріпити перевагу. Встретє відзначився неприборканий Ланґара — 3:1.

На бенкеті після гри Педро Вальяно дуже високо оцінив майстерність київських форвардів, відзначивши, що господарі марно побоялися зіграти в трьох захисників. Тоді його хлопці не отримали б такої свободи дій в центрі поля. Щегоцький згадував, що кияни після поразки не відчували себе пригніченими, розуміючи, що отримали корисний урок від значно сильнішого суперника.

Відлуння-1938

Протягом двох останніх років у Києві побудований дослідний телевізійний центр.

У столиці УРСР видається 23 республіканські й обласні газети, 26 журналів, працює 18 видавництв.

Американський негр Джо Луїс у першому раунді матчу-реваншу на першість світу з боксу у важкій вазі нокаутував у Нью-Йорку німця Макса Шмеллінга і повернув собі титул найсильнішого.

У СРСР установлено звання Героя Соціалістичної Праці.

У Конго вбито найвищу в світі горилу. Її зріст становив 195 см.

13 березня почався переділ Європи. Гітлер приєднав Австрію (аншлюс) до німецького рейху.

25 тисяч киян здійснили масовий похід у протигонах на 6 кілометрів.

Американець Честер Карлсон винайшов ксерокс.

На третьому чемпіонаті світу з футболу у Франції знов перемогли італійці. У фінальному матчі з рахунком 4:2 вони здолали угорців.

У київському залізничному депо приступила до роботи перша жінка — машиніст паровоза.

На вулиці Кірова в столиці України відкрився великий двоповерховий універмаг.

У Німеччині з'явився народний автомобіль «Фольксваген», сконструйований знаменитим Фердинандом Порше. Газета «Нью-Йорк таймс» за незвичайні обриси кабіни охрестила це авто «жуком», що не перешкодило «Фольксвагену» стати найбільш розкуповуваним легковичком ХХ століття.

25 вересня завершився переліт літака «Батьківщина» за маршрутом Москва—Далекий Схід з жіночим екіпажем у складі Гризодубової, Осипенко, Раскової. Ці льотчиці стали Героями Радянського Союзу.

1 жовтня Німеччина після змови в Мюнхені з Англією, Італією і Францією окупувала Судети. Самій же Чехословаччині залишалось мирно жити менше півроку.

Микола Єжов звільнений з посади наркома внутрішніх справ СРСР. Місце головного сталінського м'ясника зайняв Лаврентій Берія.

У ніч з 9 на 10 грудня вибухнув усенімецький єврейський погром, який німці назвали «Кришталевою ніччю». На всій території рейху були зруйновані і підпалені синагоги, євреїв били і відправляли в концтабори без суду і слідства, 91 людина загинула.

Що не вирубаєш сокирою...

З газет 1938 року

«Позавчора в залах Центрального будинку профспілок зібрався піонерський актив столиці, запрошений на громадський перегляд пам'ятника Павлику Морозову. Найбільший успіх мала робота 16-річного Мишка Савіна: монументальний обе-

ліск, навколо якого по спіралі піднімається хода піонерів усіх національностей. Попереду на вершині обеліска в стрімкому русі Павлик Морозов несе піонерський прапор».

«Комсомольська правда», 2 лютого

«Обурлива недбалість. Після 90 хвилин гри матчу на першість країни з футболу в Тбілісі між місцевим «Локомотивом» і московською командою «Крила Рад» рахунок був 3:1 на користь гостей. Але суддя Мерангулян не звертав уваги на час, а коли москвичі після чергового свистка взяли м'яч у руки, вважаючи, що гра закінчилася, призначив у ворота пенальті... Гра і потім продовжувалася до 94 хвилин, поки тбілісці не зрівняли рахунок — 3:3. Усе це порушує правила гри у футбол. Е. Шмерлінг, наш кореспондент».

Від редакції: «Обурливий інцидент, що стався на описуваному матчі, примушує припустити думку про упередженість судді або про його неприпустиму недбалість. І здається, що всесоюзний комітет мав би призначати на ігри першості СРСР

Команда «Динамо» напередодні сезону 1938 року. Орденоносець Костянтин ЩЕГОЦЬКИЙ (третій справа у верхньому ряду) ще не відає, що, не догравши сезон, буде 9 серпня кинутий у сталінські застінки

абсолютно нейтральних суддів і в даному випадку зарахувати перемогу «Крилам Рад»».

«Червоний спорт», 25 травня

«Хулігани дискваліфіковані. Гравців московського «Буревісника» Бочкова і Бенедиктова покарано. Перший не зможе виступати в чемпіонатах країни до 1.1.1939, другий до 1.9.1938.

Від редакції: М'яке рішення! Пора приймати щодо спортсменів, які ганьблять звання радянського фізкультурника, рішучіші заходи, ніж дискваліфікація на 3 місяці, як Бенедиктова. Тим більше, що в положенні сказано ясно: «У разі грубої і зловмисної гри футболісти притягуються до кримінальної відповідальності». У матчі ж «Буревісник»—«Стахановець» мало місце справжнісіньке хуліганство. Після фінального свистка капітана команди-переможниці з міста Сталіно Бікезіна ударив кулаком в обличчя москвич Бочков, а потім ногою — Бенедиктов. Це хуліганство, що не має прецеденту на футбольній першості СРСР, викликало загальне обурення глядачів. Хулігани мають притягатися до кримінальної відповідальності».

«Червоний спорт», 25 травня

«П'ятдесят тисяч глядачів зібрав 29 травня в Москві матч столичного «Спартака» і київського «Динамо». Він закінчився внічию 1:1 (1:1). Рахунок відкрив киянин Павло Корнілов, зрівняв спартаківець Микола Ісаєв. «Спартак» опротестував результат, вважаючи, що суддя В. Лапшин повинен був зарахувати другий гол у ворота киян, забитий Степановим, оскільки інший нападаючий москвичів Олексій Соколов знаходився в пасивному положенні «поза грою». Протест відхилено футбольним комітетом значною більшістю голосів. Пропонуємо читачам спеціальний вірш Валентина Дурова, який вперше в історії вітчизняного футболу написав римований звіт про календарну гру. Вірш називається «Матч»:

Зелений стадион динамовский открыт,
И в сердце — вновь знакомое волненье.

Попробуй усиди, когда звенит
Проворный мяч футбольного сраженья.
Сидит пред матчем шумный стадион.
Пылают майки, радуги цветистей.
Склоняем мы созвездия имен
И обсуждаем шансы футболистов.
И вот свисток. И тишина
Накрыла стадион в мгновенье.
«Спартак» — в защите. Как точно
У киевлян пятерка нападения!
И тут бессильны все слова.
И сердце замирает снова:
Плетет Щегоцкий «кружева»,
Пока не встретит Соколова.
«Вот это Вася!» — мой сосед
Кричит. — Надежней нет защиты!
Но Киев жмет. Препятствий нет.
Стена ворот спартаковских пробита. (0:1)
И тут же — мощь стремительных атак,
И цепь хавбеков смело разрывая,
Проводит комбинацию «Спартак»,
И бьет под штангу Николай Исаев. (1:1)
Вот Гончаренко мяч ведет,
Его движенья выверены, ловки.
Он в угол бьет, но мяч берет
Вратарь спартаковцев Головкин.
И снова красные теснят,
Их форварды неотразимы.
И быстро вырвавшись, подряд
Два раза мимо бьет Касимов.
Свисток судьи. И застывает мяч,
Изведавший порядочно нагрузок,
И шли «болельщики», и обсуждали матч
На первенство Советского Союза».

«Після чотирьох турів першості лідирують київські динамівці. Їх зустріч у Москві із столичним «Торпедо» повинна була стати своєрідним іспитом, оглядом перед від'їздом команди до Франції на ювілейні торжества робітничої спортивної федерації ФСЖТ. Але 3 червня Київ зіграв в захисті як і раніше — з двома беками, і висунутий уперед центрфорвард автозаводців Синяков мав роздолля. Він забив три м'ячі! Московське «Торпедо» перемогло — 5:1 (у гостей «розмочив» суху поразку Калач) і тепер воно, як лідер першості СРСР, поїде до Франції».

«Вечірня Москва», 6 червня

«Сьомого червня в Палаці культури московського автозаводу імені Сталіна генеральний секретар ВЦРПС тов. Шверник зустрівся з футболістами московського «Торпедо». Жвава бесіда, що відбувалася за товариським чаєм, продовжувалася півтори години.

Тренер «Торпедо» С. В. Бухтеев розповів тов. Швернику про те, як тренувалися футболісти «Торпедо», про їх життя і побут.

Тов. Шверник, привітавши майстрів-футболістів з першими успіхами, детально розпитав їх про життя, роботу, навчання. Тов. Шверник відзначив, що гравці «Торпедо» в матчі з київськими динамівцями дуже багато розмовляли на полі, не раз порушуючи правила, зокрема потрапляючи в положення «поза грою».

У обміні думками тов. Шверник указав «Торпедо» на необхідність мати міцний «дубль» і на посилення політико-виховної і культурної роботи з футболістами. На закінчення тов. Шверник застеріг майстрів «Торпедо», котрі перший рік виступають в групі сильних команд країни, від зарозумілості і побажав їм подальшого успіху».

«Червоний спорт», 9 червня

«7 червня 1938 року Голова ЦВК СРСР тов. Калінін вручив ордени товариствам «Динамо» і «Спартак», окремим спортсменам. Серед нагороджених — одинадцять футболістів. Ордена

Леніна удостоєний М. Старостін, ордена Трудового Червоного Прапора Ол. Старостін, С. Ільїн, ордена «Знак Пошани» — І. Андреев, А. Акимов, П. Дементьев, Л. Корчебоков, С. Леута, Анд. Старостін, Ш. Шавгулідзе, К. Щегоцький».

«Червоний спорт», 9 червня

«У матчі першості СРСР «Спартак» (Ленінград) — «Буревісник» (Москва), що відбувся 16 червня, ленінградець Євген Шелагін забив п'ять м'ячів і забезпечив повну перемогу своєї команди — 6:0. Це рекордний результат серед всіх футбольних бомбардирів країни».

Із спеціально випущеної листівки

«Невдало керує футболом у країні голова Всесоюзного комітету у справах фізкультури і спорту Зеліков. На догоду чийсь відомчим інтересам він включив у список 26 учасників першості СРСР 1938 року слабкі команди Москви: «Буревісник», «Харчовик», «Сталінець». Зате немає жодної команди з Дніпропетровська, тоді як тільки в ленінградських клубах «Зеніт» і «Електрик» грає сім дніпропетровських футболістів... Дивує непродуманий календар розтягнутої на півроку першості. Так, команді ЦСКА тов. Зеліков влаштував «канікули» з 23 липня по 2 вересня, а Всесоюзна футбольна секція (тов. М. Старостін) ніяк не відреагувала на це неподобство».

«Комсомольська правда»,

18 червня і 14 вересня

«До подій на острові Хасан. «Фашистам не бути на нашій землі!» — заявляють футболісти київського «Динамо», капітан команди орденоносець Щегоцький, начальник команди Демюра, футболісти Гребер, Кузьменко, Корнілов, Коротких, Клименко, Тимофеев, Ідзковський, Шиловський, Афанасьєв, Лайко, Махиня, Савицький, Трусевич».

«Радянський спорт», 11 серпня

У тому ж номері газети «Радянський спорт» (колишня «ДПО») повідомлялося про фінальний матч на Кубок УРСР, який відбувся 9 серпня. Зустрічалися команди «Динамо» (Київ) і «Ста-

хановець» (Сталіно). У впертій боротьбі перемогли київські футболісти — 3:2. Два м'ячі у них забив Кузьменко, а вирішальний на 84-ій хвилині провів Щегоцький. У кінці серпня першого орденоносця серед українських спортсменів, капітана і члена тренерської ради київського «Динамо» Костянтина Васильовича Щегоцького заарештували. Але про це тоді, природно, не написала жодна газета Радянського Союзу...

Хто є хто: Щегоцький

Зовні Щипа, як його називали друзі-ровесники, абсолютно не походив на класного футболіста, але розумів гру так, як мало хто на цій землі.

Кость Щегоцький був четвертою дитиною в сім'ї, рано позбувся батька, ріс хирлявим, часто хворів. Сусіди з будинку на Великій Полянці № 29 в Москві опікали Костика. Хлопця оберегали від стихійних колотнеч, що виникали в грі, яка носила незвичну назву «футбол» і врятувала в роки післяреволюційної розрухи багатьох юних москвичів від крадіжок, жебрацтва, безпритульного життя. Саме футбол, ця нескінченна метушня з м'ячем серед дерев церковного саду, загартував тіло і дух, врятував Костянтина від хвороби. Незабаром він став капітаном вуличної команди, незамінним її нападником. На місці колишнього вугільного складу розчистили і розмітили футбольний майданчик, стали там приймати суперників. Чорні, як сажотруси, бігли після гри в будь-яку погоду купатися в Москві-річці. Кость спочатку боявся, одного разу трохи не потонув, але вже через рік став досить витривалим — перепливав річку по декілька разів підряд.

Зразком для наслідування юного Щегоцького служили кращі майстри замоскворіцьких клубів на чолі з Петром Ісаковим, на прізвисько Професор. Саме у Ісакова Костя перейняв багато прийомів техніки, уміння позбуватися настирливих опікунів. Старі вболівальники, які пам'ятали гру обидвох, запевняли, що учень перевершив учителя у виконанні фірмового ісаковського трюку з викиданням м'яча з ауту. Ще-

гоцький приймав передачу, стоячи поряд з суперником, підшовою проштовхував м'яч під собою, розвертався на 180 градусів і виривався на свободу. Ці хитрощі вдавалися Костянтину і в глибині поля, від чого потім плакали багато воротарів.

Індивідуальні заняття з м'ячем стали для нього нормою, улюбленим проведенням часу. Техніка шліфувалася біля глухої кам'яної стінки, яка не прощала щонайменшої неточності. Сотні, тисячі повторів на тренуваннях дозволяли потім у грі без зорового контролю, в одне торкання, зупинити м'яч і, оцінивши ситуацію, видати точний пас, піти на обведення або пробити по воротах самому. Для своєї мініатюрної комплекції Щегоцький володів вельми могутнім ударом, а в точності, умінні перехитрити голкіпера неоперений ще пташок витримував будь-яке порівняння.

У шістнадцять Костянтин уже працював в госпвідділі тресту «Сантехбуд», почав виступати за дорослу команду «Гірник» і відразу забив три м'ячі, зарезервувавши собі місце в першому складі. Брав участь у першості Москви, став помітною особою, — але в двадцять дев'ятому «Гірник» розпався. Куди податися? Вибрав «Трехгорку», спокусившись пропозицією самого Михайла Рущинського, капітана збірної СРСР. Так мо-

Чепурун у всьому, ЩЕГОЦЬКИЙ умів позувати фотографам і в спортивній формі з м'ячем

Але особливо вправно Костянтин управлявся з м'ячем у грі. На знімку він (у темній футболці справа) обводить у товариському матчі двох збірних України свого опікуна на полі товариша в житті Михайла СВИРИДОВСЬКОГО

лоденький кресляр, слухач дворічних курсів проектувальників, гравець збірної Полянки, якого жодна медична комісія і близько не хотіла підпускати до серйозних спортивних змагань, опинився у вищій лізі, серед еліти столичного футболу.

Дебют видався настільки яскравим, що вже весною тридцятого Щегоцький очолював напад «Трехгорки», що стала в тому ж році чемпіоном Москви. Щипа багато забивав, любив маневрувати по фронту, грав значно різноманітніше і гнучкіше, ніж інші центрфорварди провідних клубів. Але були у нього і мінуси, відзначені в книзі Миколи Петровича Старостіна «Зірки великого футболу»: брак фізичної сили, темпераменту, натиску. У «Трехгорці» окрім Щегоцького вистачало багатирів. А ось тренери збірної міста хотіли бачити на вістрі атаки могутнього футболіста таранного типу.

Тут у Костянтина не залишалось шансів. Тим часом честолюбство вимагало виходу. Пропозиція про переїзд до Києва підвернулася дуже до речі.

Йшов 1933 рік. Костянтин уже числився кандидатом до збірної країни, а за підсумками сезону потрапив до офіційного списку 33-х кращих футболістів СРСР. От чому, не дивлячись на молодість, майже відразу став заспівувачем в динамівському клубі й за відсутності штатного тренера часто керував підготовкою всієї команди. До Києва він переїхав разом із земляками-москвичами — Володимиром Єпішиним і Михайлом Путистіним. Худенький, непоказний, Щегоцький з м'ячем перевтілювався, і старожили «Динамо» швидко змінили іронію на пошану до новачка, якого начальство призначило капітаном. На жаль, з почесною пов'язкою навесні 1935-го довелося розпрощатися...

А трапилося це так. Уночі, напередодні товариської гри київських динамівців із збіркою Одеси, в санаторій імені Держинського, де відпочивали кияни, увірвався наряд енкаведистів з Дніпропетровська. Непрохані гості підняли на ноги Щегоцького, що виконував роль старшого, і зажадали негайно відпустити додому недавно переведеного до Києва з Дніпропетровська Івана Кузьменка. Заспаний Щегоцький намагався щось пояснити, але йому пригрозили арештом, заявивши, ніби Костянтин, відомий, до речі, завойовник жіночих сердець, залякав дружину Кузьменка і через неї силою змусив Івана змінити клуб. Мовляв, так ти своєрідно віддячив дніпропетровцям і особисто Кузьменку за привітність, проявлену до киян роком раніше, у момент безвладдя в столиці... Парадокс полягав у тому, що якраз Кузьменко сам напросився переїхати до Києва. Це був той випадок, коли побажання футболіста і начальства збіглися. Але під роздачу потрапив Щегоцький. І капітаном зробили іншого Костянтина — Фоміна, у наказовому порядку переведеного з Харкова.

Щегоцький, який чудово бачив поле і володів унікальною технікою, славився визнаним технарем і залишився в історії київського «Динамо» першим справжнім диспетчером, перетворившись у ході кар'єри з центрального нападника в інсайда (точнісінько, як через 30 років Андрій Біба!). Він привів «Динамо» до першого титулу віце-чемпіонів СРСР в 1936 році, серед перших у країні став орденоносцем у лютому 1937 року.

Для свого часу Костянтин Васильович був неординарною особою і вельми ризиковою людиною з широкими зв'язками поза футбольним середовищем. Сімейне життя у нього не склалося. Свою кімнату він віддав ще в тридцять четвертому одруженому Василю Весеньєву, а сам знімав у готелі номер, який оплачував клуб «Динамо». Щегоцький одягався чепурно, палив імпортні сигарети, любив гулянки, красивих жінок, обертався серед богеми Києва і Москви. І при цьому завжди був одним з кращих на футбольному полі. У обивателів, звиклих у епоху сталінізму боятися власної тіні, все це викликало заздрість і роздратування.

Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння недоброзичливців, стала висока нагорода Костянтина. У тридцятих кожного орденосця знала вся країна, їх фотографії не сходили з газетних сторінок. Але і доносили на орденосців ще завзятіше, ніж на пересічних громадян. У країні «рівних можливостей» кожен міг стати Павликом Морозовим, але ще швидше міг опинитися в ролі Морозова-старшого...

Тривожний для Щегоцького дзвінок пролунав навесні тридцять восьмого, коли він заліковував чергову травму в одному з підмосковних санаторіїв. Сусід по палаті проявив пильність і написав донос секретареві парторганізації санаторію про те, що відомий футболіст недооцінює високу нагороду і відмовляється її носити.

Суворий секретар негайно викликав Костянтина на килим. Дізнавшись, у чому справа, той розреготався, викликавши у санаторного «наглядача» подив. Викликали стукача, і впевнений в собі Щегоцький перейшов в атаку:

— Ви газети хоч іноді читаєте? — поцікавився він у невдалих ревнителів порядку. І, вислухавши у відповідь відверті погрози, спокійно пояснив: — Я орден не ношу, бо мені його ще не вручили. Як тільки отримаю, носитиму його з гордістю вам на заздрість.

На жаль, красуватися з орденем на грудях Щегоцькому довелося недовго. У червні тридцять восьмого в Георгіївському залі Кремля нарешті відбулося нагородження, а в серпні, після

чергового календарного матчу на першість країни з ленінградцями до Костянтина прямо на київському стадіоні «Динамо» підшли двоє, представилися працівниками НКВС і запросили на прийом до високого начальства. «Прийом» продовжувався... п'ятнадцять місяців. Футболіста привезли до будівлі НКВС на Інститутській і оголосили «ворогом народу».

У київській газеті «Телетиждень» № 14 за 1989 рік було опубліковано посмертне інтерв'ю Костянтина Васильовича, дане журналістові Ігорю Конончуку, теж, на жаль, уже покійному. Там історія арешту Щегоцького обросла фантастичними, висмоктаними з пальця подробицями. Свого часу при зустрічі я поцікавився у Ігоря Сергійовича, з яким був добре знайомий, за яких обставин старий динамівець розповів йому про те, як літом 1938 року нібито посварився з «господарем України» Лазарем Кагановичем, про поразку киян від ЦДКА з немислимим рахунком 0:6. Конончук зізнався, що це була приватна розмова під пляшку, і він саме так запам'ятав факти, викладені ветераном. Спростовувати нісенітницю було нікому. Розповідач до моменту публікації вже помер. Але чому ніхто не спромігся заглянути в довідники? Талановитий репортер щонайширшого діапазону, який рідко займався саме футбольною журналістикою, Ігор обіцяв при нагоді виправити свою помилку. Але, на жаль, не встиг або не захотів.

Безглуздість пішла гуляти сторінками різних видань, що поверхово писали про історію футболу. Проте і Анатолій Коломієць у довіднику «Київський футбол на рубежах часу» посилається на те саме уявне інтерв'ю, як на підтвердження істини. Мовляв, після розгромної поразки від армійців Москви Щегоцький грубо зреагував на критику в адресу «Динамо» найголовнішої на той час людини в УРСР Лазаря Кагановича і за це поплатився.

Не міг Костянтин Васильович розповідати подібні казки! Каганович став першим секретарем ЦК КП України лише в 1947 році, через дев'ять років опісля описуваних подій. А з літа 1938 року в Україні правив Микита Хрущов. До футболу він ставився стримано і відвідував стадіони, як і театри, тільки

з волі політичної моди, яку диктував Сталін. Каганович усе життя опікував московський «Локомотив», команду, створену за його, наркома шляхів сполучення, наказом, і навіть у період недовгого перебування на посту наркома вугільної промисловості при відвідинах Донбасу до «Стахановця» із Сталіно не благоволив. Що вже там казати про довоєнне київське «Динамо», яке в п'яти календарних матчах чотирьох чемпіонатів СРСР 1936—1938 років не те що жодного разу не програвало ЦДКА, а навіть поганенької нічиєї московським арміяцям не подарувало! П'ять перемог у п'яти іграх при співвідношенні м'ячів 17:5 нагадує побиття малюка.

Воно продовжувалося аж до відновлення післявоєнної першості. А в 1938 році, про який йде мова, віце-чемпіон ЦДКА сподобився програти київським динамівцям, що зайняли четверте місце, з мінімальним рахунком 1:2. Цих очок арміяцям і не вистачило, щоб фінішувати врівні з чемпіоном — московським «Спартакком». На біду, арміяців навесні організатори однокругового турніру з 26 учасниками звернулися до формули два очка за перемогу, одне — за нічию, а за поразку тільки лайка в пресі і начальницьких коридорах.

Кияни, яких тренував Володимир Фомін, теж могли нарікати на невдачу. Вони чудово діяли в атаці, забивши рекордні 76 м'ячів (нападаючий Макар Гончаренко візначився 19 разів). Але відмова Фоміна від тактичних новацій Товаровського зробила гру динамівців більш передбаченою для сильних конкурентів. І, звичайно, арешт 9 серпня ватажка атаки Щегоцького надломив футболістів.

У камері, куди його кинули, було 106 ув'язнених. З них 94 орденосці: лікарі, учені, інженери, старі більшовики з дореволюційним стажем. Вони на власній шкурі випробували «красу» того ладу, за який ратували і боролися. Щегоцького катували дванадцять діб. У кімнаті № 21 на четвертому поверсі били ніжкою від стільця, затискали пальці дубовими дверима, виривали визнання в шпигунстві. Він бурмотів уперте: ні! Спочатку свідомо, потім механічно і безнадійно, пам'ятаючи повчання досвідчених сусідів по камері: терпіти і не наговорювати на себе.

Епізод з уже згаданої зустрічі двох збірних України. Гол у ворота другої команди забиває Макар ГОНЧАРЕНКО

У цей же час на допити як свідки запрошувалися багато футболістів київського «Динамо». Енкаведисти шукали хоч яке-небудь підтвердження версії донощика про те, що Щегоцький — син польського графа, польський і турецький (їздив зі збіркою СРСР до Туреччини!) шпигун. У гравців брали розписку про нерозголошення розмов у стінах НКВС. І вони мовчали десятки років. І лише ті, хто дожив до горбачовської гласності, зізналися, що їх умовляли обмовити товариша.

Микола Борисович Махиня згадував, як тиснули на його пролетарське походження, переконували, що йому не по дорозі з польським шпигуном Щегоцьким, який захопив владу в тренерській раді київського «Динамо», допитувалися, що незвичайного він помічав у поведінці заарештованого.

— Я відчував себе незатишно, — признавався Махиня, — але коли натякнули, що Костик шпигун, не витримав і розсміявся. Сказав чесно, що не визнаю спосіб життя Щегоцького, його слабкість до випивки і сигарет, молодечих компаній, але

А це Макар Михайлович майже через 40 років виступає у динамівській формі за ветеранів. У 1973 році форвард ГОНЧАРЕНКО був так само спритний, як і в минулі часи

вважаю його чесною радянською людиною і дуже корисним для країни футболістом.

Так уже склалося, що в сорок першому обидва — і Махиня, і Щегоцький — потрапили під Києвом в оточення. Поводилися мужньо, витримано і з честю вибралися зі страшної халепи.

З лабет НКВС вирватися було куди складніше. Щегоцькому повезло: на нього не вистачало компромату. До того ж 8 грудня 1938 року скінчилася влада Миколи Єжова — кровожерного карлика, якого називали «совістю партії». Берія, який змінив його, звинувативши попередника в перегибах, перш ніж знову закрутити гайки, влаштував показові амністії, під які підпали в основному рядові ув'язнені.

Щегоцький вийшов на свободу пізньої осені тридцять дев'ятого. З орденом, опухлими ногами і втраченою пам'яттю. Спочатку не міг навіть назвати московську адресу матері. Зализував рани в батьковому будинку на Великій Полянці, чужих людей сторонився, шукав роботу. Допомога прийшла зі «Спартака», від Миколи Петровича Старостіна. Той запропонував адміністративну роботу в спорттоваристві, обіцяв квартиру. Але Костянтина тягнуло грати. І він блискавично відгукнувся на телеграму з Києва, що запрошувала його на переговори з керівниками «Динамо».

Розмова продовжувалася понад три години. Колишнього капітана вмовляли повернутися, обіцяли всіяку підтримку, розповідали про те, як люблять і чекають Костянтина київські вболівальники. Щоб якось виправдати тривалу відсутність Щегоцького, була пущена плітка, що він закохався в дружину шведського консула, зійшовся з нею і заради цієї жінки на якийсь час закинув футбол. Версія була зручною і прижилася, хоча не мала з правдою нічого спільного...

Учорашній ув'язнений наважився повернутися в команду, де блискуче грав і де пройшли його кращі роки. Було обумовлено, що коли Костянтин відчує себе незатишно, його негайно відпустять. Деякі футболісти і керівники київського «Динамо» скептично поставилися до перспективи знову побачити Щегоцького в основному складі. Але лікування в Мацесті, суворий режим і нормальне харчування зробили диво. На весняному зборі 1940 року в Одесі Горобець, як називали Костянтина друзі, знову застрибав. Під час тренувань і кросів він ні в чому не поступався партнерам, які не переставали дивуватися з приємної метаморфози. Досвід, мудрість Щегоцького придалися на користь команді, що втрачала авторитет гранда, своєрідність стилю і не поспішала міняти покриту мохом тактичну схему. Йому навіть пощастило виступати за післявоєнне київське «Динамо», правда, лише в ролі другого тренера.

Про саму ж війну, про те, що йому довелося пережити, Костянтин Васильович розповів у своїй книзі «В грі і поза нею». Вирвавшись в останню мить із залишеного ворогові Києва,

Щегоцький після 67-ми днів поневірян по тилах супротивника вийшов з оточення. У сорок першому це вдавалося одному з дюжини. А потрібно було ще не потрапити в чортову дюжину тих, що опинилися під підозрою навіть не в зраді, а тільки в спробі вийти із струнких шеренг будівельників соціалізму. Щегоцький і це зумів, зламавши недовір'я тих, на чію сторону прагнув.

Він усе-таки виявився улюбленцем не тільки публіки, але й долі.

Мені пощастило знати Щегоцького особисто. У шістдесяті-сімдесяті він любляв приходити до «Спортивної газети» в гості до мого безпосереднього шефа — завідувача футбольним відділом Леоніда Каневського. Елегантний, сухуватий, Костянтин Васильович був скупий на слова і дивовижно метафоричний у визначеннях, коли мова заходила про його улюблену гру. Мешкав біля Оперного театру, заходив у театральний гастроном за пляшкою вина. Писав прекрасні аналітичні статті, любив гострий жарт, козиряв старими футбольними термінами, іронізував над тими, хто перетворював гру на роботу. І дуже любив Київ, куди приїхав на рік-другий, а прожив більше півстоліття. Саме він першим зважився передати в друк бачене мною в Антона Леонардовича Ідзковського фото, де учасники так званого «Матчу смерті» — росіяни, українці, німці — разом мирно позують перед грою. Цей знімок став першою краплею, яка підточила красиву легенду, а головне — змила ретуш брехні і замовчування з трагічної сторінки історії, до якої Щегоцький був по-своєму причетний.

Відлуння-1939

2 січня в Глазго на стадіоні «Айброкс парк» під час футбольного матчу між шотландськими Монтеккі і Капулетті — клубами «Селтік» і «Глазго Рейнджерс» — уперше в історії Європи було зафіксовано шестизначне число глядачів — 118 570 чоловік.

2 лютого в столиці України відбулася перша телепередача тривалістю 40 хвилин.

Пройшов Усесоюзний перепис населення, за підсумками якого населення СРСР, не дивлячись на масові репресії, збільшилося за роки радянської влади, в основному за рахунок азіатських союзних республік, на 35 мільйонів чоловік і склало 170 мільйонів 426 тисяч.

Київському університету присвоєно ім'я Тараса Шевченка.

У Чилі відбувся страшний землетрус, внаслідок якого загинуло більше 50 тисяч чоловік, третина з них діти.

У Книзі рекордів Гіннеса зафіксовано досягнення американця Ернеста Хаузена, якому вдалося общипати курча за 4,4 секунд.

Найбільша фашистська газета Німеччини «Фелькішер Беобахтер» почала виходити під девізом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

Після тривалої перерви в Києві відкрився іподром.

Рада Народних Комісарів СРСР затвердила новий комплекс ГТО.

На прилавках США з'явилися панчохи з нейлону, синтетичного волокна, отриманого хіміком компанії «Дюпон де Немур» У. Карозерсом. Новинка мала у жінок приголомшливий успіх. За рік було розкуплено 64 мільйони пар нейлонових панчіх.

Радянсько-монгольські підрозділи під командуванням Георгія Жукова до кінця літа очистили територію Монголії від японо-маньчжурських військ.

У трамвайних вагонах Києва, що йдуть на вокзал, за розпорядженням директора поштамту встановлено 38 поштових скриньок.

ПАКТ МОЛОТОВА—РІББЕНТРОПА. ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ ДОГОВІР ПРО РОЗПОДІЛ ПОЛЬЩІ.

Перший бойовий реактивний літак німецьких люфтваффе — «Мессершмітт» — досяг рекордної крейсерської швидкості — 774 кілометри на годину.

14 листопада на вулицях Москви відбувся грандіозний автотпробіг, присвячений випуску мільйонного радянського автомобіля.

У Італії Енцо Феррарі засновує автомобільну компанію «Ауто авіо конструціоне».

Французький фізик Фредерік Жоліо-Кюрі демонструє можливість розщеплення атома на прикладі урану-235.

Радянські війська переходять кордон Фінляндії.

США оголосили про нейтралітет в європейській війні. Великобританія оголосила про введення військової повинності для чоловіків 1920-го і 1921 року народження.

СРСР виключають з Ліги Націй.

ГРОШОВИЙ ПРЕС ПІД ПРЕСОМ

Попередній футбольний чемпіонат 1938 року став рекордним за багатьма показниками. Небувала кількість команд в класі «А» — 26, з них 17 — дебютантів, майже сто (93) арбітрів, 1175 голів (більше 3,5 за гру), відразу три кращі снайпери. По 19 м'ячів забили ті, що стали незабаром знаменитими бомбардирами, — Олександр Пономарьов із сталінградського «Трактора» і Григорій Федотов з ЦДКА. У цю компанію зовсім не випадково затесався Макар Гончаренко. Взагалі-то він забив 20 голів. Але один ленінградському «Спартаку» 18 травня зарахували як автогол. У результаті киянин залишився без «покеру» і без одноосібної першості серед кращих голеадорів. Образливо, звичайно. Думаю, ще образливіше було київському «Локомотиву». Дебютант зайняв вельми пристойне 17-е місце, проте був змушений попрощатися з групою найсильніших, де в 1939 році залишили 14 клубів і повернулися до двокругової системи змагань. Так на злеті обірвалася всесоюзна біографія спадкоємців славного київського «Залдора»...

Новий голова Всесоюзного комітету фізичної культури Василь Снегов завзято взявся за перебудову футбольного господарства. У душі часу було вирішено перевести його на

воєнізовані рейки. Посилилася дисципліна. Різко збільшився об'єм політзанять. Серед прийнятих і широко розрекламованих соцзобов'язань, присвячених гідній зустрічі XVIII «історичного» з'їзду, усмішку викликають рішення майстрів сталінського «Стахановця» і харківського «Спартака» підготувати по 15 самокатників і гранатометників, ну а «ворошиловським стрільцем» і значкістом ГТО зобов'язався стати кожен футболіст групи «А».

На ділі мало що змінилося. Зате показухи, нервування, зборів-накачувань додалося. Змагалися між собою і стадіони. Якщо в 1938 році динамівський у Києві витримав випробування, то в новому сезоні його адміністрація сплехувала двічі. Погано підготувала поле до суворої січі, а головне — забрехала з фінансовою звітністю. Ключові матчі збирали до 35 тисяч глядачів — майже вдвічі більше од посадочних місць. Як таке могло відбуватися? Дуже просто. Система обману була відлагоджена до дрібниць. Навесні в запалі авральних робіт дирекція київського стадіону нібито забула пронумерувати місця на кругових лавках трибун. Потім у касах, окрім дешевих вхідних, продавалося значно більше норми дорогих (по 3—5 крб.) сидячих квитків. Якщо вони не пронумеровані, проконтролювати їх загальну кількість неможливо. Навіть при максимальних відрахуваннях державі, шахраї, за архівними даними, роздобутими істориком Акселем Вартаняном, клали собі в кишеню після кожного домашнього туру по 40—50 тисяч — божевільні гроші!

А в змаганні глядачів на спритність у немислимій штовханні першим був той, хто раніше сів. І це неподобство творилося на багатьох футбольних аренах СРСР. Просто київські майстри обману не знали міри і потрапили пресі на олівець. Ще раніше були спіймані на гарячому шахраї, що окопалися на стадіоні Одеси. Їх теж вичислили журналісти з місцевої газети «Більшовицький прапор».

Дивно, але власті тоді дивилися на витівки спритників від футболу крізь пальці. За вкрадений буханець хліба, а тим більше політичну неблагонадійність — суворі покарання. А тут максимум — вигнання з роботи, а то і просто догани. Чи то не вистачало прямих доказів, чи то в розподілі вершків брали участь самі відповідальні товариші. Загалом, туманом покрита ця таємниця.

Під великим секретом трималися і зарплати так званих любителів, їх премії й інші заохочення. З 1939 року після проведення класифікації футболістів гравцям першої категорії платили 1000 крб. в місяць, другої — 800, усім іншим — по 600. Офіційний оклад старшого тренера складав 1300 крб., тренера і політрука по 800, масажиста і адміністратора — по 500. Під час виїздів на гостьові матчі виплачувалися кошти на відрядження — по 35 крб. на добу. Щоб якось заощадити, спорткомітет обмежив кількість гравців до 18 чоловік замість 35 в попередньому році. Але під тиском клубів по ходу турніру збільшив це число до 22.

Крім того, командам належало по 40 відсотків відрахувань від прибутків стадіонів. З цієї суми гравцям основного складу платили по 100 крб., тим, хто вийшов на заміну, — по 50, а тренерів належало чомусь усього 20. До цього слід додати чималі прибутки з місця служби, про які я вже писав, і гроші з «чорної каси». Виходили суми, цілком зіставні з тими, що отримували провідні радянські футболісти 1970-х — початку 1980-х років. За щомісячних 2000—2500 тисяч крб. провідним футболістам довоєнної сталінської епохи варто було не тільки лягати кістками на полі, але й паритися на зборах по промивці мізків. Правда, ідеологічний прес був набагато сильніший і таїв куди більше небезпек, аніж застійні перепони й андроповські лещата. Ми це знаємо з життєписів Щегоцького, Піонтковського, вічно переслідуваного Прокоф'єва і братів Старостіних, що спочатку купалися в променях слави...

ВНИЗ СХОДИНКАМИ СЛАВИ І СКАНДАЛІВ

Зникнення з олімпу влади Косіора, Постишева, Калицького, які палко любили футбол, позначилося на стані справ у кращій команді України. Втративши видних покровителів, динамівці не отримали натомість таких же відчайдушних відповідного рангу. Весною 1939 року вони опинилися без старшого тренера. Такими ж безхазяйними і неприкаяними відправилися на підготовчий збір до Одеси, який, природно, провалили.

Трохи пізніше недоукомплектовану команду прийняв Михайло Федорович Печений. Господарство йому дісталось жалюгідне. Без трьох нападників — Щегоцького, Єгорова і Корнілова, без досвідченого захисника Правоверова, що перейшов в «Локомотив», з Гончаренком, який розгубив свою інтуїцію і швидкісні якості. А тут ще зоряна хвороба скрутила Петра Лайка. Новообраний капітан став частіше, ніж раніше, прикладатися до чарки, тягав із собою на гулянки слабкого характером, але не тілом Івана Кузьменка. Та і чудового форварда двадцятих Михайла Печеного при всій пошані важко було назвати вмілим тренером. Обережний Печений закликав діяти по-старому, категорично не сприймав нових тактичних віянь. Шефи динамівців, стурбовані перш за все порятунком власної шкури, більш відповідного тренера просто не знайшли, а за штатним розкладом його належало мати обов'язково.

Без особливого завзяття готувалися, відповідно до цього і виступили, скотившись на восьме місце в підсумковій таблиці. Тільки Віктор Шиловський, Микола Махиня, Олексій Клименко та частково воротарі Антон Ідзковський і Микола Трусевич зберегли реноме лідерів. Окрім Гончаренка, різко понизили якість гри Ліфшиць, Коротких, Комаров. Не вда-

лося знайти гідної заміни тим, хто пішов і зник, традиційно висока техніка не підкріплювалася націленістю на атаку. В результаті була набрана лише половина можливих очок. Підводячи в пресі підсумки сезону, Олександр Старостін писав про киян: «Багато років команда грає в одному складі, не має внутрішньої дисципліни. За цих умов кращого результату від неї і не можна було чекати. Якщо наступного року кияни не освіжать своєї команди, вони можуть стати ще нижче».

Олександр Старостін як у воду дивився. Але не будемо поки що про сумне. Зробимо паузу для скарбнички курйозів. Благо, їх в описуваному футбольному році вистачало.

Уперше в історії радянських чемпіонатів воротар забив гол самому собі. «Піонером» став голкіпер ЦДКА Василь Власенко, покликаний в армію з України. У принциповому поєдинку з московським «Спартаком» він, приймаючи м'яч, посланий з кутового, заніс його в сітку. За іронією долі, цей гол виявився єдиним у матчі майбутніх золотого і бронзового призерів. За іронією куди більшою, в тому ж армійському клубі 32 роки потому схожим чином відзначився ще один виходець з України, воротар Леонід Шмуц. У зустрічі з «Араратом» 17 квітня 1971 року ЦСКА програв з мінімальним рахунком 0:1 через те, що Шмуц примудрився зі всього плеча закинути м'яч собі за спину в сітку.

Якщо в першості-1938 порушником спокою стали московські автозаводці, то роком пізніше галасу нарobili тракторобудівники із Сталінграда. Після вдалого старту вдома — п'ять очок у чотирьох матчах, сталінградські футболісти, доти визнані фаворити, штовхалися біля трону, відбираючи очки одне у одного, набрали ще сім з десяти на виїзді! А тут ще в гості до «Трактора» їде діючий чемпіон, столичний «Спартак». Ажіотаж у місті на Волзі почався небачений. Заводська багатотиражка «Даеш трактор!» присвятила своїм улюбленцям

цілу смугу. Там були опубліковані фотографії 16 всміхнених футболістів, вітання ВЦРПС і телеграма, відправлена самою командою з Києва після несподіваної перемоги над «Динамо» 2:0. Початок тексту свідчив: «Раді повідомити весь заводський колектив Сталінградського тракторного заводу про успіхи команди СТЗ в боротьбі за першість Радянського Союзу з футболу...», а в кінцівці: «Виїжджаємо додому. Готуємося до зустрічі зі «Спартак» на нашому стадіоні. Шлемо гарячий привіт». І підписи.

Отримавши сенсаційну перемогу над «Спартак» — 3:1, «Трактор» очолив чемпіонат. Після чого профспілкові журналісти зійшли з рейок професіоналізму. Як повідомила газета «Труд», успіх скромної провінційної команди досягнутий завдяки «чищенню рядів від чужих елементів, підвищенню виробничих показників, політичної грамоти і культурного рівня футболістів. У команді за допомогою партійних і профспілкових організацій заводу викорені зарозумілість, запізнення, богемщина».

Ільф і Петров відпочивають, панове присяжні засідателі...

Але вороги не дрімали. Вони спішно «викрали» із згуртованих заводських лав двох кращих нападників — Олександра Пономарьова і Василя Проворнова, після чого «Трактор» тут же посипався — 2:4 зі «Стахановцем», 1:7 — з аутсайдером «Сталінцем» з Ленінграда.

Піднявся дев'ятий вал народного обурення. Робочий люд був обурений мерзотними підступами московських динамівців, що поклали око на Пономарьова, а також столичних армійців, що накинули сіті заклику на моторного Проворнова. Тоді, вперше і востаннє до війни, у справу втрутився сам Сталін. За десять днів до офіційного рішення Політбюро з футбольного (!) питання він доручає Василю Снегову негайно повернути «вкрадених» майстрів ата-

ки в лоно заводської команди, а матчі зі «Стахановцем» і «Сталінцем» переграти.

«Трактор», надихнутий такою могутньою підтримкою, крушить у Москві столичне «Динамо» і 26 липня на прийомі, влаштованому на честь команди секретаріатом ВЦРПС, гравці (очевидно, в ході бенкету) дають самовпевнену обіцянку стати чемпіонами СРСР 1939 року. Такої зухвалості ні до, ні після трактористів ніхто з найбільш титулованих клубів собі не дозволяв. Ось що означає заступництво вождя!

З грандіозних задумів сталінградців нічого не вийшло. Вони гідно билися до кінця, проте обмежилися підсумковим четвертим місцем. Я не відкрию Америки, якщо нагадаю, що жвавві наскоки найталановитішого нападу, не підкріплені творчою грою і тактичною хитринкою всієї команди, можуть забезпечити перемогу в окремій футбольній битві, але не в усій кампанії.

Утім, прецедент втручання на вищому рівні був створений. І ось уже знахабнілий і заматерілий Лаврентій Берія буквально викручує руки керівництву Всесоюзного спортокомітету і футбольній секції. Він примушує переграти півфінал Кубка СРСР між неавтономним йому московським «Спартаком» і обожнюваним тбіліським «Динамо» вже... після проведеного фіналу «Спартак»—«Сталінець». Та що там — після нагородження спартаківців почесним трофеєм! Червоно-білі витримали, повторно перемігши берієвських пташенят. Зате динамівці Тбілісі, яких тренував Михайло Бутусов, порадували своїх шанувальників не тільки паростками тотального футболу, але і віце-чемпіонським титулом. Великий форвард Борис Пайчадзе і його команда заслужили срібні медалі в унікальному поєдинку з армійцями Москви. Програвши перший тайм 1:4, вони виграли другий — 4:0, випередивши ЦДКА на крихітний крок в одне очко.

Наприкінці все-таки спробуємо розставити крапки над «і» в скандалі навколо Кубка. Педантичний дослідник архівів Аксель Вартанян запевняє, що, за його дослідженнями, перегравання — справа рук члена Політбюро Андрія Жданова. Я не згоден з шановним Акселем Татевосовичем. Прямих доказів утручання Жданова, як і Берії, він, за власним визнанням, не знайшов, визначивши те, що трапилося на сторінках літопису в «СЕ» від 24 червня 2005 року влучною метафорою: «рука Кремля». Мені поталанило більше. У листопаді 1992 року в редакції тижневика «Київські новини» відбулася зустріч журналістів з сином Берії — Серго. Ведучий «круглого столу», письменник Михайло Канюка, що готував до друку спогади сина опального маршала, що жив тоді в столиці України, задав з моєї намови Берії-молодшому питання про втручання батька у всесоюзні футбольні події. Серго Лаврентійович відповів коротко, але ясно: напевно знаю тільки про один випадок — перегравання півфіналу 1939 року...

Звичайно, можна засумніватися і в правоті Серго. У виданій опісля книзі його спогадів міститься, на мій погляд, багато спірного, іноді фантастичного фактажу. Але одна справа — коли він свідомо обілює діяння рідного батька, і інша, коли визнає факт утручання у футбольні події бурхливого 1939-го, хоча ні Сталін, ні Лаврентій Берія не змогли перешкодити московському «Спартаку» зробити дубль — вдруге підряд покласти дипломи чемпіонів у кришталевий Кубок.

Для повноти картини, а також історичної справедливості додам три важливі штрихи. Сучасники, звичайно, не відали, що 6 січня 1939 року в Києві з'явився на світ майбутній великий тренер — Валерій Лобановський. Але ми-то про це знаємо і порадіємо. Інша значуща подія-39 у футболі — введення номерів на майках гравців. І третє, те, що прокладає

місток у наступний, сороковий рік. Глибокої осені в Тбілісі почалися зйомки повнометражного фільму «Техніка футболу». Сценаристом, який заправляв на знімальному майданчику, був Михайло Ромм. Але не той знаменитий режисер Михайло Ілліч, що створив геніальну стрічку «Звичайний фашизм», а однофамілець — шановний футбольний теоретик, тренер і журналіст Михайло Давидович. Це була його перша й остання робота в кіно...

Хто є хто: Ромм

На відміну від радіо, газет і журналів, футболу на екранах в 1930-ті роки місця знаходилося небагато. Приємний виняток становив уже згадуваний нами художній фільм «Воротар». А так обмежувалися фрагментарною зйомкою матчів, що не давало навіть віддаленого уявлення про гру.

Ситуація змінилася після приїзду до СРСР збірної Басконії. «Союзкінохроніка» цілком зняла московські матчі гостей, їх тренування. Але замість того, щоб зробити з цінного кіноматеріалу навчальний посібник, продала його з подачі властей за кордон. Радянського глядача годували в кінотеатрах манісінькими уривками перед демонстрацією художніх фільмів, а вітчизняні майстри, залишившись без наочного прикладу, продовжували варитися у власному соку. Я вже згадував, що в 1939 році фізкультуркомітет очолив енергійний Василь Снегов. Він тут же запросив валюту для купівлі зарубіжних методичних фільмів, але залишився ні з чим. Довелося обходитися внутрішніми ресурсами. Ось тоді за справу взявся Михайло Давидович Ромм, особа у вітчизняному футболі вельми колоритна.

Це про нього ще до революції можна було розповідати анекдот, популярний в сімдесяті роки минулого століття про одного з нечисленних євреїв — класних гравців московського клубу «Торпедо»: «Онук дивиться по телевізору футбол: «Бабусю, Михайло Гершкович гол забив!» — «І що, невже зарахували?»»

Так от, Михайла Ромма, що реально претендував як захисник виступати у складі збірної Росії на футбольному турнірі Олімпіади 1912 року в Швеції, в останню мить просто не зарахували, як і нашого голкіпера Василя Оттена. Але якщо Василя покарали збіроною на шкоду, через переїзду до Києва, то найсильніший захисник Росії постраждав через неприкритий антисемітизм московського представника в олімпійському комітеті прибалтійського німця Бертрама. Адже Ромм не просто був включений до збірної, але і призначений її капітаном. Проте після чергової відбіркової гри пошкодив коліно і попросив Бертрама звільнити його від чергового тренування. Бертрам мовчки кивнув головою. На жаль, свідків цієї розмови не знайшлося. І Бертрам добився дискваліфікації Михайла за нез'явлення на заняття. У пресі німець заявив, що гравці, подібні Ромму, ганьблять честь російського футболу, а під час пояснення з футболістом наполягав, що не розмовляв з ним про травму і взагалі не бачив Михайла в той нещасливий день.

Звичайно, Ромм міг повернутися з Москви до Петербурга і, надавши лікарську довідку, добитися відміни дискваліфікації. Але саме в ті травневі дні 1912 року йшла сесія державних іспитів. Витримати їх він повинен був обов'язково, інакше як єврей, якому виповнився 21 рік, втрачав право жити в Москві при батьку і повинен був повернутися в сумно відому смугу осілості — південні губернії України.

Він склав іспити, але залишився за бортом Олімпіади. Зате через рік успіх прийшов до нього найбільш несподіваним чином. Михайло гостював у родичів у Флоренції, регулярно відвідував там ігри місцевої команди «Фіренце». У кулуарах стадіону його і зупинив адвокат Орсіні, що виявився президентом, або, як тоді називали, головою клубу. Почувши, що Ромм — професійний футболіст, Орсіні з місця в кар'єр запропонував йому місце правого бека в основному складі. І не позбавлений авантюрної жилки гість негайно погодився!

За моїми міркуваннями, він став першим легіонером в історії російського футболу. Хоча обережний Варганян у своїх дослідженнях додає обмовку: «Не виключено».

Ромм грав в Італії недовго, зате яскраво. Встиг стати чемпіоном Тоскани і улюбленцем місцевих тиффозі, які прозвали його за значні габарити (зріст 187 см на початку ХХ століття вважався величезним) «російським велетнем».

Потім Михайло служив у царській армії, брав участь у Першій світовій, із захопленням сприйняв Лютневу революцію, навіть був обраний головою виконкому Ради солдатських депутатів, проте швидко опинився серед «тимчасових», яким більшовики наказали: «Злазьте!». Інстинкт самозбереження змусив проявити лояльність до нової влади. Вона покірності не оцінила і дала Михайлу Давидовичу вісім років виправно-трудових робіт у сталінських концтаборах. Правда, це сталося в розпал Вітчизняної війни, а до 1943 року Ромм багато чого встиг на ниві обожненої ним гри.

Після революції без особливого успіху виступав за команду ЗКС (Замоскворіччя). Але досяг успіху на тренерському терені. Очолювана ним збірна Москви, в якій сяяли Федір Селін, брати Олександр і Микола Старостіні, Станіслав Леута, Петро Ісаков, виграла турнір Спартакіади народів СРСР 1928 року, прирівняний пізніше істориками до рангу чемпіонату країни. Багато вчився, отримав диплом юриста, захопився журналістикою.

Ненавидів сидіти без діла. Уперто шукав цікаве заняття до душі. Колі не знаходив, керуючись постулатом Бернарда Шоу, сам створював необхідні умови для чергового творчого прориву в невідоме. Знання основних європейських мов дозволяло Ромму в оригіналах читати класику, вивчати аналітичні статті й теоретичні дослідження провідних зарубіжних фахівців футболу. Чим би він не займався — відправлявся в арктичні експедиції, брав участь у сходженні на пік Комунізму, читав лекції студентам, писав книги, — гра, головним пропагандистом якої в СРСР став саме Ромм, ніколи не відпускала його.

Навіть ми, підлітки 1960-х, училися правильно бити по м'ячу за книгою Михайла Ромма «Як грати у футбол», перевиданою після звільнення і реабілітації її автора. Дуже жалкую,

що книгу у мене «зачитали». Такої ясної і зрозумілої будь-кому допомоги, прикрашеної докладними малюнками і схемами, що дозволяють самостійно засвоїти той або інший технічний прийом, мені більше не доводилося зустрічати у вітчизняній навчальній літературі. А був час, коли я перекидав її тоннами.

Але це думка любителя. Професіонали ж просто обожнювали Михайла Давидовича. Курс лекцій, прочитаний ним на Першому всесоюзному зборі тренерів команд класу «А» і «Б» в Тбілісі в грудні 1938 року, заслужив у фахівців найприємніші епітети.

Не дивно, що Ромму доручили рік потому в тому ж Тбілісі зняти за своїм сценарієм учбовий фільм, присвячений техніці футболу. У картині, окрім молодих грузинських гравців, що виконували групові вправи, як солісти виступили радянські майстри екстра-класу. Техніку воротаря демонстрував київський динамівець Ідзковський. Таким чином, Антон Леонардович став єдиним героєм відразу двох довоєнних шедеврів про футбол — фільму «Воротар» і творіння теоретика Ромма.

До пари Ідзковському були решта виконавців, відібраних за принципом: хто яким коронним прийомом володіє досконало, той і знімається. Лівий край московського «Динамо» Сергій Ільїн і хавбек київського Петро Лайко учили глядача удару прямим підйомом, одноклубник Ільїна Михайло Семічасний показував, як грати головою з місця і в стрибку. Дивовижними хитрощами при обведенні вражав лідер тбіліського «Динамо» Борис Пайчадзе. Особливо підкорив творців стрічки Григорій Федотов. Армієць досконало володів усього одним ударом — зовнішньою стороною підйому. Але як! Він бив сильно і точно з будь-яких положень, по нерухомому м'ячу, що котиться, летить, бив без підробки, без зупинки під будь-яким кутом, на будь-якій висоті, бив з місця, в бігу, в стрибку. Це створювало враження різноманітної майстерної техніки і робило Федотова, на думку Ромма, найнебезпечнішим зі всіх відомих йому радянських форвардів.

Футбольний професор і тут не помилився. До сходження на зоряний небосхил на початку 1970-х киянина Олега Блохіна

Григорій Федотов довгий час залишався бомбардиром № 1 на всьому радянському просторі.

Фільм був показаний весною 1940 року в Тбілісі і в Москві. Спочатку для вузького кола фахівців, потім для начальства. Не обійшлося і без критики. Особливо прискіпливо розбирали кожен кадр брати Старостіни, очевидно, уражені тим, що у фільмі не знайшлося місця майстрам «Спартака», які володіли тоді всіма вищими титулами у вітчизняному футболі. Під час дискусії Ромм відбив атаки опонентів, і фільму дали «зелену вулицю».

На жаль, ця безцінна праця щезла на початку війни. Швидше за все, восени 1941 року панікери, що побоювалися взяття Москви гітлерівцями, спалили багато рідкісних радіо- і кінодокументів, знищили архіви унікальних передач, як це відбулося, наприклад, з репортажами і мультфільмами, в яких звучить голос короля радіорепортажу Вадима Синявського. Слідом за своїм єдиним кіновитвором зник і Михайло Ромм. Звільнившись, він, смертельно скривджений на радянську владу, не захотів повертатися в столицю і доживав століття в казахському Чимкенті, своєрідній смузі осілості значного футбольного теоретика, який так і не знайшов собі місця під зірками московського Кремля.

Відлуння-1940

Головою міськвиконкому обраний 38-річний депутат Іван Швецов (загинув при обороні міста восени сорок першого. — Р. К.).

Закінчилася війна СРСР з Фінляндією, що тривала 104 дні і 4 години. Радянський Союз, хоч і отримав Выборг і значні ділянки території на Карельському перешийку, а також відсунув кордон на 150 кілометрів від Ленінграда, втратив убитими і полоненими значно більше, ніж супротивник.

Тепер у столиці України налічується 86 таксі, які спочатку розташовуються на п'яти стоянках: біля Оперного театру, на вокзалі, Бессарабці, Червоній площі, біля міської пристані.

Вінстон Черчилль став прем'єр-міністром Великобританії.

Директор Київської астрономічної обсерваторії С. К. Всехсвятський оголосив про велике сонячне затемнення над містом у вересні 1941 року.

На міжнародній лінії Москва—Берлін почалося регулярне повітряне сполучення. У 1941 році радянські швидкісні літаки «Пе-84» здійснюватимуть польоти до Берліна з Києва і Ленінграда.

З 13 травня в кінотеатрах «Комсомолец України» (Хрещатик, 38) і «Спартак» (Хрещатик, 32) демонструється фільм «Кіноконцерт радянського мистецтва на екрані». Ви побачите Леоніда Утьосова з його джаз-оркестром і Кето Джапарідзе, яка співає «Суліко».

21 і 23 травня в балеті «Спляча красуня» на сцені Київського театру опери і балету танцює неповторна Ольга Лепешинська.

17 червня коло села Мещери Горьківської області випав дощ зі срібних монет XVI—XVII століть. З хмар висипалося близько 1000 монет.

Після нинішнього випуску в медичному інституті кількість лікарів в Києві перевищила 35 тисяч чоловік.

15 липня раптово померла в розквіті літ видатна українська співачка Оксана Петрусенко.

Під час фізкультурного параду на Хрещатику видатний велосипедист-орденоносець Людмирський їхав на одноколісному велосипеді, весело граючи на баяні.

До 26 червня, дня видання Указу про введення восьмигодинного робочого дня, семиденного робочого тижня і кримінальної відповідальності порушників дисципліни і прогульників, на київській біловій фабриці «Жовтень» щомісячно спізнювалося і прогулювало 50—60 молодих робочих. Тепер такого і в згадці немає.

Агент «Союзутилю» І. Д. Червяков, 23 роки, при посадці в поїзд непристойно лаявся. Засуджений до одного року тюремного ув'язнення.

Усі київські газети передрукували передовицю «Правди» від 24 серпня 1940 року: «Зійшов у могилу з тавром міжнарод-

ного шпигуна і вбивці на чолі Іуда-Троцький. Його вбили його ж прихильники, з ним покінчили ті самі терористи, яких він учив убивству з-за рогу».

Серед міської молоді спостерігається величезний потяг у військові училища. Кількість заяв у п'ять разів перевищує контингент прийому.

Великою подією в культурному житті столиці України стали гастролі Московського державного єврейського театру. Артисти на чолі з Соломоном Міхоелсом цього разу прочитали Шолом-Алейхема з тією безмежною любов'ю до народу, яку в нас виховує велика партія Леніна—Сталіна.

Працівник київської «Міськдовідки» Седих, що виписував підроблені квитанції про надання платних послуг, засуджений до розстрілу.

Студія кінохроніки випустила фільм «17 вересня», присвячений першим роковинам визволення трудящих Західної України від ярма польських панів.

Присутній на тактичних ученнях Київського особового військового округу народний комісар оборони СРСР, Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко заявив, що в майбутніх битвах «кавалерія повинна бути передовим родом військ Червоної Армії. Вона збагачена славними бойовими традиціями, які рухають її вперед».

Серед дійових осіб нової п'єси драматурга Олександра Корнійчука «В степах України» — Маршал Радянського Союзу Семен Будьонний.

Всесоюзний перепис худоби почнеться 1 січня 1941 року.

ЗА ВЕЛІННЯМ КРЕМЛІВСЬКИХ ДИРИГЕНТІВ

Останній довоєнний чемпіонат увібрив у себе всі біди вітчизняного футболу, страждав всіма хворобами, характерними для совкової епохи як при Сталіні, так і при Хрущові з Брежневим.

Усі брешуть календарі, а жираф (начальство) — великий, йому видніше — це і про футбол теж. Цілу весну спортивний голова Василь Снегов, дзвінке прізвище якому в момент візування наказу про призначення придумав сам вусатий вождь, маявся суто російським питанням: що робити? За правилами в групі «А» повинні були виступати 13 команд. Але чортова дужина не подобалась завзятим атеїстам. Вирішили за компанію з одеським «Динамо», ленінградським «Електриком», «Стахановцем» із Сталіно, що вилетів до класу «Б» за підсумками чемпіонату 1939 року, вигнати до біса ще і ленінградський «Сталінець», що зайняв рятівне одинадцяте місце.

Але тут уже обурився Андрій Жданов, вождь ленінградських більшовиків, що набрав велику силу. Колиска революції, втративши в 1938 році «Зеніт», залишалася у вищому світі ще без двох представників. Тоді хитромудрий Снегов після негласних консультацій у кремлівських кабінетах вирішив зробити, як в тому старому анекдоті: дошки на підлозі в лазні з одного боку обстругати, але постелити їх шорсткою стороною назовні. «Сталінець» взагалі погубили, а повернули на самий верх «Зеніт», що животів навіть у класі «Б». А щоб його укріпити й не образити футболістів «Сталінця», які ошаленіли від такого піруету, їх майже в повному боєкомплекті перевели в «Зеніт». Не образили і робочих заводу, наказавши їм вважати відтепер своїм рідним «Зеніт» і вболівати за нього, замість спочилого в бозі «Сталінця». І, нарешті, щоб уникнути зачарованої цифри 13, повернули до класу «А», природно, на прохання трудящих, «Стахановець» із Сталіно. Аплодисменти. Всі встають.

Проте підкилимові ігри тільки починалися. Нескінченні перенесення офіційних зустрічей, невідповідно довга підготовка збірної Москви під прапором «Спартака» до

політично коректних, але таких, що не представляли спортивної цінності матчів з болгарами, — все це привело до відміни розіграшу Кубка СРСР. Знову лихоманило киян. Не зумівши знайти гідної заміни тренерові Михайлу Печеному і будучи невпевненими в повноцінному відновленні після відсидки і повернення у великий футбол Щегоцького, керівники київського «Динамо» вирішили умикнути з Ленінграда легендарного Пеку — нападника Петра Дементьєва. На жаль, у поєдинку з перетягування каната Жданов виявився крутішим за Хрущова. Дементьєв з'явиться в українській столиці тільки після війни, вже як великий майстер, що виходить у тираж. А в сороковому був утрачений ще і Макар Гончаренко, який відправився догравати в «Локомотив Півдня» — так тоді називалася друга за силою київська команда. Навзамін залізничники після семирічної перерви повернули в «Динамо» Миколу Балакіна, а разом з ним із довгими суперечками відрядили в розпорядження «старшого брата» ще одного нападника — молодого Йосипа Качкіна.

Серед інших новачків виділявся форвард одеського «Динамо» Володимир Онищенко. І, звичайно, найціннішим придбанням став учорашній львів'янин, технічний і мудрий Олександр Скоцень. Його нам слід вважати першим легіонером в історії київського «Динамо». Хлопець ніби з іншої країни, хай і сусідньої, поневоленої і розчленованої. Плюс довгоочікуване повернення в рідну обитель Костянтина Щегоцького, — і почав вимальовуватися пристойний склад з непоганими перспективами.

Тут ще партторг і начальник команди Демура влаштував зразкову радянську показуху по залученню гравців до соцзмагання, ініціатором якого стали бакинці. Кияни кинули виклик двом сильним клубам країни — столичним динамівцям і спартаківцям. Чотирнадцять підлеглих Демури, які

підписали відозву, пообіцяли не тільки продемонструвати гідний клас гри, але й унікальну коректність — не мати жодного видалення з поля. Найхитрішим виявився четвертий пункт відозви. У ньому київські динамівці, всі як один, зобов'язалися за 1940 рік отримати право суддівства з футболу. Це ставило в безглузде положення справжніх арбітрів. Кожне сперечання киян з рефері на полі вже ніби не підпадало під каральні санкції, а могло інтерпретуватися як жива дискусія колег по суддівському цеху.

Окрім цього ідеологічного струсу повітря, кияни в передсезоння і справді вдосконалили підготовку. У клубі була відкрита так звана школа футболіста, в якій проходили регулярні заняття з математики, російської мови, географії, теорії і практики гри, історії ВКП(б). Оскільки більшість динамівців були малоосвіченими людьми, що формально отримали атестати про закінчення семирічки або десятирічки, користь від цих занять важко переоцінити. Особливо шанобливо хлопці, яким зазвичай палець в рот не клади, слухали лекції з біології і фізіології відомого київського лікаря Бориса Кукуєвицького, одного з кращих київських форвардів двадцятих.

Удосконалювалися всі, окрім старшого тренера. Зручна була людина Михайло Федорович Печений, спокійна, без польоту і блиску в очах. Чудово ладнав з начальством, знав, що ініціатива — карається. Однак покірність його не врятувала. Після поразки на виїзді від московських одноклубників — 5:8 (про цей матч детально розказано в розділі «Срібні труби успіху») послідувала серпнева ганьба вдома проти того ж суперника — 0:7, неприємний щиголь у товариському міжсобойчику від «Локомотива Півдня» — 1:2, і верхи командували: «баста». Тут уже взятий за живе невдачею з Пекою Хрущов розстарався — перехопив у Жданова самого Михайла Бутусова, який мав намір після відставки в Тбілісі повер-

нутися на береги Неви. Один з перших радянських фахівців, удостоєних звання тренера вищої категорії, Михайло Павлович у вересні опинився в Києві.

Запізніло, звичайно. Літерний з можливими лауреатами сезону-40 встиг набрати кур'єрську швидкість і відірватися від турнірного болота, в якому животіли кияни при Печеному. І хай вони знову перешкодили ЦДКА позмагатися за призи. Причому в нічийному поєдинку з армійцями (1:1) Антон Ідзковський відбив пенальті, пробитий майбутнім ад'ютантом Василя Сталіна Борисом Капелькіним, але це виглядало слабкою втіхою. У результаті — скромне, що абсолютно не відповідало рангу, восьме місце. Бутусову залишалося сподіватися на чемпіонат 1941 року...

Несправедлива циганка-доля! Михайло Бутусов, який забив перший гол в історії збірної СРСР, заслужений майстер спорту, про удар якого з правої ноги розпускали чутки в середині двадцятих, що він смертельний, і тому ленінградець носить пов'язку-попередження, швидко досяг успіху на тренерському терені. Проте йому не щастило. То у ленінградському «Динамо» доводилося ділити кермо влади з невгамовним прихильником військової муштри Павлом Батиревим, то в тбіліському з недосвідченим Василем Соколовим... Коли ж довів свою самодостатність і раніше колеги з московського «Динамо» Бориса Аркадьєва навчив технічних і важко керованих синів гір азам майбутнього тотального футболу, його попросили геть. Уперше завойоване тбіліськими динамівцями на чолі з Бутусовим звання віце-чемпіонів країни Берію в 1939 році не влаштувало. Він жадав лаврового вінка.

Головний берієвський наглядч у команді Гайоз Джеджева запевняв, ніби Лаврентій Павлович на людях заспокоював гарячих земляків, пояснюючи їм, що першими завжди виявляться москвичі, а доля грузинів в кращому разі

бути другими. Проте за кулісами він скрипів зубами і виношував наполеонівські плани по всіх напрямках. Одне вигнання восени 1940 року з класу «А» в розпал боротьби за чемпіонство спорідненого тбіліського «Локомотива» чого варте! Це ж треба таке утнути! Виявляється, роботяги залізниць Закавказзя, обурені поганою грою «Локомотива», зажадали негайної дискваліфікації рідної команди, на що чуйний до народних сподівань Снегов укупі з переляканими профспілковими босами негайно відгукнулися відповідним рішенням.

Очки, набрані в зустрічах зі зниклою командою, анулювалися, і таким чином динамівці Тбілісі на вирішальній стадії турніру отримали невеликий гандикап. Адже московські фаворити — «Спартак» і «Динамо» — втрат в іграх з нещасним «Локомотивом» не мали, а ось улюбленці Лаврентія Павловича в поєдинку із земляками обмежилися нічиєю. Ось і отримали подаруночок в повноваге очко. Не допомогло. Дуже вже добре виглядали в останній передвоєнний сезон московські динамівці. Ведені Борисом Аркадьєвим, вони сповідували тактику організованого безладу, винайдену Бутусовим, а по-справжньому упроваджену саме в сороковому Аркадьєвим. Хоча право на авторство системи, при якій усі футболісти знаходяться в постійному русі по всьому полю, заплутуючи оборонців, і не шукають м'яча, а м'яч, завдяки досконалості швидкого і точного пасу, шукає їх, світ віддав на початку сімдесятих «летючим голландцям».

Бутусов з Аркадьєвим своє епохальне відкриття, що вдихнуло в «дубль-ве» російську душу, запатентувати не встигли. Втім, дружина Аркадьєва, озброївшись новинкою, під завісу першості нокаутувала діючих чемпіонів спартаківців, з їх недавно ще непробивним захистом — 5:1 і наочно продемонструвала, за ким завтрашній день. Але завтра була війна...

Хто є хто: Блях

Перед тим як зануритися в пучину тяжких подій сорок першого, запропоную свою відповідь на питання, звідки раптом у СРСР після Михайла Товаровського, піонера осмисленого підходу до кожного заняття футболістів, який занурився з головою в науку, досить швидко з'явилися і змужніли авторитетні тренери-експериментатори. Для цього повернімося до 1936 року. Тоді навесні в Празі відбулася міжнародна науково-практична конференція з питань розвитку футболу. На неї чудодійним чином був відряджений радянський представник. Причому не статист, не апаратник, не людина в штатському, а дійсно великий дока в області спорту — професор Володимир Абрамович Блях.

Оповідь про довоєнний вітчизняний футбол буде неповною без хоч би пунктирної розповіді про цю людину. Уродженець Харківщини, Блях в 1909—1911 роках грав у популярній дореволюційній футбольній команді, названій за назвою селища «Рижов». Мав вищу медичну освіту. Був першим в історії Радянської України видавцем спеціалізованої спортивної літератури, першим секретарем, а потім і головою науково-методичної ради Вищої Ради фізкультури України (ВРФУ). Хрещений батько харківського волейболу, він привіз курсантам військового училища з Москви м'ячі і сітки, повідав про правила гри.

Окрім футболу, Блях чудово грав в гандбол, теніс, хокей з м'ячем. Один з кращих футбольних арбітрів СРСР. Ось і відкривається скринечка, чому київські історики вважали за краще рахувати його своїм. Хоча навіть працюючи з 1934 року в Києві, сім'ю з Харкова не перевозив і сам по вихідних обов'язково мотався до рідного міста. Засновник першого в Україні Будинку фізичної культури по Мар'їнській вулиці, 14 в Харкові, головне ж, створене ним дітище — Український науково-дослідний інститут фізичної культури.

Спортивний учений, що знав іноземні мови, він з поїздки на пражську конференцію виніс стільки цінної інформації, що потім декілька місяців читав у Москві лекції для майбутньої

тренерської еліти країни. Багатом розплющив очі на об'язковість планування учбового процесу, підкреслював, що крім суто футбольних вправ, представники кращих зарубіжних команд регулярно займаються як мінімум гімнастикою, легкою атлетикою і плаванням. У їх розпорядок неодмінно включений масаж, електрокардіограми, індивідуальні заняття з м'ячем. І жорсткий висновок після відвідин показових уроків у чеських командах «Спарта» і «Славія», обміну думками з учасниками конференції: старший тренер, а не якийсь парторг, комісар, чи начальник команди — головна фігура футбольного клубу. Авторитет тренера незаперечний, його слово — закон.

Ці постулати Бляха міцно засвоїли вдячні слухачі. Та і начальство розщедрилося. Саме з подачі Володимира Абрамовича в СРСР в тому ж 1936 році були запрошені для передачі досвіду відомі футбольні фахівці — Антон Фівебр з Чехословаччини і француз Жуль Лімбек. Самого Бляха теж відзначили. Відразу після такої плідної поїздки він був призначений заступником голови Українського комітету у справах фізкультури і спорту.

Далі все розвивалося за добре налагодженою сталінською схемою: ліс рубають — тріски летять. У Володимира Абрамовича була ахіллесова п'ята. Знаний лікар, він довгі роки лікував вождів України Косіора і Постишева. Коли тих оголосили «ворогами народу», не поздоровилося і Бляху. Спочатку його заарештували, розтоптали в грязі на численних зборах і мітингах, а 12 вересня 1938 року розстріляли і потім викреслили ім'я із спортивної історії країни. Вічна йому пам'ять!

ХРОНІКА ПІКІРУЮЧОГО СОРОК ПЕРШОГО

З бібліотеки старого київського арбітра всесоюзної категорії Миколи Васильовича Кривчені мені дістався зовні малопримітний футбольний довідник. Мишачого кольору,

об'ємом усього в шістнадцять тоненьких аркушків, він був виданий стадіоном імені Берії в Тбілісі тиражем 10 тисяч екземплярів і підписаний до друку 10 квітня 1941 року. У довіднику — повний календар на два круги, в нім указані дати і місця проведення 73 зіграних і 137 так ніколи і не проведених матчів перерваного війною, а надалі поринулого забуття чемпіонату СРСР, що не мав навіть свого порядкового номера.

Оскільки перипетії всесоюзної першості-41 повною мірою у нас не висвітлювали, ризикну навести футбольну хроніку того часу впереміш з іншими, в чомусь пов'язаними подіями останньої мирної весни, а також авторськими відступами.

27 квітня 1941 року п'ятнадцять команд почали боротьбу в реорганізованій вольовим рішенням директивних органів групі сильних, так званому класі «А». Там зберегли прописку динамівці Москви, Ленінграда, Тбілісі і Києва, московський «Спартак», ЦДКА, перейменований в збірну Червоної армії (втім, ця назва не прижилася і після війни була замінена старою, вельми популярною), сталінградський «Трактор», ленінградський «Зеніт», «Стахановець» (Сталіно), дебютували динамівці Мінська, одеські і ленінградські спартаківці, знов з'явилися спартаківці Харкова, а замість насильно розформованих московських клубів — «Торпедо», «Локомотив», «Крила Рад» і «Металург» — виникли дві збірні: «Профспілки-1» і «Профспілки-2».

Чемпіонів 1941 року, окрім перехідного Червоного прапора і вимпела, передбачалося нагородити жетонами і футболками з гербом СРСР. У клас «Б» за підсумками сезону планувалося перевести тільки одну команду, що зайняла п'ятнадцяте місце. При рівності очок підсумкове місце визначалося по співвідношенню м'ячів. Заборонялося знімати учасників з «пробігу», як це трапилося в сороковому з тбілі-

ським «Локомотивом», відміняти або переносити зустрічі через погану погоду. Для забезпечення єдиноначалля функції керівників команд передавалися в руки старших тренерів, роль капітанів стала менш значущою.

Отже, 27 квітня в Харкові йшов дощ. Уболівальники жартували, що футболісти ленінградського «Динамо» спеціально возять з собою балтійську погоду. Злива супроводжувала і перший матч в Мінську, де місцеві динамівці приймали ще одного посланця з берегів Неви — «Спартак», очолюваний партнером Михайла Бутусова по найпершій збірній країни Павлом Батиревим. А в Сталінграді, де починали кияни, пригрівало сонце. Вже на другій хвилині у ворота «Динамо» був призначений одинадцятиметровий удар, чітко виконаний Валентином Ливенцовим. Ще до перерви господарі провели другий м'яч. Проте Онищенко, Балакин і знову Онищенко відповіли трьома у ворота гіганта Валентина Єрмасова, що служив під час війни ад'ютантом легендарного генерала Чуйкова, і перемога дісталася гостям.

З таким же рахунком — 3:2 — футболісти Червоної армії виграли в Одесі, «мокрый» харківський матч приніс нічию — 1:1, динамівці Тбілісі не залишили на своєму полі шансів «Стахановцю» — 3:0, перемогли і мінчани — 2:1. Таким був квітневий пролог.

Перший календарний матч у Києві відбувся 11 травня. Динамівці приймали ленінградський «Зеніт». Серед гостей виділявся нападник Петро Дементьев, легендарний Пека, який уже на одинадцятій хвилині змусив Ідзковського виймати м'яч з сітки. Хто знав тоді, що Петро Дементьев переживе перший, найстрашніший період ленінградської блокади, потім у Казані разом з Ідзковським, Лайком, Щегоцьким, Махиною опиниться в одній футбольній команді, створеній для підтримки духу серед трудівників тилу, а вже в 1947—1948 роках радуватиме своїм неповторним дриблінгом ки-

Ще один весняний збір в Одесі. Квітень 1941 року. Микола ТРУСЕВИЧ позує лежачи, а у верхньому ряду в самому центрі виділяється могутня фігура тренера Михайла БУТУСОВА

ївських глядачів. Адже саме динамівцям столиці України чуйний Пека поспішив на допомогу у важкий післявоєнний період...

Але на календарі ще був травень сорок першого. І на полі київського стадіону «Динамо» господарі мірялися силами із зенітівцями. Слідом за Дементьевим у лєнінградців відзначився Коротков. Потім Шилівський міг з пенальті скоротити розрив, але майбутній воротар збірної СРСР, учасник Олімпіади 1952 року в Хельсінкі Леонід Іванов парировав удар. Ще один пенальті Шилівський бив Іванову в другому таймі і цього разу не схибив. Трохи раніше перехитрив голкіпера гостей Щєгоцький — 2:2.

Через тиждень кияни приймали ще один лєнінградський клуб — спартаківський, і програли — 2:3. Вели 2:0 після влучних ударів Шилівського і Щєгоцького, рано заспокоїлися і були покарані.

24 травня Бутусов підніс сюрприз своїм недавнім вихованцям з тбіліського «Динамо». Проти вкрай незручного суперника кияни застосували систему «дубль-ве», зігравши з трьома «чистими» захисниками. Перший раз у сезоні після хвороби на поле вийшов центральний нападник Олександр Скоцень (війна закинула його до Канади, де він прославився як хокеїст) і взагалі вперше у складі киян з'явився колишній капітан збірної Польщі Михайло Матіас — обидва технічні, винахідливі футболісти. Господарі взяли реванш 3:0 за важкі поразки від тбілісців у 1940 році — 0:3 і 1:6. Два голи забив Віньковатов, один — Щегоцький.

А спочатку гра не клеїлася. Матіас чотири рази виводив Скоценя на побачення з воротарем грузинської команди, але Олександр так хвилювався, що забити ніяк не міг. Людина дуже добра, навіть соромлива, Бутусов, для якого результат цього поединку мав принципове значення, побачивши, що у хлопців опускаються руки, вибіг розлючений на бігову доріжку і влаштував підопічним прочуханку. Великий, з палаючими очима, в хвилини гніву він зовні нагадував свого великого земляка Петра І. У Києві його позаочі так і називали. Зате після прекрасного другого тайму, в якому киянами були забиті всі три м'ячі, Михайло Павлович зустрів своїх футболістів біля краю поля з букетом троянд. Де ви зараз, тренери-лицарі?

Поряд із звітом про цей матч у газетах рябіли повідомлення: «Перший світлофор нової конструкції з'явився на розі Хрещатика і вулиці Леніна», «На екрани кінотеатрів виходить американський фільм “Пісня про кохання”», «Артисти київського Театру імені Франка відправляються на гастролі до Москви», «Письменник-антифашист Віллі Бредель виступить з лекцією в Київському університеті»...

28 травня київські динамівці зустрічалися в Москві з першою збірною профспілок, за яку виступали Віктор Маслов,

Олександр Пономарьов, Василь Проворнов, Віктор Лахонін. Але магія імен не вплинула на українських футболістів. Вони домінували, хоча після швидкого гола Матіаса більше забити не змогли. А ось Лахонін у другому таймі покарав гостей за помилку в захисті. Він же на останніх хвиликах, рятуючи становище, вибив м'яч рукою з порожніх воріт збірної профспілок. Пенальті. До м'яча підходить Володимир Гребер. Пономарьов тисне на психіку, вигукуючи під розгін: «Він нізащо не заб'є». Блідий Гребер зупиняється, шукає очима Щегоцького і питає у нього: «У який кут забити? Я присвячую цей удар тобі, Костю». Щегоцький приймає психологічну гру і коротко кидає: «Давай у правий». Воротар усе знає, але безсилий виручити своїх, бо м'яч входить в правий кут рикошетом від штанги. Такі не беруться...

Останню перемогу до війни кияни взяли 3 червня в Одесі. Злива розполохала глядачів. Їх зібралося тисяч п'ятнадцять. Поле слизьке — не те що бігати, встояти на ногах складно. Гра йде відкрита, комбінаційна, і в ній гості явно сильніші. Ось забиває Матіас, потім Скоцень, потім одесит Токар в страшному гармидері посилає м'яч у власні ворота. А Трусеви́ча пробити неможливо. У рідному місті він себе відчуває дуже впевнено, не те що в сусідньому Миколаєві. 3:0 в Одесі — це вражає.

4 червня в Дорні (Голландія) помер колишній німецький імператор Вільгельм II... У живописних куточках звільненої Волині літом 1941 року відпочине 7 тисяч дітей... Дмитро Устинов призначений народним комісаром озброєння СРСР... Київські пляжі відкрили купальний сезон... Заява ТАРС від 14 червня: «Чутки про намір Німеччини... нападати на СРСР не мають підстав»... Після ремонту знов прийняв відвідувачів київський ресторан «Динамо».

Не забувають газети і про улюблену літню розвагу простого люду — футбол. Дуже детально описаний смішний матч

у Ленінграді між місцевим «Спартаком» і динамівцями Тбілісі. При рахунку 3:1 на користь грузинської команди ленінградці після розіграшу кутового вибивають м'яч з рук воротаря Ткебучави. Той, лежачи на землі, б'є ногою ленінградського нападника. Московський суддя С. Демидов негайно видаляє голкіпера з поля. Тбілісці, що ще не робили заміни, хочуть випустити замість польового гравця запасного воротаря, що в порядку речей. На жаль, столичний арбітр явно не в ладах з правилами. Він забороняє заміну. Гравці здивовані. Глядачі обсвистують неука. Місце в воротах займає нападник тбілісців Віктор Панюков. Засмучені гості грублять, часто порушують правила, суддя карає їх двома пенальті підряд. Але Панюков не пропускає жодного! Спочатку він блискуче парирує удар Безпаленка, а під час повторної дуелі до свистка вискакує вперед, і збентежений Безпаленко б'є мимо. Тоді не витримують нерви у спартаківців. Горбачов грубіянить в своїй штрафній і відправляється слідом за Ткебучавою, вже знаючи, що Бердзенішвілі з одинадцятиметрового не схибив — 1:4.

Про поразку киян у Москві від «Спартака» з рахунком 0:3 в «Червоному спорті» крихітна замітка. Зате через декілька номерів 17 червня на четвертій сторінці поміщена фотографія: динамівський воротар Микола Трусевич у своєму улюбленому смугастому, під тигра, светрі і довгих темних трусах трохи спізнюється перехопити м'яч у ногах спартаківського форварда Олексія Соколова, кращого бомбардира чемпіонату-41: вісім голів у дев'яти матчах. Це останній прижиттєвий газетний знімок Трусевича. У кадрі, на задньому плані, помітний ще один динамівець Києва — захисник Борис Афанасьєв.

15 червня в останню мирну неділю 1941 року, Сталін побував на спектаклі київського Театру імені Франка «В степах України». Разом з вождем в урядовій ложі московського Те-

атру імені Станіславського знаходилися Молотов, Мікоян, Жданов, Хрущов, Берія, Маленков. Актор Дуклер, що грав в спектаклі разом з Шумським, Мілютенком, Пономаренком, Няtko, згадував потім, що Сталін сміявся, і це було дуже незвично для людей, привчених до стадного відчуття страху. Правда, в сценічному варіанті комедії маршалові Семену Будьонному місця серед дійових осіб не знайшлося. Чи то Корнійчук порадився з ким треба і вилучив сцени з відважним кавалеристом, чи то керівництво театру побоялося показати народного полководця в усій красі. Але Йосипу Віссаріоновичу п'єса припала до душі. У смутному сорок другому він не забув дати авторові «В степах України» чергову Сталінську премію...

16 червня київське «Динамо» зіграло в Харкові зі «Спартакoм» свій останній довоєнний матч — 0:2. 17-го в «Червоному спорті» привернула увагу стаття старшого тренера киян Михайла Бутусова «П'ять форвардів», присвячена новим схемам гри в атаці, а 18-го в київських газетах з'явилося оголошення:

«22 червня — відкриття Республіканського стадіону. Адреса — Червоноармійська, 516, телефон 3-11-44, тролейбуси 1, 3, трамваї 1, 9, 10, 28, «А», «Б».

Футбол (першість Радянського Союзу). Команди: Москва (Червоної армії) — Київ («Динамо»). Початок гри о 19 годині.

У програмі спортивного свята: гімнастика (виступ чемпіонів СРСР Ібадуллаєва, Демиденко, майстрів Чукаріна, Ройтмана, Жигильовича й інших), штанга (виступ заслужених майстрів спорту тт. Куценка і орденоносця Попова, майстрів Новака, Хотимського), легка атлетика (змагання за участю кращих легкоатлетів Києва, Харкова).

Початок спортивного свята о 17 годині. Вхід на стадіон з боку вулиці Анрі Барбюса (колишня Прозорівська). Відкри-

Перед останнім, зіграним київськими динамівцями до війни, матчем... Харків, 16 червня 1941 року. Капітан — прекрасний форвард Віктор ШИЛОВСЬКИЙ (на фото крайній справа)

тий попередній продаж квитків. Каси: на Республіканському стадіоні, в магазинах «Укрфізкультвійськспорту» — Хрещатик, 25; Хрещатик, 39.

Анонс! 26 червня: першість СРСР. Футбол. «Динамо» (Москва) — «Динамо» (Київ) — майстри. 29 червня: «Стахановець» (Сталіно) — «Динамо» (Київ) майстри».

6 липня за календарем кияни повинні були грати в Мінську з місцевими одноклубниками. Але в столиці Білорусі ще з 28 червня господарюватимуть фашисти — приймати самого фюрера.

22 червня, окрім київської, мали відбутися календарні зустрічі «Спартак» (Ленінград) — «Спартак» (Москва), «Зеніт» — «Спартак» (Харків), 23-го — «Динамо» (Мінськ) — збірна профспілок-2. Всі вони, як написав «Червоний спорт» в номері від 1 липня 1941 року, відкладені, але, на жаль, так і не були проведені. А ось 24 червня в Тбілісі і Сталіно, де ще

не усвідомили всього жаху події, встигли провести два залікові матчі. Обидва закінчилися з однаковим рахунком — 3:2. У Сталіно господарі поступилися сталінградському «Трактору», а тбілісці перемогли одноклубників з Ленінграда. Причому знаменитий бомбардир Борис Пайчадзе відзначився хет-триком.

Грузинські футболісти набрали 15 очок після десяти ігор і наздогнали лідерів — динамівців Москви. Кияни з десятима очками після дев'яти зустрічей, співвідношення м'ячів — 16:14, знову опинилися на восьмій сходинці в перерваному через війни чемпіонаті. Постійна прописка серед середняків перетворювалася на погану звичку. Для порятунку до Києва насильно відрядили кращих гравців Західної України. Ставка в 1941 році була зроблена саме на них і, звичайно, на мистецтво Михайла Бутусова, що довів в роботі з тбіліськими динамівцями плідність вибраної тренерської концепції. Але...

З газет 21 червня: «Закінчилися іспити в школах. Тільки на Україні атестати зрілості отримали 94 тисячі хлопців і дівчат... Радянське вантажне судно «Магнітогорськ» затримане німецькими властями в Данцігу... Задоволено прохання громадських і спортивних організацій Києва про присвоєння новозбудованому стадіону імені Микити Сергійовича Хрущова...»

22 ЧЕРВНЯ

Ах, яке було весілля! Веселе, безтурботне. Гостей не доводилося представляти одне одному. Багато хто разом учився і майже всі разом працювали в хлібопекарській промисловості. Свого кутка молодята не мали. Святкували на квартирі у подруги у великому будинку на розі вулиць Фран-

ка і Леніна, що належав до революції адвокатуві Мартосу. У тому самому будинку, де після війни знаходилася краща в Києві булочна, а в ХХІ столітті розташувалася кондитерська «Реприза».

Жінки поралися на кухні, щиро радіючи за технолога-лаборанта третього хлібозаводу Валентину Мастерову, що знайшла нарешті своє щастя. Чоловіки на чолі з женихом — інженером Дубовським, палили на вулиці, очікуючи тих, що спізнюються. Із запрошених не з'явилися двоє. Кумир молоді київської інтелігенції Кость Щегоцький послався на завтрашній матч з ЦДКА, чим дуже засмутив багатьох гостей. А начальник лабораторії, де працювала наречена, — Йосип Іванович Кордик, — на сімейні обставини. До слова, відсутність Кордика мало кого засмутила. Його, людину зовсім іншого віку і кола, об'єднувала з весільним людом, окрім роботи, хіба що полум'яна любов до футболу.

Стіл був накритий у великій вітальні. У широко розкриті вікна першого поверху линув запашний букет пахощів теплої червневої ночі. Він п'янив не менше од вина. Розходилися під ранок, домовившись зустрітися на святі відкриття Республіканського стадіону, а потім продовжити гуляння. Ті, хто до п'ятої не встиг заснути, чув вибухи в районі водокачки і здивувався, що будівельні роботи ведуться навіть у неділю...

А Щегоцького близько шостої ранку розбудив телефонний дзвінок. Напередодні динамівці випробували нове поле. Дошило. Але густа і пишна трава миттєво висихала. Дренаж удався на славу. Багато поколінь футболістів вважали його кращим у країні. Бутусов визначив стартовий склад на 22 червня: Лаєвський, Глазков, Афанасьєв, Махиня, Гребер, Гурський, Онищенко, Матіас, Скоцень, Щегоцький, Віньковатов. Перед сном Костянтин пройшовся бульваром Шевченка, ліг пізно, все думав про майбутній матч, і ось цей ранній телефонний дзвінок... Роздратований, схопив трубку:

— Кому це не спиться?

І почув у відповідь схвильований голос приятеля, адвоката Гуревича:

— Костю, війна!

— Припини свої безглузді жарти! — розсердився Щегоцький. — Ти що, загуляв учора на весіллі?

— Костю! — кричав Гуревич. — Я не жартую! Ти чуєш — війна! Фашисти напали на нас!

Трубка замовкла. Щегоцький виглянув у вікно: тихо, спокійно, красиво. Двірник прибирає вулицю. І раптом удаліні почувлися вибухи. Невже війна? Костянтин одягнувся на швидку руку і помчав до готелю «Континенталь», де постійно жив з сім'єю тренер Михайло Павлович Бутусов і де зупинився давній знайомий Щегоцького — московський радіокоментатор Вадим Синявський, що приїхав вести репортаж про матч «Динамо» — (Київ) ЦДКА.

Вадим лежав на підвіконні і кричав у телефонну трубку:

— Б'ють зенітки! Мимо... Снаряди розриваються в небі значно вище за літаки. Ось, здається, влучили... ні, знову мимо!

Ось який репортаж вів уранці 22 червня 1941 року футбольний коментатор Синявський... Він і припустити не міг, що в листопаді сорок третього одним з перших військових кореспондентів опиниться в звільненому Києві і вестиме з дотла зруйнованого міста зовсім інші репортажі. Правда, футбольна тема теж у них буде присутня. Саме Синявський дізнався, що серед визволителів столиці України був прославлений воротар московського «Спартака», кавалер багатьох бойових орденів Владислав Жмельков. У хвилину затишшя Владислав пробрався до нового стадіону, на якому він повинен був за календарем зіграти 28 вересня 1941 року (Київ на той час другий тиждень був під німцем), і прикріпив до візерунчастої огорожі шматок яскраво-червоного

полотнища... У сорок п'ятому гвардії старшина Жмельков був серед тих, хто розписався на Рейхстагу. За себе, за загиблих: киян Качкина, Трусевича, Коротких, Кузьменка, Клименка, одеситів Воліна, Хейсона, Шляпіна, Токаря, Чорнобильського, донеччанина Путятова, ленінградців — братів Шелагиних і Вонога, за тих, що воювали, за покалічених на полях боїв Володимира Онищенко і Василя Глазкова, за всіх учасників забутого футбольного чемпіонату Радянського Союзу 1941 року...

Хто є хто: Синявський

Іронічний, з хрипотою голос Вадима Святославовича з високо підвішених радіоприймачів — тарілок мишачого кольору і вуличних радіорепродукторів — зачаровував з льоту. Відволіктися від барвистої оповіді було неможливо. І я уявляю, скількох хлопців і дівчат 1930—1950-х Синявський покликав на стадіони. Мільйони — як уболівальників, тисячі — з мрією самим стати чемпіонами і рекордсменами всього Радянського Союзу, на який вів передачі король радіорепортажу. Якщо могутній бас Левітана настроював на урочисто-тривожну хвилю, то голос Синявського обіцяв радощі й розваги, яких так не вистачало в пору сталінського правління.

Захоплення спортом привело 22-річного Вадима на радіо. До цього він підробляв у московських кінотеатрах тапером (акомпаніатором німих фільмів). Батько, Святослав Михайлович, вважав, що син росте шибеником, і примушував його займатися спортом, у результаті Вадим несподівано опинився на радіостудії на посаді диктора.

26 травня 1929 року відбувся перший прямий ефір матчу збірних РРФСР і України з московського стадіону «Динамо». Вести репортаж поодинці вважалося за неможливе. Компанію новачкові склали футбольні судді Олександр Богданов, Іван Севастьянов і Віктор Зіскінд. Щоб підтримати високий темп репортажу, кожен з них говорив півтори-дві хвилини, після

чого поступався мікрофоном товаришу. За схожою схемою до цього дня працюють багато коментаторів Іспанії і Латинської Америки. Один «пасеться» коло поля, ще двоє грають на різниці темпераментів коло основного пульта.

Чесно кажучи, Синявському помічники-співавтори були не потрібні. Він цілком справлявся сам. Правда, любив прикрашати побачене, перетворюючи його іноді на казку. Голос Вадима Святославовича зберігся в мультиплікаційних фільмах 1940—1950-х років про футбол. У «Тихій галявині» персонаж, якого озвучує Синявський, запізнився на матч між ведмедами і зайцями. Але другий тайм відпрацьовує на славу: «Удар! Воротареві Косолапову доводиться вступати в гру. Непогано для початку! Косолапов нагадує когось з наших знаменитих голкіперів. Перш ніж вибити м'яч ногою, він обов'язково плює на руки. Тобто, пробачте, я хотів сказати — на передні лапи...»

Синявський обожнював усілякі технічні новинки. На превеликий жаль, «Тиха галявина» — один з лічених записів, де можна почути його голос. Багато що було знищено цензурою. Не збереглися навіть військові репортажі Синявського, про які я вже згадував, то що вже говорити про рядові футбольні матчі. А шкода! Синявський так майстерно оповідав про подію, що я у молодших класах жваво уявляв, як на зимових Олімпійських

іграх в італійському Кортіна д'Ампеццо наш Євген Гришин переміг у ковзанярському спринті. Я навіть результат чемпіона назавжди запам'ятав, бо Синявський класично передав підсумкову цифру у віршованій формі: «До сорока і двох десятих температура піднялася...»

Але це трапилося вже в 1956 році, коли Вадим Святославович визнавався асом з асів. А в 1930-ті навик ведення спортивного ре-

Вадим Синявський, кращий футбольний радіокоментатор СРСР. Його репортажами заслуховувалися і старі, і молоді

портажу в нього були відсутні. Та і старші колеги слабо уявляли, що потрібно для того, щоб організувати трансляцію.

Машини на дорогах тоді траплялися рідко, а коні як вогню лякалися запаху кислотних акумуляторів. Візники навідріз відмовлялися брати апаратуру в дріжки. Їх доводилося вмовляти тільки для того, щоб вони за гроші доставили устаткування на стадіон. У цих некомфортних умовах і відпрацьовувалося красномовство майбутнього короля радіорепортажів.

Для створення ефекту присутності радисти використовували всі тодішні можливості техніки, а коли цього не вистачало, Синявський підключав власну дотепність. У 1933 році під час фінального запливу найсильніших майстрів плавання Леоніда Мешкова і Семена Бойченка Синявський додумався вести репортаж з 10-метрової вежі для стрибунів у воду. При трансляції легкоатлетичної естафети по Садовому кільцю була використана інша його знахідка. Оскільки він не міг пересуватися разом з бігунами, Синявський поставив поряд з собою телефон. Він бачив старт і фініш естафети, а його помічники, розмістившись уздовж траси, телефоном підказували йому, як розвиваються події. Особливою родзинкою став знаменитий футбольний марш Матвія Блантера. Вадим Синявський запропонував композиторові написати цю мелодію по дружбі: колись вони разом грали в одному оркестрі. І в результаті народився шедевр на століття. Вважається, що остаточно і безповоротно Вадима Синявського прославили радіорепортажі 1945 року з Англії під час знаменитого турне московського «Динамо». Для мільйонів радіослухачів так воно і було. Але профі віддали Синявському пальму першості кращого футбольного розповідача країни задовго до цієї події. Один з найвідоміших спортивних журналістів радянської епохи, нині покійний Юрій Ілліч Ваньят повідав мені в 1980 році дивовижну історію, сконструйовану Синявським.

Вадим Святославович разом з Ваньяттом, тоді молодим газетним репортером, були відряджені до Києва висвітлювати матч місцевих динамівців з футболістами збірної Басконії, що здійснювала літом 1937 року турне по Радянському Союзу.

Баски громилі всіх суперників наліво і направо, і тому вже описаний нами поєдинок 15 липня на київському стадіоні «Динамо» викликав ультраінтерес.

На трибунах ніде було іспанській оливці впасти. Синявського з мікрофоном улаштували над урядовою ложею під охороною двох міліціонерів у білій формі. Для Ваньята взагалі не знайшлося місця, і він ув'язався з Вадимом Святославовичем на дах як асистент, на що Синявський негайно відреагував: «Се і Ве сиділи у начальства на голові».

Але феєрверк тільки починався. Вадим Святославович був того дня в ударі. Чого не скажеш про київських футболістів. Коли Синявський уже міцно схопив нитку гри, він у паузах почав переконувати молодого Ваньята, що може запросто продовжити радіорепортаж із закритими очима, не наробивши при цьому помилок. Ваньят ошалів. Уявляєте: у 1937 році влаштувати таке безумство на весь Радянський Союз! Юрій Ілліч почав відмовляти свого старшого товариша, заявивши, що задумане ним абсолютно нереальне і може призвести чортзна до яких наслідків. Але Синявський зловив кураж. Щоб завести напарника, він запропонував посперечатися на ящик шампанського. У Ваньята загравав авантюризм, і він погодився. Для чистоти експерименту завдання ускладнили. Синявський повинен був не закривати очі, а сісти спиною до поля і п'ять хвилин розповідати про гру в прямому ефірі всесоюзного радіо! Ударили по руках. І почалося!

Вадим Святославович, орієнтуючись на сплески глядацьких емоцій і на тільки одному йому відомі флюїди, так натхненно, захилинаючись, живописав події в овалі стадіону, що Ваньят, який дивився на гру, був просто підкорений коментаторським генієм Синявського. «Звичайно, він не завжди вгадував, у кого саме знаходиться м'яч, але жодного разу не помилився, яка із сторін ним володіє і на якій половині поля розгортається боротьба», — розповідав Ваньят. Особливо очманіли міліціонери, простацькі хлопці, що не розуміли, який цирк розгортається на їхніх очах. Адже їх як-не-як приставили охороняти важливого артиста з Москви.

Ваньят із захопленням визнав свою поразку. І не дивлячись на невдачу киян (1:3), друзі до ранку впивалися в готелі шампанським, виграним Синявським...

Після війни до середини п'ятдесятих Вадим Святославович був фігурою не менш популярною, ніж провідні футболісти країни. Але з появою телебачення він почав потихеньку втрачати свої позиції. Учень Синявського, відомий воротар і телекоментатор Володимир Маслаченко розповідав мені: «Коли Вадим Святославович вів репортаж по радіо, його думка випереджала гру. Він чудово імпровізував і не міг собі відмовити в задоволенні працювати на телебаченні, як на радіо. Проте люди вже могли бачити, що відбувається, і мати свої власні відчуття». Настала інша епоха. І царювали в ній молодші партнери Синявського — Микола Озеров, Коте Махарадзе, Володимир Перетурін і вже згаданий Володимир Маслаченко. А ось особисто мені, що став спортивним журналістом зокрема і завдяки радіорепортажам Вадима Святославовича, і досі співзвучні думки старого вболівальника Костянтина Ваншенкіна, відлиті в поетичні рядки:

...Понимаете, сердце не камень,
И средь многих случившихся встреч
Достоверней иных телекамер
Оказалась Синявского речь.

ЖИТТЯ, РОЗБИТЕ ВЩЕНТ

Опівдні 22 червня Костянтин Щегоцький, як і багато киян, ще не усвідомлював масштабів того, що трапилось. Хоча на Євбаз (місцерозташування нинішнього цирку) вже привезли перших поранених з-під Фастова, а над містом низько пролітали зграї «юнкерсів», паніки не було, хіба що баби і люди похилого віку тривожно бубоніли в дворах і скверах.

Футболісти зібралися на своєму рідному динамівському стадіоні. У повній тиші вислухали виступ по радіо Молотова. Всі були схвильовані, але навіть не уявляли, що віроломний напад фашистів може перешкодити такій важливій події, як відкриття головного стадіону республіки.

На жаль, квитки залишилися незатребуваними... Після війни їх власників пускали на стадіон безкоштовно. Багато потенційних глядачів того поєдинку, що не відбувся, загинули, майже всі втратили рідних і близьких. Але любов до футболу зберегли. А такі самовіддані вболівальники, як майстер Євген Головашов, про якого я вже розповідав, знаходяться далеко від Києва, зберегли і квитки.

Незатребуваною виявилася майстерність багатьох гравців, чий талант розцвів до 1941 року. Зі складу, оголошеного на 22 червня, тільки двоє — ветеран Микола Махиня і наймолодший у довоєнному складі — Павло Віньковатов, випробували щастя повернення на зелене поле під егідою рідної команди. Махиня, разом з ще двома учасниками найпершого чемпіонату СРСР Антоном Ідзковським і Макаром Гончаренком, виступав за київське «Динамо» в 1945 році, а потім уже сам догравав у захисті ще півтора сезону. А ось лівому крайньому нападнику Павлу Віньковатову пощастило більше. На його рахунку — десять післявоєнних першостей і 207 матчів у динамівській формі. Гострий форвард таранного типу, він умів завершити комбінацію сильним ударом. Шістдесят шість м'ячів забив Павло за свою кар'єру, зокрема два, проведених у дев'яти поєдинках 1941 року.

В центрі захисту київські глядачі ніколи більше не побачили Бориса Афанасьєва, рухливого, швидкого, самовідданого футболіста. Вже згадувалося, що стали інвалідами Володимир Онищенко і Василь Глазков, змінив Східну півкулю на Західну і шкіряний м'яч на литу шайбу всесторонньо обдарований Олександр Скоцень. У 1990 році у складі делегації

українських канадців Скоцень разом з молодшим сином приїжджав до Львова і заскочив на два дні до Києва — пригадати молодість...

У 1946 році завсідникам трибун було продемонстроване добре, але, на жаль, старе кіно: на півтори години вони перенеслися в тридцяті, коли в півзахисті блискуче грав відмінний тактик Володимир Гребер. Усе зберіг майстер — техніку, ясність ігрового мислення, але вік, вік... Він не дозволив чудовій людині і спортсменові повернутися у великий футбол.

Костянтин Щегоцький виступав за післявоєнне київське «Динамо» лише як другий тренер. А ось Олег Лаєвський, Михайло Матіас, Казимир (Казімеж) Гурський, Тадеуш Єдинак при радянській владі взагалі не значилися в списках київських футболістів. Формально це, можливо, і правильно, а по-людськи несправедливо. І річ навіть не в тому, що багаторічний інсайд збірної Польщі Матіас устиг забити в чемпіонаті СРСР 1941 року голи тбіліському «Динамо» і одеському «Спартаку», що він разом з Лаєвським і Гурським значився в стартовому складі на 22 червня. Історія брехлива і неповноцінна, якщо вона свідомо замовчує про дійових осіб, навіть тих, які виконували найскромніші ролі. Тим часом, внесок високотехнічних, кмітливих представників західноукраїнського футболу в становлення київського «Динамо» величезний. Його й досі гідно не оцінили в незалежній Україні.

З польського квартету лише Олег Петрович Лаєвський став київським мешканцем. Більше двадцяти років він працював заступником директора великого спорткомплексу, судив матчі республіканського масштабу, був одним з організаторів дитячих змагань «Шкіряний м'яч». У війну воював в рядах Війська Польського разом з Тадеушем Єдинаком і Казимиром Гурським, що повернулися, як і Михайло Матіас, в

1945 році на батьківщину. Єдинак пов'язав своє життя з армією. Він помер у 1987 році в чині бригадного генерала. Команди вищої ліги — «Полонію» (Битом) і «Гурнік» (Забже) тренував Матіас. Помітною фігурою в польському футболі став і Гурський.

З тих, хто значився в сорок першому в запасі, ігрова кар'єра по-справжньому вдалася тільки Абраму Лерману, але для цього йому довелося перекваліфікуватися з центрального нападника в центрального захисника. У районі Ірпеня загинув безмежно закоханий у футбол лівий крайній Йосип Качкін. Війна занесла до Канади не тільки Скоценя, але і Абрама Горинштейна. Воротар київського «Динамо», кар'єра якого так і не відбулася, реалізував себе в комерції, наживши мільйони на випуску м'ясних консервів. Тільки одному йому відомим шляхом дістався до Канади нападник Павло Комаров, що провів окупацію в Києві. Він був учасником команди хлібозаводу, геть чисто складеної з динамівців, яка носила назву «Старт».

Закінчили життя в Бабиному Яру Микола Трусевич, Іван Кузьменко, Олексій Клименко, один з творців київського «Динамо» Лазар Коген. Був замучений у гестапо Микола Коротких. Дивом врятувалися Макар Гончаренко, Михайло Свиридовський, Федір Тютчев, що теж побували в «Мишоловці» (так у простолюдді називався район, де розміщувався табір).

Історія популярних київських футболістів, що грали в окупованому місті, давно обросла масою легенд, далеких від правди. За допомогою архівів і безпосередніх учасників подій автор у 1992 році першим відкрито і, смію думати, доказово заявив, що ніякого «Матчу смерті» не було і в помині. Але перш ніж перейти до викладу правди, що витримала випробування часом, яка сподобається, на жаль, не всім, задамося питанням: а чому вони, знамениті спортсмени, які значилися

службовцями або навіть офіцерами (як у випадку з Миколою Коротких) НКВС, залишилися під ворогом? Не отримавши відповіді на це питання, не можна об'єктивно оцінити події часів київської окупації.

«ДИНАМО» В ЗАХИСТІ

Отже, чому вони залишилися? Мова йде не тільки про футболістів. Адже на окупованій території опинилася велика група відомих київських спортсменів: легкоатлетів, гімнастів, боксерів, гандболістів, ковзанярів. Не змовилися ж вони заздалегідь? Звичайно, ні. Майже у кожного існувала своя причина.

Тривожного літа сорок першого серед обивателів, які пам'ятали німецьку окупацію часів Першої світової війни, панувало переконання, що гірше, ніж при Сталіні, не буде. Так куди бігти, чи не краще пересидіти колотнечу вдома? Цьому смертельному історичному гіпнозу піддався навіть мудрий Лазар Коген, який пам'ятав, як німці зразка Першої світової ставилися до євреїв так само, як і до решти всіх беззбройних жителів захоплених територій, — миролюбно. Він умовив не панікувати і залишитися ще й відомого футбольного суддю, одного з адміністраторів київського «Динамо» Льва Чорнобильського (загинув у Бабиному Яру) і кількох колишніх гравців на чолі з Михайлом Свиридовським. Веселого, безтурботного Макара Гончаренка і вмовляти не довелося. Макар навіть форму, бутси приготував, упевнений, що ганятиме м'яч при будь-якому режимі.

Якщо наївність і погана поінформованість профспілкових спортсменів, далеких від владних структур і партійних інтриг, якось зрозуміла, то аполітичність членів динамівського товариства, що склали більшість серед тих, хто потрапив в

ярмо, на перший погляд, вражаюча. Що, молоді, тямущі хлопці і дівчата, вимушені регулярно відвідувати збори і політінформації, не розуміли, яку небезпеку для них представляє гестапо? Так, деякі з них тільки формально вважалися працівниками органів НКВС, щоб мати пристойні умови для тренувань і виступів на гідному рівні. Але спробуй усе це пояснити слідчому на допиті, коли сотні документальних свідоцтв і «доброзичливців», що заздрили їх ситому життю при Радах, стверджують прямо протилежно...

Не всім так пощастило, як Володимиру Балакіну, заарештованому в перші тижні окупації. Шукали його брата Миколу, члена ВКП(б), але сплутали. Пояснень заарештованого слідчий не приймав... Одного разу в двері заглянув офіцер в чині гауптмана, уважно подивився на Володимира, розсміявся, про щось поговорив із слідчим, і за годину безпартійний Балакін вийшов на свободу. Той офіцер добре знав Володимира — гравця київського «Локомотива». Володимир Миколайович теж упізнав гауптмана і здивувався метаморфозі. Зовсім недавно ця людина працювала скромним білетером на київському стадіоні Червоної армії.

Несповідимі долі людські! 22 червня 1928 року, якраз за тринадцять років до гітлерівського вторгнення, в газеті «Вечірній Київ» з'явився допис про те, що секція ігор при раді фізкультури затвердила збірні Києва з гандболу. У стартовому складі з-поміж чоловіків майже всі знайомі імена: Ідзковський, Свиридовський, Горін, Головченко.

Капітаном команди був Олег Головченко, прихильник сокольської системи фізичного розвитку, що добився особливих успіхів у гімнастиці. Але в тридцятих його посадили саме за захоплення сокольською (буржуазною!) методикою тренувань. Перед війною Головченка випустили. Образи він не пробачив. Ставши слідчим гестапо, відігрався на багатьох динамівцях, які наївно вірили, що колишній товариш не

почне їх топити. Головченко пішов з німцями. Слід його згубився на Заході. Слава Богу, ми вже цивілізовані, з розумінням ставимося до людей, що не знайшли себе на батьківщині і подалися у пошуках кращого життя в інші країни. Але перевертням, що здавали за пайки і ласку окупантів своїх друзів, сусідів, знайомих, просто земляків, я і сьогодні навряд чи побажав би доброго шляху. Адже він вимощений кістками багатьох одноплемінників.

Не дивлячись на велику популярність чудових футболістів — Антона Ідзковського і Михайла Свиридовського, найвідомішим перед війною з названої четвірки був, звичайно, Дмитро Горін. Заслужений майстер спорту, першокласний борець і боксер, лижник і альпініст, плавець і тенісист, він командував фізкультурними парадми на Хрещатику, відповідав за фізпідготовку в частинах Київського особового військового округу. Старший офіцер Горін загинув при обороні рідного міста.

За таємничим збігом капітаном жіночої гандбольної збірної Києва в 1928 році була різностороння спортсменка Тамара Васильєва, яка нині служила у фашистів директором динамівського стадіону, на якому так часто сяяла і який в окупацію носив назву «Дойче стадіон». Васильєва була дружиною підполковника прикордонних військ Павла Бурдукова. Коли їх роз'єднала лінія фронту, вона відшукала в дарницькому таборі і визволила звідти прекрасного динамівського десятиборця, заслуженого майстра спорту, офіцера Олександра Безрукова, який без вини постраждав в тридцять сьомому. Сталінщина зламала йому життя, і він теж не пішов на схід. А фашисти посадили його за приналежність до НКВС. З вогню — та в полум'я... Заступниця Тамара зробила його своїм вірним помічником — комендантом «Дойче стадіону». На відміну від неї, яка завзято прислужувала новим господарям і любила в гордій самоті загоряти посеред зеленого футбол'

ного поля, на яке місцевим жителям вхід був заборонений, Безруков поведився інакше. Він страждав від безвиході, потрапивши між Сціллою і Харибдою.

Коли запахло смаженим, Васильєва прикинулася безневинною овечкою і сховалася за широкою спиною чергового шанувальника, поважного чину НКВС. Переїхавши з ним до Дніпропетровська, вона unikнула покарання. Після довгих поневірянь був повністю реабілітований Олександр Безруков.

Ще одна дивовижна паралель. На святі відкриття Республіканського стадіону 22 червня 1941 року готувалися виступати з показовими вправами абсолютний чемпіон СРСР зі спортивної гімнастики 1939—1940 років київський спартаківець Аджатула Ібадулаєв і зовсім молодий майстер Віктор Чукарін. Їм судилося помірятися силами тільки після війни. Причому в 1948 році Аджатула Мурадович і Віктор Іванович розділили перемогу на чемпіонаті СРСР у вправах на брусах, найбільш коронному виді Чукаріна, де він потім завоював ще вісім золотих медалей всесоюзної першості і вищу нагороду олімпійського Мельбурна.

Ібадулаєв змагався на всесоюзному помості до сорока. Ветерани запевняють, що на кільцях він виробляв номери, що не снилися навіть Альберту Азаряну, офіційно визнаному кращим у світі майстром на цьому снаряді. Аджатула зібрав у вправах на кільцях колекцію з п'яти золотих медалей всесоюзної першості, чотири рази перемагав у вправах на перекладині. Вже в зрілому віці втратив око, граючи у футбол: не витримала верхня штанга воріт, на якій він, по старій пам'яті, інтуїтивно підтягся... Перед пенсією значився простим робочим на Республіканському стадіоні, поливав зелене поле, на якому йому вдалося виступити з демонстрацією свого гімнастичного мистецтва. Трапилося це 12 липня 1942 року в окупованому Києві, на святі відкриття стадіону на гітлерівський, націонал-патріотичний зразок. Поряд виступав ще

один майстер гімнастики — Жигильович (за деякими джерелами Шигальович). Стадіон окупанти дозволили назвати «українським». Тільки серед п'ятнадцяти тисяч глядачів на церемонії відкриття переважали солдати вермахту...

Боець артилерійського розрахунку Віктор Чукарін на той час знаходився в полоні. Йому було не до гімнастики. Після війни сталінська влада збиралася показово покарати обидвох: і того, хто захищав свою землю, але завдяки бездарності командування гнів у таборах, і того, хто захищав тільки себе, хай і не ціною інших життів. Але обидва володіли унікальним талантом, і розум узяв верх. Чукарін набагато перевершив суперника, домігшись на світовому й олімпійському помостах усіх можливих лаврів. У негласній суперечці він довів, що патріотизм — не перешкода мрії, якою б надхмарною вона не була...

Нарешті, була категорія киян, що воювали в ополченні, потрапили в оточення і не зуміли з нього вибратися. У деяких ця безпорадність ще посилювалася пораненнями. Яскравий приклад — Микола Трусевич. Але навіть Трусевич і ще один динамівський футболіст, що не вийшов з оточення, — Іван Кузьменко, за свідченням їх товариша Михайла Свиридовського, не бачили великої біди в перебуванні на окупованій території.

Виходить, люди більше боялися сталінської дійсності, аніж розповідей сталінської пропаганди про звірства фашистів... Що ж до динамівських спортсменів, то формальна у багатьох випадках приналежність до НКВС зіграла з ними злий жарт. Спорт повністю поглинав думки і час цих хлопців і дівчат, несприйнятливих до ідеологічних накачувань і вельми далеких від політичних реалій. Могутнє відомство оберігало їх від зайвих турбот у мирний час, але в період окупації звання «динамівець» з обивательської точки зору тільки заважало, викликало у нових властей підозру. Доводилося бути на видноті, значитися серед «особливо небезпечних елементів».

З відомих київських спортсменів свідомо, з політичних мотивів, залишився під фрицем, мабуть, тільки Головченко. Останні визначилися вже по ситуації, згідно зі своїми емоціями, превалюючими рисами вдачі, поняттями гідності і честі.

Динамівці трохи старші — Ідзковський, Щегоцький, Махия, що встигли удосталь сьорбнути життя, яке вирувало за огорожею стадіону, ясно розуміли, що компроміс для них неможливий, що для фашистів вони, як і всі товариші по спортивному товариству, — вороги. Відомо, що Бутусов і Щегоцький намагалися умовити начальника київського НКВС Льва Варнавського відправити до тилу не тільки родичів гравців і футболістів-новачків із Західної України, про яких влада дбала особливо, але і всіх членів команди «Динамо».

Льву Мойсейовичу Варнавському, який застрелився в день падіння Києва, політичної далекозорості не вистачило. За проханням він угледів тільки боязкість своїх улюбленців і відмовився допомогти їм з евакуацією. Після від'їзду тренера Бутусова з сім'єю кожен динамівець, що не потрапив у регулярні частини, підкорявся своєрідному штабу на чолі із заступником голови Української ради товариства підполковником Павлом Бурдуковим. У цей штаб входили також Костянтин Щегоцький, адміністратор футбольної команди «Динамо» Ісак Ячменников, легкоатлет Наум Макарон, багато інших відомих київських атлетів і фізпрацівників, які знаходилися в тривожному очікуванні: що чекає їх завтра?

ЗАТЕМНЕННЯ НАД КИЄВОМ

У перші дні після початку війни в місті було взагалі-то спокійно. В усякому разі, паніка не відчувалася. Деякі навіть не відмінили своїх планів і відправилися відпочивати на південь

або у відрядження на захід, зробивши тим самим непоправну помилку... На екранах кінотеатрів йшли фільми «Професор Мамлок», «Трактористи», «Болотяні солдати», «Вершники». Якщо вірити повідомленню газети «Пролетарська правда», на початку липня філії київського універмагу за зміну продавали товарів народного споживання на 500 тисяч крб. Господині завзято варили варення. Потім воно покриється цвіллю в покинутих зі всіма пожитками квартирах...

Але незабаром безтурботні газетні гасла типу: «Де зловимо ворога, там його і укладемо!» почали витіснятися передовицями під назвою: «Знищувати шпигунів і диверсантів!», а потім і дужче: «Смерть панікерам!», тобто каральні органи дуже швидко обернули зброю залякування проти своїх же громадян.

Паніка зароджувалася на вокзалі, де вантажилися ешелони, що йшли в тил. Вантаження відбувалося досить організовано. У кожного значного підприємства був свій склад, свій термін відправки. Але на проводжаючих ця процедура діяла гнітюче. І чутки про те, що все начальство вже втекло, залишивши населення напризволяще, котилися містом, обростаючи дивовижними подробицями.

6 липня відправився на Урал ешелон з працівниками хлібопекарської промисловості, що отримали броню. Виїжджала і молода дружина Валя Мастерова. Чоловік з друзями підігнали прямо до вагона підводу з гарячим хлібом і сухарями. На дорогу. Тут же і попрощалися. Назавжди... Дубовський загинув в обложеному Києві. Дізнавшись про це, Валентина після війни додому не повернулася, скоротала вдовиний вік у Ташкенті. Невідбутна печаль виплескувалася тільки в рідкісних листах до подруг: «Бог подарував мені всього один день щастя...»

Із спогадів Костянтина Васильовича Щегоцького: «У червні я знову страждав від нервового захворювання, що при-

й мало хронічний характер. Уся шкіра на тілі була уражена. Лікарі дали відстрочку від військової служби на кілька місяців. Працював у штабі при стадіоні «Динамо». Липень—вересень стали періодом суцільних розлук. Після Бутусова місто залишила сім'я Ідзковського, дружина і дочка Комарова, моя колишня дружина з дочкою Катюшею, сестра Ліфшиця — дружина Колі Трусевича з дочкою... Ми підтримували порядок на спортивних базах стадіону, узяли під контроль магазин «Динамо» на Хрещатику, допомагали спорядженням, одягом, інвентарем співробітникам НКВС, що йшли в партизанські загони.

Штаб майбутнього партизанського руху на Україні розміщувався на території стадіону в літньому кінотеатрі, що носив до війни грайливу назву «Том Соєр». Командував там заступник наркома внутрішніх справ УРСР Тимофій Амвросійович Строкач, голова республіканської ради «Динамо». До речі, своє шефство над нашою футбольною командою в жовтні сорокового року він почав з того, що проконтролював переведення з Тбілісі до Києва опального Бутусова.

Строкач наказав нам забезпечити евакуацію найбільш цінного майна річкою на баржі, яку до Дніпропетровська повинна була тягнути стара німецька яхта. Трохи раніше мій хороший друг і чудовий футболіст Василь Правочеров вивіз на вантажівці до Харкова всі призи і нагороди, завойовані динамівцями. Але сухопутні шляхи вільного пересування фашисти вже перерізали. Дніпро залишався останньою надією.

На той час у гуртожитку на стадіоні тулилися футболісти із Західної України: Матіас, Скоцень, Гурський, Горинштейн, Єдинак, Газда, дехто з дружинами. Тимофій Амвросійович наказав усіх їх відправити до тилу на баржі, забитій спортивним спорядженням. Ця частина плану вдалася. Потім команді річковиків наказали доставити до Києва запаси махорки

для партизан. На жаль, зворотний шлях обірвався в Черкасах. Дніпровська флотилія відступала...

Потім я працював інструктором військово-фізичної підготовки четвертого загону воєнізованої пожежної охорони НКВС на Микільській слобідці. Майже перед самим відступом наших військ нас з Ячменниковим знайшов на стадіоні Трусевич. Поранений в ногу, дуже худий, в обмотках, з великим шрамом на щоці, залишеним під час тренування його неакуратним родичем Ліфшицем, Коля справляв гнітюче враження. Ми його нагодували, зібрали їжу для товаришів і обнялися на прощання за воротами стадіону. Це був веселий, чесний, дуже далекий від політики хлопець, що не терпить гучних фраз. Я не сумніваюся, що він зустрів смерть гідно...

Коли був відданий наказ залишити Київ, ми з Ячиком (так називали в команді старшого адміністратора Ячменникова, у якого був заступник — Рафаїл Фельдштейн) по своєму попрощалися з футболом. Дістали м'ячі й удвох вийшли на поле. Хвилин десять пограли на зеленому газоні, мовчки посиділи на трибуні, згадуючи друзів, з якими провели тут стільки прекрасних днів. Бабине літо панувало в усій своїй зрілій красі, і нам відчайдушно хотілося зупинити час.

Вранці 19 вересня наш загін відступив, приєднавшись до колони військ. У районі Борисполя колону розбомбила фашистська авіація. Коли повітряний наліт закінчився, я зіткнувся з Іваном Кузьменком. Його підрозділ ледве рухався на вантажівці по заблокованому кинutoю технікою шосе. Іван запропонував пробиватися далі разом, але для мене місця в машині не знайшлося. Ми сказали один одному «до побачення», в надії побачитися. Не судилося... Ваня залишився в кільці оточення, як і Олексій Клименко, Микола Трусевич, ще один Коля — Коротких. А мені пощастило.

Через 67 днів поневірянь у районі Ростова я вийшов до наших. Пропав без вісті Бурдуков. Загинув в дарницькому таборі Ячменников. Останнім його там бачив старий голкіпер київського «Залдора» Василь Федотович Ямковий. А я врятувався і виніс зашитий у трусах орден. Редактори чомусь завжди викреслюють цю подробицю. А дарма. Так було...»

Київ, підпалений і своїми, і чужими, горів, як факел. Чорні хмари заволокли сонце. Насунуло затемнення. На два дні раніше терміну, передбаченого ще весною сорокового професором Всехсвятським. Тільки професор-астроном вів мову про сонячне затемнення. А в п'ятницю 19 вересня 1941 року дим від попелищ заховав денне світило. До Києва вступали завойовники.

Хто є хто: Швецов

Жили-були два брати. Тямуці, честолюбні, що прагнули пізнати себе і навколишній світ хлопці. Обидва були стараними гімназистами, але потім їх шляхи розійшлися. Схильний до наук, старший, Петро, закінчив Політехнічний, уже за радянських часів працював головним інженером «Теплоелектропроект», мав величезний авторитет серед колег. Молодший, Георгій, в кому грала кров прадіда, загиблого на Шипці, відважно воював у Першу світову, заслужив Георгіївський хрест. А потім його приворожив футбол...

Великий, широкоплечий, Георгій Дмитрович був дуже швидкий, різкий, чудово координований. У досить зрілому віці пробився до складу першої збірної Києва, чим невимовно гордився. Але кращі свої матчі провів за найпопулярнішу в двадцяті роки команду «Залдор». Грав на краю нападу вельми результативно і могутньо. Відрізнявся завидною витривалістю, за що і заслужив прізвисько Паровоз.

Чіпка пам'ять знавця київської історії Валентина Євгеновича Волкова, що грав до війни в київських командах «Залдор» і «Рот Фронт» (Політехнічного інституту), а до п'ятдесят пер-

шого — в першій клубній команді ЦДКА, допомогла відновити зоряний склад футболістів-залізничників, що перемогли в ранзі чемпіона Києва 5 серпня 1923 року в Петрограді могутній клуб «Петровський» з рахунком — 2:1 голкіпер Ямковий, беки Лобковський і Весеньєв, хавбеки Курбатов, Фенцель, Ломакін, форварди Швецов, Костін, Товаровський, Бойко і Крупицький. Бойку і Весеньєву пощастило потім потрапити в «Динамо», яке очолив тренер Товаровський. Швецову доля такого шансу не подарувала: вік...

Можливо, це стало першим серйозним розчаруванням, що змусило надалі добиватися мети енергійнішими, часом силовими методами. Георгій Дмитрович першим у нашому місті створив збірну ветеранів, яка регулярно викликала на матч майстрів-динамівців, марно намагаючись їх обіграти. Тренував залізничників Києва в їх єдиний сезон перебування в класі «А». Спадкоємці «Залдора» випередили дев'ять команд, але через чергової реорганізації вилетіли в клас «Б». Розчарований Швецов посварився з керівництвом Південно-західної залізниці і був звільнений. Пробивав свої сили в суддівстві, проте і там далеко не вибився. У колі близьких по духу людей скаржився на засилля в київській суддівській колегії євреїв Хавчина, Бульковштейна, Чорнобильського, Бланка, Ходака, що не дають, мовляв, ходу справжнім національним кадрам.

Мріяв він і про кар'єру спортивного керівника великого масштабу. Теж не збулося, хоча енергія, заповзятливість просто клекотіли в нім. Не вистачало трохи — внутрішньої культури, уміння ладнати з людьми. Війну Георгій Дмитрович зустрів у селі Грушки під Києвом, де був розквартирований 6-й залізничний полк. Швецов служив там командиром роти протиповітряної оборони і за сумісництвом інструктором спортивної підготовки, носив одну шпалу капітана. Успіхи гітлерівського наступу його не налякали. Він дочекався приходу окупантів і почав придивлятися до їх порядків. Регулярно читав газету «Українське слово», що почала виходити в Житомирі ще до падіння Києва, і зробив висновок, що може впливти на хвилі завзятого націоналізму.

В кінці сорок першого року газету ліквідували. На думку гітлерівського керівництва, вона дуже часто і захоплено писала про майбутню незалежність України в рамках великого рейху. Замість неї почала видаватися газета «Нове українське слово», що сповідувала обережнішу позицію щодо «повної самостійності українських територій», але вела розгнuzдану антиросійську, антиєврейську, антипольську пропаганду. Газету редагував професор історії К. Ф. Штепа, що став одночасно ректором Київського університету. Швецов був знайомий зі Штепою і запропонував свої кореспондентські послуги. До війни він іноді пописував в газети і вважав себе неперевершеним спортивним журналістом.

Приклад багатьох відомих спортсменів, що теж не мали вищої освіти, проте процвітали при Радах після закінчення чемпіонської кар'єри, підштовхував хворобливо честолюбного Георгія Дмитровича до гарячкових пошуків свого шляху вгору. Він прагнув вибитися за всяку ціну і зненавидів лад, що не надав йому такої можливості. Ретельно приховувана злість, вилившись назовні, засліпила його. В окупацію Швецов поспішав надолужити упущене і допуслав помилки, невластиві обачливій людині, які коштували йому потім багатьох років таборів. Він підписував власним прізвищем замітки у фашистській газеті, чого не робив майже ніхто з таємних шанувальників нової влади. Для звинувачення документ — доказ надійніший за найговіркішого свідка. Інша справа, якщо чоловік займав офіційний пост при гітлерівській адміністрації. Тоді доводилося спалювати мости не оглядаючись. Функції ж Швецова зводилися до того, що він за власним почином створив спортивне товариство для українських фашистських елементів, прикрившись патріотичною назвою «Рух», і чекав за це подяки і визнання.

Георгію Дмитровичу вдалося вмовити деяких відомих київських спортсменів вступити до «Руху». Гордістю і головною турботою його була, звичайно, футбольна команда, граючим тренером якої Швецов сам себе призначив. Проте кращі майстри в неї не пішли, що боляче зачепило самолюбного новояв-

леного націоналіста, який до і після окупації розмовляв виключно російською мовою. Після того, як фашисти оголосили динамівський стадіон німецьким і закрили його для місцевих жителів, Штепа з подачі Швецова через міського голову Леоніда Форостовського добився перейменування нового Республіканського стадіону в Український. «Рух» грав саме на ньому. Але серед глядачів переважали окупанти, оскільки неблагонадійним елементам вхід був закритий.

Динамівські футболісти, природно, вважалися неблагонадійними. У місті їх добре знали, і це полегшувало властям контроль над популярними спортсменами. Тим більше що Трусевич, Клименко, Кузьменко, Коротких значилися військовополоненими, а чоловіків призовного віку після того, як робочу силу погнали до Німеччини, можна було по пальцях перерахувати. Керівництво «Руху» пропонувало динамівцям усілякі поблажки за перехід під прапори клубу. Ті відмовилися. І справа не в ідейних міркуваннях. Треба відкрито визнати: люди боролися за збереження власного життя. Боролися хто як міг, як кому підказували поняття про честь, добро і зло. Тим, хто рятував себе за рахунок життя інших, немає виправдання при будь-якому ладі і будь-якій ідеології. Засуджувати решту — грішити перед Богом.

До моменту створення спортклубу «Рух» групу Трусевича вже пригріли на хлібозаводі, дозволили тренуватися на стадіоні «Зеніт» (Керосинна, 24). Навіщо ж людям, що перебувають на особовому обліку, лізти в політику, привертати до себе додаткову увагу? Втім, старі вболівальники, що провели хлопчиками окупацію в Києві, стверджують, що коли в команді «Рух» не вистачало гравців, Швецов правдою і неправдою уламував Свиридовського і Гончаренка (але, звичайно ж, не тих, хто значився військовополоненими!) вийти на заміну, підсобити. Напевно відомо тільки те, що на два фронти — і вашим, і нашим діяли два молодих, маловідомих до війни динамівських футболіста: Микола Голембіовський і Лев Гундарев. Прізвище Гундарева, наприклад, можна прочитати на старій афіші, що рекламує матч збірної хлібозаводу з німецькою командою «Flakelf»,

посиленою іншими гравцями, хоча за «Рух» він виступав куди частіше.

Важливе уточнення: мова йшла про два футбольні фронти. Щодо нової влади Гундарев і особливо Голембіовський повелися однозначно «за», ставши активними посібниками фашистів. Гундарев знущався над дружинами динамівців, що пішли воювати, розорив чужі квартири, допомагав виявляти інакодумців. Після відновлення радянської влади в Києві сам з'явився 11 листопада 1943 року до міськвідділу НКДБ, де після допиту був арештований, засуджений після війни і отримав тривалий термін ув'язнення. Голембіовський вибився в слідчі, брав участь у репресіях проти мирного населення. Закінчив школу військової розвідки в Полтаві, тікав з Києва з німцями. Довго й успішно ховався. Органи вистежити його не могли. Їх реноме врятував старий футболіст «Динамо» Василь Правове-ров, чудово інформований про «витівки» Миколи Голембіовського в окупованому Києві. Василь Правове-ров працював провідником швидких поїздів, що курсували між нинішніми столицями Росії і України. Одного разу, знаходячись у Москві, побачив з вікна тролейбуса людину, що видалася знайомою. Вискочив на ходу, намагався зупинити, людина почала тікати, але була наздогнана Правове-ровим. Хоча й минуло п'ять років, проте сумнівів не було: Голембіовський! Старий захисник повідомив про несподівану зустріч куди треба. Виявилось, що Микола влаштувався в Горькому, завів сім'ю. Коли в двір з ордером на арешт увійшли чекісти, він якраз грав у м'яч з маленьким сином, майбутнім хокеїстом київського «Динамо» і «Сокола»...

Отримав своє і Швецов, про чию ганебну роль у розгоні футбольної команди хлібозаводу в кінці серпня 1942 року ще піде мова. Вийшовши на свободу, Георгій Дмитрович працював контролером на Республіканському стадіоні, куди його страшним магнітом притягала понівечена пам'ять. Але і постраждали нічого не забули. Постійного обстрілу поглядів тих, хто знав його і ненавидів, Швецов не витримав, загубився в середовищі молодих, що народилися після війни.

Насправді, хто з сотень студентів міг би розгледіти в старому вахтерові гуртожитку Харчового інституту войовничого націоналіста, посіпаку окупантів, який намагався вже в сімдесяті примазатися до чужої футбольної слави і навіть пописувати спогади? Очевидно, жага невтоленої самолюбності змусила Георгія Дмитровича нагадати про себе, сподвигла його на зустріч з Олегом Блохіним, розрекламовану у пресі. Журналіст, який нічого не відав про минуле Швецова, розчулювався: як же, зійшлися майстри шкіряного м'яча різних поколінь! Боже борони від таких зустрічей. Ви скажете: хто старе згадає, тому око геть. А я продовжу приказку: а хто старе забуде — тому геть обидва...

Що не вирубаєш сокирою...

«Усі жиди міста Києва і його околиць повинні з'явитися в понеділок 29 вересня 1941 року до 8 години ранку на ріг Мельниківської і Дохтуровської (біля кладовищ). Узяти з собою документи, гроші, цінності, а також теплий одяг, білизну та інш.

Хто з жидів не виконає цього розпорядження і буде знайдений у іншому місці, буде розстріляний.

Хто з громадян проникне в залишені жидами квартири і привласнить собі речі, буде розстріляний».

З оголошень, розклеєних містом 27.09.1941 року.

Екземпляр зберігається в Центральному

державному архіві.

Фонд 7021, опис 65, одиниця зберігання 5

«НАКАЗ

Жителям (усім особам) заборонено виходити на вулицю від 18 до 5 годин за німецьким часом.

Порушники цього наказу можуть бути розстріляні.

Комендант м. Києва».

Газета «Українське слово»

29.09.1941 року

«Усі чоловіки у віці від 15 до 60 років зобов'язані з'явитися в житлоуправління свого району для реєстрації».

*З оголошення, опублікованого
в газеті «Українське слово»,
30.09.1941 року*

«Вїзд осіб, що не проживають у Києві, суворо заборонений. Хто прибув до Києва після 20 вересня, зобов'язаний негайно виїхати з міста. Хто з поважних причин хоче залишатися в місті, повинен отримати на це дозвіл коменданта міста. Цей дозвіл видається у відділі пропусків, вул. Комінтерну № 8.

Хто без дозволу перебуватиме в місті після 15.X.41 р., підлягає суворому покаранню.

*ЕБЕРГАРД, комендант міста.
«Українське слово», 9.10.1941 року*

«За законами військового часу кожен житель міста підлягає трудовій повинності. Необхідно приступати до роботи, запропонованої властями (біржею праці). Працівники, що не з'явилися на робочому місці або залишили його без дозволу працедавця або біржі праці, підлягають покаранню. Вони будуть відправлені до таборів примусової праці, якщо до них не визнають потрібним застосувати тяжчі покарання».

*З офіційного повідомлення.
Газета «Нове українське слово».
8.01.1942 року*

«УКРАЇНСЬКІ ЧОЛОВІКИ І ЖІНКИ!

Більшовицькі комісари зруйнували ваші фабрики і робочі місця і таким чином позбавили вас зарплати і хліба.

Німеччина надає вам можливість для корисної і добре оплачуваної роботи.

28 січня перший транспортний поїзд відправляється до Німеччини.

Під час переїзду ви отримуватимете добре постачання, крім того, в Києві, Здолбунові і Перемишлі — гарячу їжу.

У Німеччині ви будете добре забезпечені і знайдете хороші житлові умови. Плата також буде доброю: ви отримуватимете гроші за тарифом і продуктивністю праці.

Про ваші сім'ї піклуватимуться весь час, поки ви працюватимете в Німеччині.

Робітники і робітниці всіх професій, переважно металісти у віці від 17 до 50 років, добровільно охочі поїхати до Німеччини, повинні з'явитися на БІРЖУ ПРАЦІ В КИЄВІ щодня з 8 до 15 годин.

Ми чекаємо, що українці негайно з'являться для отримання роботи в Німеччині.

Генерал-комісар І. КВІТЦРАУ,

С. А. Бригаденфюрер».

«Нове українське слово»

11.01.1942 року

«Відповідно до наказу Фюрера від 21.03.1942 року «Про захист військового господарства Німеччини», всі бездітні жінки Києва у віці від 16 до 45 років і ті, у кого діти старші 16 років, зобов'язані з'явитися в школу № 1 по вулиці Некрасовській, 2 з 8.00 до 12.00 і з 14.00 до 16.00 на реєстрацію для відправки на роботу до Німеччини, починаючи з понеділка, 12 жовтня 1942 року.

Штадткомісар Києва

І. А. РЕДЕНБАХЕР, зондерфюрер».

З об'яв, розклеєних містом

ФУТБОЛ, ХЛІБ НАСУЩНИЙ

Начальник лабораторії третього хлібозаводу Йосип Іванович Кордик залишився в Києві і при окупантах швидко пішов угору. Грамотний фахівець, він став директором хлібозаводу на Дегтярівській вулиці (Пархоменка). Цей завод у всіх історичних хроніках фігурує під № 1, що невірно. «Першим» його назвали німці, оскільки він мав найсучасніше

устаткування і раніше інших відновив роботу при новій владі. А до і після війни він значився четвертим, через що в розповідях про події 1942 року часто виникала плутанина. Річ у тому, що заводи з автоматичними лініями в Україні мали окрему нумерацію.

Київський хлібозавод на Преславинській вступив до ладу в 1931 році. Оскільки на ньому встановили сипкі печі-автомати, що ніде раніше не застосовувалися, він отримав перший номер. Наступне підприємство з новою технологією виникло в Одесі. Воно отримало другий номер. Хлібозавод-автомат № 3 був побудований в Харкові, а № 4 — знов-таки в Києві, на Дегтярівській, 19.

Цей завод і очолив Кордик. Він у жодному разі не був його власником-господарем, як стверджує в статистичному довіднику про київський футбол Анатолій Коломієць. А лише шеф-директором, уповноваженим вирішувати питання управління і фінансування, відповідати перед Берліном за стратегію. Саме у столиці рейху при уряді функціонувало головне управління промислових підприємств стратегічного значення на окупованих східних територіях. Там сидів і справжній господар усіх заводів, фабрик, пароплавів, залізничних і електричних станцій на українських територіях, які знаходилися під німецькою адміністрацією, — спеціальний рейхскомісар.

Правою рукою Кордика був головний інженер Левкович, що відповідав за технологічний процес, лівою — ще один виконавчий директор, Чебанюк, що відав кадрами і адміністративною текучкою.

Звідки ж така довіра окупантів до Йосипа Івановича? Адже під рукою у них був дипломований інженер Олександр Олексійович Левкович, обізнаний фахівець, який мав куди більший досвід керівної роботи. Вірогідний варіант пояснення такий.

Населення Києва ділилося при фашистах на чотири категорії. Перша: рейхсдойче — чистокровні арійці, яким належало все. Друга: фольксдойче — люди з домішкою німецької крові, що також мали значні привілеї. Третя категорія — так звані мирні корінні жителі, що повністю безправні, але не підпадали під розряд ворогів рейху. І, нарешті, четверта категорія — особливо небезпечні, такі, що знаходилися під постійним спостереженням, вимушені регулярно відмічатися в спеціальних пунктах. До них перш за все відносилися військовополонені, які не були членами ВКП(б), не займали при Радах виборних і офіцерських посад, пообіцяли лояльність новій владі і тому випущені з переповнених таборів під розписку. До цієї категорії, окрім тих, що воювали і потрапили в оточення, — Миколи Трусевича, Івана Кузьменка, Миколи Коротких, Олексія Клименка, були зараховані й інші динамівські футболісти різних років, що опинилися в місті: Павло Комаров, Макар Гончаренко, Федір Тютчев, Михайло Свиридовський, Михайло Путистін.

Так от, Кордик, що став з Івановича Йогановичем, досить легко довів охоронцям чистоти раси, що він фольксдойче, тобто цілком благонадійний підданий рейху. Моравський чех за національністю, Кордик народився в кінці ХІХ століття на території Австро-Угорщини. У Першу світову захищав імперію Габсбургів із зброєю в руках. Був поранений. Опинився в Києві, де прожив понад двадцять років, відчуваючи себе вічним в'язнем. Сімейне життя не вдалося — рано померла дружина. Довелося одному виховувати дочку. Дуже багато працював. Педант, маленький, пухкий, як свіжа булочка, він з підлеглими, за спогадами колишньої лаборантки Ганни Варшавської, був суворий, часом жорстокий. Мовчазний, дуже стриманий на службі, перевтілювався на футболі, який любив до самозабуття. Німецьку знав досконало. Новим господарям видав себе за австрійця. Ті, як могли, перевірили і повірили.

Левкович, що став при Кордику головним інженером, багато років потому стверджував, що Йосип Іванович не мав особливої ненависті до радянської влади, хоч вона і не дозволила йому повернутися на батьківщину. Не збирався нікому мстити. Просто хотів на схилі віку відчути себе повноцінною людиною, а при нагоді — знайти повну свободу в рідній Моравії. Але фольксдойче — він і є фольксдойче. До того ж фашисти швидко розчарували Кордика зайвими, як він вважав, репресіями.

Цілодобове виробництво вимотувало, не залишало ні сил, ні часу. Щаслива думка створити при заводі футбольну команду — народилася у шеф-директора, коли він зустрів на Михайлівській одного зі своїх довоєнних улюбленців — Колю Трусевича. Іронія долі! На початку століття чеські інженери, що працювали на заводі Гретера і Криванека («Більшовику»), стали першими вчителями початкуючих київських футболістів. А в середині століття саме чехові призначено було зробити найвідчайдушнішу спробу з порятунку вершків київського футболу...

Отже, шеф зустрів Трусевича. Розговорилися. Виявилось, що Микола перебивається випадковими заробітками, вимушений часто вештатися вулицями, що при його статусі і режимі обмеженого пересування загрожувало неприємностями. Туго було з їжею. У березні сорок другого буханець пшеничного хліба на базарі коштував 40 крб., літр молока — 20, пуд картоплі — до 100, кілограм масла — 320, сала — 340 крб. Кордик запропонував Трусевичу постійну роботу і пристойний пайок. Попросив також підшукати інших футболістів, охочих не просто отримати його заступництво, а сформувати боездатну команду.

Розповідь Макара Михайловича Гончаренка, записана на диктофон в 1991 році:

«Коля з'явився до мене на Хрещатик, де я жив у приймах у своєї колишньої тещі, порадитися. Потрібно було якось

існувати, здобувати прожиток. І ми вирішили погодитися на пропозицію того туза. Зібрали хлопців — Свиридовського, Кузьменка, інших. Пізніше прилучилися ті, що грали в «Локомотиві» — Михайло Мельник, Василь Сухарев, Володимир Балакин.

Ми пішли працювати в дворову бригаду: працювати двірниками, вантажниками. Можна було і в цех, але боялися: там спокус багато. Тих, хто намагався винести хліб, розстрілювали негайно. Існувала й інша небезпека. У разі серйозної поломки фашисти не розбиралися, хто правий, а хто винен. Усіх ставили до стінки. За моєї пам'яті один кинув у тісто бите скло, так розстріляли всю бригаду — двадцять дві людини. Взагалі, в цехах переважно дівчата працювали. Вони нас нишком при першій нагоді підгодовували: шматки хліба прямо з вікон кидали. А самі ми майже не крали. Так, по-дрібному. Потім недобрі чутки нам намагалися приписати участь у великому пограбуванні, через чого, мовляв, хлопці й постраждали страшно. Брехня це.

Трусевич, Клименко і Кузьменко загинули, коли в Сирецькому таборі почалися масові розстріли через втечі ув'язнених. Це вже в сорок третьому трапилось, в лютому, двадцять четвертого числа. Мене теж шукали зі Свиридовським. Але ми на той час на Мельникова, 48 працювали в шевській майстерні при українській поліцейській дільниці. Свиридовський дуже вправно чоботарював. А я, щоб вирватися з табору, збрехав, що теж умію. Михайло мене швиденько підучив латати чоботи. У таборі нас узагалі не годували, а щодня посиляли на грабарські роботи. По наших тілах можна було анатомію вивчати. Хто вранці вставав, той залишався жити, інших просто вбивали.

Про розстріл хлопців ми з Мишком дізналися від Федора Тютчева. До нього в таборі проникся симпатією один німець з господарського взводу і став його регулярно відряджати до

міста на прибиральні роботи, що вважалося великою поблажкою. Федя знав, де ми чоботарювали. Майстерня виходила вікнами на вулицю. Він домовлявся з візником про зупинку і викладав нам табірні новини.

Коли наші вже були на лівому березі Дніпра, Тютчев повідомив, що фашисти спішно почали знищувати всіх ув'язнених нашої категорії. Вартовим, до речі, наказували стріляти при щонайменшій спробі прискорити крок, різко обернутися, повести себе якимось нестандартно... Після попередження Федора ми вирішили тікати. На ніч поліцейські замикали нас у підвалі, що служив бойлерною. Там ми спали на нарах третього поверху, тому що нижче орудували щури, але перед втечею очей не стулили — обговорювали, як краще вибратися на волю.

Вранці, скориставшись неуважністю поліцаїв, які до нас уже звикли і не стежили за кожним кроком, дали драла на Поділ. Потім закутками піднялися до площі Богдана Хмельницького і розпрощалися. Свиридовський побіг до родичів на Солом'янку, а я до колишньої тещі. Вона схвати мене побоялася. Адже якби добре шукали, то до неї точно прийшли б. Відправила мене до сусідів. Там я і пересидів до звільнення міста...»

Але родичі не завжди бували такі надійні. Дружина Миколи Коротких, Ганна, потім розповідала, що його видала сестра Анастасія, яка дуже боялася за свого сина. Анастасія зметикувала, що коли фашисти самі дізнаються про те, про що навіть близькі друзі Миколи й одноклубники тільки здогадувалися, їй не минути лиха.

Версія, ніби Миколу Коротких видав його колишній сусід Сидоренко, що працював у поліції, не підтверджується. На території Києва Коротких публічною діяльністю енкаведиста не займався. А в обшуку і вилученні коштовностей у Сидоренка в 1930-х брав участь як звичайний понятий. Донос

здогадливого поліція, що нагадує вульгарну помсту, не був підкріплений фактами, але підштовхнув гестапівців до обшуку і натиску на Анастасію, яка, до речі, заробила строк за посібництво окупантам. Саме її свідчення, а також знайдена під час обшуку на квартирі фотографія Миколи у формі НКВС з петлицями, стали вирішальними в трагічній долі цього футболіста, заарештованого останнім з динамівців 6 вересня 1942 року в їдальні, де він значився кухарем. Під час перебування в Іваново в 1932—1934 роках Коротких тільки формально став кадровим енкаведистом. Це було тоді вигідно і почесно, чого вже там приховувати... Таємницю свою він зберігав, на жаль, недбало. Професіонал ніколи б не зберігав вдома доказу проти себе. Його забрали в гестапо і там замордували до смерті. Коротких єдиний, хто загинув майже відразу після пам'ятних матчів команди «Старт». Трусевича, Клименка і Кузьменка, повторюю, розстріляли значно пізніше, в сорок третьому. А то в усіх фільмах, книжках, статтях півстоліття з гаком упиралися: мовляв, розстріляли в сорок другому, майже відразу після так званого «Матчу смерті». Хоча точна дата встановлена ще у війну: 24 лютого 1943 року. І вона офіційно фігурувала на судовому процесі в свідченнях свідка — Георгія Гавриленка, в'язня Сирецького концентраційного табору.

Київське відлуння-1942

27 грудня 1941 року відкрилася київська Опера. Вистави 27 і 28 грудня, 1 і 4 січня відвідали близько 10 тисяч чоловік. Особливо тепло глядачі зустріли «Наталку Полтавку». У найближчій програмі — опера «Ніч перед Різдвом» — 7, 8, 19 січня і балет — «Коппелія» 10, 18 і 25 січня.

За узгодженням з Генералькомісаром міста Києва дні свят Різдва встановлені 7 і 8 січня 1942 року. Робота 6 січня проводиться до 13 години.

Комісійно-посередницька контора товариства інженерів (Хрещатик, 50) організувала студію-майстерню «Живописна Україна». Тут виконують замовлення художники і архітектори на чолі з М. У. Холостенком.

Київською міською управою зареєстрований статут промислово-кооперативного товариства «Порятунок» (контора на Саксаганського, 20, 1 поверх). Членами товариства можуть стати кустарі різних промислів, а також усі особи, що досягли повноліття, окрім жидів.

З 15 січня 1942 року вводиться обов'язкова реєстрація народження — не пізніше 10 днів, смерті — 48 годин, одруження — до освячення релігійним обрядом.

З 13 лютого 1942 року заступник рейхскомісара України ландесгауптман фон-Ведельштедт ввів у виконання обов'язків нового Генералькомісара Генеральної області Києва гау-Амт-лейтера Вальдемара Магунія (генеральний комісаріат на Банківській).

10 березня 1942 року розстріляно 5 осіб, що зловживали довірою Німецьких Збройних Сил в області розподілу продуктів харчування й одягу для місцевого населення.

Заголовки передовиць у київських газетах: «Жиди, ляхи і москалі — найлютіші вороги України», «СССР — Смерть Сталина — Спасение России», «Сталінізм — породження світового жидівства».

Німецький офіцер купить колекцію марок у хорошому стані. Колекції просять подавати за адресою: Бульварно-Кудрявська, 24, кімната 1, з вказівкою ціни.

З 10 квітня по 1 травня в транспортному відділі Міської управи (бул. Шевченка, 18) проводиться реєстрація індивідуальних пересувних засобів. Вартість реєстрації мотоцикла — 100 крб., велосипеда 30.

У зв'язку з 53-літтям великого фюрера, визволителя України, в понеділок, 20 квітня, у всіх православних храмах Києва відправлені подячні богослужіння.

На честь народження великого фюрера Адольфа Гітлера 20 квітня в Києві відбувся урочистий парад на площі перед

Університетом. Парад приймав генералькомісар Вальдемар Магунія.

Два квіткові магазини на Фундуклеївській, 12 і Великій Підвальній, 14, а також рундук на Галицькому базарі щодня продають у травні до 500 троянд.

Репертуар київських кінотеатрів. «Глорія» (Константиновська, 26) — «Такі вже ці чоловіки...». «Люкс» (Львівська, 95) — «Кельнерка Анна». «Оріон» (Столипінська, 79) — «Кора Террі» з Марікою Рокк. «Луна» (Велика Васильківська, 61) — «У мене є син». «Ліра» (Велика Житомирська, 40) — «Безнадійний випадок». «Метрополь» (Московська, 31) — «Зірка з Ріо».

Заборонене безцільне або з метою спекуляції пересування людей на лівий берег Дніпра. За спеціальними перепустками дозволено пересування осіб в найближчі населені пункти біля Києва: Труханів острів, Нова і Стара Дарниця, Зазим'я, Троещина, Осокорки, Бортничі, Бориспіль, Вишенки, Гнідін, Бровари.

Відкрилися лазні на Куренівці, Подолі, Шулявці, Печерську, банно-пральний трест на Дмитрівській, 87 і банно-пральний трест з санпропускником на Бульварно-Кудрявській, 4, що працює щодня, окрім вівторка.

З дозволу штадткомісаріату Києва з понеділка, 18 травня, починаються заняття в чотирьох нижніх класах загальних (народних) шкіл для дітей до 11 років.

Спеціальним наказом обербюргермейстера Києва Л. Фостровського неповнолітнім заборонено торгувати сигаретами, сахарином, цукерками, перепродувати квитки в кіно і тим самим знецінювати рейхсмарку. Покарання — штраф 200 крб. або позбавлення волі строком до 2 тижнів.

Щасливими зустрічають кияни літо. 31 травня відкритий Ботанічний сад. Уже в перший день його відвідало 2500 чоловік. З 1 червня відновлений трамвайний рух по шести маршрутах. Вартість квитка — 1 крб., провезення багажу — 2. Вхід для місцевого населення — із заднього майданчика. На місці колишньої «Рив'єри» почало роботу кафе ресторанного типу «Дніпровські кручі». Грає джаз-оркестр.

Міська управа виділила 50 тисяч на впорядкування недобудованого більшовиками стадіону (Велика Васильківська, 51а), який тепер називатиметься Всеукраїнським і відкриється 12 липня.

20 червня 1942 року в супроводі рейхскомісара України гауляйтера Еріха Коха до Києва прибув рейхсміністр окупованих східних областей, рейхсляйтер Альфред Розенберг.

З 8 липня у зв'язку з дуже жаркою погодою Труханів острів відкритий для купання всіх охочих. Переїзд на мотофлоті на лівий берег — 1 крб.

На святі відкриття Українського стадіону високу майстерність показали гімнасти Ібадулаєв, Шигальович, Бабинець, Черняхівська, боксери середньої ваги Федоров і Томашевський, легкоатлети Червінський і Трофимов. Відбувся футбольний матч між командою «Рух» і збірною німецької частини. Перемогли українці.

У місті працює 50 перукарень. Вартість фасонної стрижки — 3 крб., перманенту — 30, гоління — 2,50.

У неділю, 19 липня, на стадіоні «Зеніт» (Керосинна, 24) відбувся цікавий футбольний матч зустріч команди київських футболістів «Старт» з мадярською командою «M.S.C. Wal». Команда «Старт», складена з робочих хлібозаводу, перемогла — 5:1. Це п'ята перемога підряд у п'яти матчах кращої команди Києва, що має добірних гравців. За короткий строк свого існування вона завоювала широку популярність не тільки серед киян, а і серед німецьких і угорських любителів спорту.

З 8 вересня жителям міста заборонено купатися в Дніпрі через небезпеку інфекційних захворювань.

20—22 вересня одиночні літаки Рад випадково проникли в повітряний простір Києва. Міська управа просить жителів не хвилюватися і зберігати спокій.

Штадткомісар Берндт 31 жовтня відкрив готель «Штадт Кенігсберг» на Великій Володимирській. Він може одночасно прийняти 80 гостей, до послуг яких 12 подвійних і 56 одинарних номерів. При більшовиках готель носив назву «Ермітаж» і був переобладнаний під окремі квартири для вірних сталінських служак.

Головний пожежник Києва, брандмайор Цапко, попереджає населення, що часті спалахи будівель без переконливих причин вважатимуться актами підпалу і саботажу.

Німецький спеціальний суд засудив 2 листопада до розстрілу чотирьох, раніше відпущених під чесне слово, військовополонених за крадіжку хліба.

Міській управі забезпечити до Нового 1943 року додаткове освітлення недавно перейменованих центральних вулиць Гітлера (Велика Підвальна), Ейхгорнштрассе (Хрещатик), Ровноверштрассе (бульвар Шевченка), Доктора Тодта (Кірова).

«МАТЧ СМЕРТІ», ЯКОГО НЕ БУЛО

Ви відкриваєте найтрагічнішу й найтаємничішу сторінку в історії київського «Динамо». Автор заявляє з усією відвертістю, що не збирається турбувати образи розстріляних футболістів. Вони й уявити собі не могли, який пропагандистський галас роздмухають навколо їх загибелі люди, охочі до створення легенд про непохитність радянського ладу, про пріоритет політичних цілей над загальнолюдськими цінностями, фахівці, що набили руку над створенням за замовленням образів героя і ворога держави, вся ідеологія якої просякнута отруйним потом сталінщини.

Спочатку розповідь про майже неймовірну історію, що відбулася в окупованому Києві літом 1942 року, з'явилася в одній з фронтових газет восени сорок третього. Потім про арешт і розстріл футболістів написав у «Вістях» Євген Крігер. Правда, про самі матчі з окупантами він навіть не згадав. Детально цієї делікатної теми першою зважилася торкнутися 17 листопада 1943 року «Київська правда». Ще гриміла війна. Багато подробиць були невідомі. Але сам факт матчу київських майстрів м'яча з фашистами з діючих частин настільки вражав, що мав великий резонанс. Прав-

да, оцінка його й у той час не відрізнялася одностайністю. Люди, що зазнали жаху окупації, які ще не вірили, що вивалилися з рабства, щиро захоплювалися сміливістю футболістів, що не просто прийняли виклик, але й отримали перемогу над тими, хто міг водномить розправитися з ними. Для багатьох, хто боявся зайвий раз з'явитися на вулиці і вважав за краще, сподіваючись на порятунок, безмовно підкорятися вимогам нового режиму, вчинок динамівців виглядав героїчним. У Києві ця історія у свій час була така популярна, що про яр говорили: «Той Бабин Яр, де футболістів розстріляли».

Зовсім інакше сприймали те, що трапилося, фронтовики. Ось свідчення одного з них, заслуженого майстра спорту, відомого легкоатлета Петра Денисенка: «Поки я і тисячі моїх товаришів, голодні і холодні, мокнули в брудних окопах під фашистськими кулями, десь глибоко в гітлерівському тилу мої співвітчизники, молоді і здорові хлопці, ганяли м'яч з тими, хто захопив нашу землю, хто намагався мене знищити і проти кого я воював в нелюдських умовах. Дозвольте, як я повинен ставитися до подібного? В усякому разі — не аплодувати».

Така оцінка може видатися надміру жорсткою, надмірно емоційною. Але погодьтеся: вона теж мала право на життя, хоча фронтовики за гарячими слідами тих подій не могли знати багатьох деталей, а значить, і об'єктивно судити про події.

Ситуація вимагала неупередженого вивчення. Проте пропагандисти соціалізму побачили передовсім чудову можливість для оспівування «справжніх радянських людей» на новому, ще не відомому матеріалі. Після Олександра Борщоговського, який першим застовпив вигідну тему в газеті Забайкальського військового округу «На бойовому посту», кинувся в атаку і талановитий казкар Лев Кассиль, автор

НЕДІЛЯ
9
СЕРПНЯ

СТАДІОН „ЗЕНІТ“
КЕРОСИННА, 24.

НЕДІЛЯ
9
СЕРПНЯ

ФУТБОЛ

РЕВАНШ

СТАРТ

(ХІМІЗАВОД)

Трусович
Клименко
Свиридовський
Сухарев
Балакин
Гундарев
Гончаренко

Чернега
Комаров
Коротких
Путистин
Мельник
Тимофеев
Тютчев

FLAKELF

(НИМЕЦЬКА ЧАСТ.)

**В ПОСИЛЕНОМУ
СКЛАДІ**

Sonntag
9 August

STADION „ZENIT“

Kerosinna, 24.

Sonntag
9 August

= FUSSBALL SPIEL =

REVANCHE

START — FLAKELF
Anfang 7 — Beginn 8 Uhr

ПОЧАТОК МАТЧУ О 5-й ГОД.

ЦІНА КВИТКА 5 КРБ.

Афіша так званого «Матчу смерті»

«Воротаря Республіки». Кассиль умів і любив фантазувати. У розповіді про Антона Кандидова йому це чудово вдалося. Але вже в маленькій повісті «Пекині бутси» — про пригоди реально існуючого форварда Петра Дементьева (на прізви-

сько Пека) під час морської подорожі збірної СРСР до Туреччини і назад — вигадка настільки заповонила письменника, що йому довелося потім вибачитися перед головним героєм і довго відбиватися від уїдливих зауважень колег, що супроводжували тоді з Кассилем збірну і добре знали істину.

Саме Кассиль ввів термін «Матч смерті» і пообіцяв детально написати про цю дивовижну подію. Але продовження не послідувало. Треба віддати належне Льву Абрамовичу: проникнення в тему змусило його зупинитися. Свідчення безпосередніх учасників, вивчення ще не засекречених документальних матеріалів підказало письменнику, що повісті про нових Маресьєвих він не створить. Факти явно не втискувалися в прокрустове ложе стандартної «схвильованої розповіді про чесних радянських патріотів, що боролися в тилу ворога за справу Леніна—Сталіна доступними методами і загинули від рук загарбників». Написати ж правду Кассиль не посмів та і не зміг би тоді, тому розсудливо відступив, давши дорогу менш сумлінним літераторам. Але й ті мовчали більше п'ятнадцяти років.

Борщаговський, який переконував, що саме він придумав дзвінкий термін, зробив заявку на авторство ще в серпні 1946 року. Протягом місяця він опублікував у російськомовній київській газеті «Сталінське плем'я», офіційному друкованому органі українських комсомольців, начерки своєї кіноповісті «Матч смерті». Проте вельми рядовий фільм під назвою «Третій тайм» був знятий режисером Євгеном Кареловим тільки в 1963 році.

До певного часу хтось тримав за руку охочих перетворити трагедію на ідеологічну сенсацію, та ще на такому смачному матеріалі, як футбол. Хто? Про це трохи нижче.

Тим часом красива легенда, передавана з вуст у вуста, яка обростала новими, дивовижними подробицями, користувалася великою популярністю в народі. Особливо її любили і

пестили люди, що перенесли чуму окупації. Певною мірою ця історія обіляла тих, що знаходилися при фашистах в сумному і часто безвихідному становищі. Після визволення Києва їх вважали зовсім не найбільш якими поборниками соціалізму. Адже не чинили опір агресорові зі зброєю в руках, гірше за те — деякі ще і в полоні побували. А тут — прекрасний приклад морального опору, що мав ефект куди більший, ніж ще одна бомба, що розірвалася.

Правда, 778 трагічних днів окупації Києва знали немало випадків мужності городян, які ховали командирів, євреїв, циганів від розправи, які охороняли цінні слов'янські реліквії від знищення. Але ці маленькі подвиги через свою специфіку були приховані від чужих очей. Інша справа — футбольна епопея, що відразу стала надбанням мас. І хай серед розповідачів лише одиниці були дійсними свідками подій, а інші черпали інформацію з давно пересохлих джерел, легенда скрашувала обтяжливі спогади тих, котрі пережили окупацію, і підбадьорювала тих, хто приміряв на себе вчинки пригноблених і ображених. Визнаємо, що в цьому її нескороминуще значення.

Що було, те було: носії вищої раси на очах у своїх товаришів по зброї поступилися представникам поневоленого і зломленого населення. Поступилися всього лише в грі. Поступилися колишнім професіоналам. Але ще перед Олімпіадою 1936 року в Берліні Гітлер проголосив, що фізична досконалість арійської нації гарантує їй пріоритет в світовому спорті. І до матчів у Києві німецькі команди НІКОЛИ не знали спортивних поразок на окупованих територіях. Тому, хотіли динамівці того чи ні, їх суперництво з окупантами на футбольному полі набувало політичного сенсу.

У легенді все звучало ще визначеніше і мальовничіше. Варто її коротко нагадати для тих, хто народився значно пізніше за війну.

«...Футбольна команда київського «Динамо» через оточення не встигла евакуюватися. Спочатку гравці сиділи тихо, влаштувалися на роботу хто куди, зустрічалися. І, сумуючи за футболом, почали тренуватися на покинутому пустирі. Про це відразу дізналися навколишні хлопчак, жителі, а потім дійшло до німецьких властей.

Вони викликали футболістів і сказали: «Навіщо вам пустир? Ось прекрасний стадіон простоює, будь ласка, тренуйтеся. Ми не проти спорту, навпаки».

Динамівці погодилися і перебралися на стадіон. Через деякий час німці викликають їх і говорять: «Мирне життя в Києві налагоджується, вже працюють кінотеатри, опера й оперета, пора відкривати стадіон. Хай усі бачать, що мирне відновлення йде повним ходом. І ми пропонуємо вам зустріч із збірною збройних сил Німеччини».

Динамівці попросили час подумати. Одні були проти, вважаючи, що грати з фашистами у футбол — ганьба і зрада. Інші заперечували: «Навпаки, ми їх розгромимо і зганьбимо перед усім народом, піднімемо дух у киян». Зійшлися на другому. Команда почала посилено готуватися. Її назвали «Старт».

І ось на вулицях Києва з'явилися яскраві афіші: «ФУТБОЛ. Збірна збройних сил Німеччини — збірна міста Києва».

Стадіон був повний; половину трибун займали німці, прибуло високе начальство, сам комендант, вони були веселі й передчували задоволення; гірші місця дісталися жителям Києва, голодним і обірваним.

Гра почалася. Динамівці виснажені і слабкі. Відгодовані німецькі футболісти відверто грублять, але суддя нічого не помічає. Фашисти на трибунах заволали від захоплення, коли у ворота киян був забитий перший гол. Інша половина стадіону похмуро мовчала: і тут, у футболі, загарбники обпльовували нас...

Тоді динамівці, як мовиться, узялися. Їх охопила лють. Невідомо звідки з'явилися сили. Вони почали перегравати німців. І, пригадавши свій довоєнний клас, спочатку забили у відповідь м'яч, а після вдалої комбінації вийшли в рахунок вперед. Тепер розчаровано замовкли німецькі трибуни, а решта глядачів обнімалася і кричала: «Ура!», «Німців б'ють!»

Це «німців б'ють!» уже виходило за межі спорту. Фашисти заметушилися перед трибунами, наказували: «Припинити!» і стріляли в повітря. Кінчився перший тайм, команди пішли на відпочинок.

У перерві до динамівців зайшов офіцер з ложі коменданта і дуже ввічливо сказав наступне: «Ви молодці, показали добрий футбол, і ми це оцінили. Свою спортивну честь ви підтримали достатньо. Але тепер, у другому таймі, грайте спокійніше. Самі розумієте, вам потрібно програти. Це наказ. Якщо не програєте, будете розстріляні».

Динамівці мовчки вислухали і пішли на поле. Вони грали, як боги, і розгромили суперників. Комендант зі всіма офіцерами покинув трибуну. Поле оточили жандарми з собаками. І лише наші глядачі, які не підозрювали, що мова йде про життя або смерть, раділи від душі.

Суддя зім'яв час, дав фінальний свисток; жандарми, не чекаючи, поки футболісти пройдуть до роздягальні, схопили динамівців тут же, на полі, посадили в закриту машину і відвезли в Бабин Яр.

Такого випадку ще не знала історія світового футболу. У цій грі спорт був наскрізь політичним. У динамівців не існувало іншої зброї, вони перетворили на зброю сам футбол, зробивши безсмертний подвиг. Вони вигравали, знаючи, що йдуть на смерть, і вони пішли на це, щоб нагадати народу про його гідність...»

Красива легенда, не позбавлена правди і повчальності. Але чому вона набула книжкову плоть тільки через п'ятнадцять

років у повісті Петра Северова і Наума Халемського «Останній поєдинок», потім у кінокартині за старим сценарієм Олександра Борщаговського і вже потім пішла гуляти кіноекранами і журнальними сторінками багатьох країн світу?

Моя відповідь така. Після визволення Києва першими докопалися до істини представники компетентних органів, що посилено перевіряли за допомогою свідків, газет і полишених фашистами документів підґрунтя кожної помітної події в окупованому місті. Природно, зацікавилися вони і футбольною історією, зокрема, тягали на допити вцілілих спортсменів.

Антон Леонардович Ідзковський згадував, що одержав у той час кілька тривожних листів від Макара Гончаренка з проханням швидше повернутися до рідного міста з евакуації і допомогти йому розібратися з деякими претензіями радянських властей.

Іншими словами, Гончаренко просив про заступництво свого старого приятеля — кадрового динамівця, який користувався довірою чекістів. Ті, вивчивши хроніку подій і переконавшись, що футбольна історія була не такою цілісною, прозаїчнішою, а головне — не містила елементів героїзму, скрупульозно почали перевіряти, яким чином залишилися живі деякі динамівські гравці.

Зрадників, про яких я вже згадував, виявили і покарали. Це були гравці дубля і молодіжного складу. Серед відомих динамівців-футболістів, судячи з протоколів допитів, зрадників чекістам виявити не вдалося. Хоча зникнення з німцями відомого нападника Павла Комарова і досі залишається нерозгаданою таїною. За свідченням Макара Гончаренка, Комаров служив у Сирецькому таборі наглядачем, доносив на своїх. Цю версію підтримував і Микола Махиня, але зі слів третіх осіб. За свідченням же Михайла Путистіна, Комаров нікого не зраджував. За твердженням Костянтина Щегоцького, Павло ще замолоду мріяв жити за кордоном. При Ста-

ліні за це карали, та і при Хрущові теж по голівці не гладили. Може, тому Комаров так боязко спілкувався в середині п'ятдесятих з футболістом московського «Спартака» Ігорем Нетто, якого зустрів у Парижі. Може, тому побоявся, коли його помітили в олімпійському Мельбурні 1956 року, вступити в розмову з нашими гімнастами Віктором Чукарінім і Борисом Шахлінім...

Не знаю, що й запропонувати як основну гіпотезу. Бо обнародовані генералом Пристайком матеріали архівів КДБ опосередковано натякають і на зовсім фантастичний варіант — Комаров виконував завдання радянської розвідки. Дуже вже грамотно обриваються всі сліди, що ведуть до нього.

Вдумайтеся: у німців до Павла, радянського військовополоненого, не знайшлося серйозних претензій, і він уцілів в таборі, та і в КДБ не виявили ніяких викривальних документів. А якщо припустити, що не шукали? Признаюся, я народив цю брехливу ідею — перетворити Комарова на ще одного Штірліца — зовсім недавно. Божевільним, на перший погляд, варіантом поділився восени 2009 року, як інформацією до роздуму, із знаменитим футбольним журналістом Німеччини Хайманном, який сидів у нашому полоні, а до цього, в 1943—1945 роках спостерігав за поведінкою і звичками радянських військовополонених на території рейху. Старий Карл-Хайнц гіпотезу з ходу не відкинув, обережно зазначивши, що такий фантастичний сюжет імовірний.

Об'єктивності ради пропоную вислухати в цих своєрідних дебатах про м'яч в розгул меча представника іншої, протиборчої сторони.

Хто є хто: Хайманн

У дитинстві ми, хлопчаки, вважали за краще грати у футбол і війну. Але ніхто не хотів бути фашистом навіть за жеребом. Тоді протиборчі загони називали себе сищиками і роз-

бійниками, хоча хто такі розбійники, малося на увазі однозначно.

Моя дружина в дитинстві не могла дивитися фільмів про війну. У кожному фашистові вона бачила того, хто намагався вбити її батька, який втратив око в боях за Україну... Але у ворожих окопах теж сиділи люди. Обдурені не комунізмом, а фашизмом, такі, що вважали себе представниками вищої раси і не визнавали, що вони загарбники.

Через майже півстоліття після закінчення Другої світової онука інваліда війни українця Миколи Нижнього перекладала з німецької на російську сповідь людини, яка гіпотетично стріляла в її діда в районі річки Стир. Колишній офіцер вермахту, що давно став добрим товаришем України і Росії, мій товариш, один з найблискупіших футбольних журналістів світу.

Його звать Карл-Хайнц Хайманн. У вісімнадцять він став членом збірної Берліна з плавання. У дев'ятнадцять — один з наймолодших офіцерів гітлерівської армії. У двадцять — військовополонений, в двадцять п'ять — безробітний, в сорок чотири — головний редактор авторитетного футбольного журналу «Кіккер». Я знайомий з ним третину століття. Здружився, коли працював кореспондентом «Київських відомостей» у Німеччині. Восени 2009 року привітав Карла-Хайнца з двадцятиріччям об'єднання його країни і шістдесятиріччям звільнення з полону. Через два місяці Хайманну виповнилося 85, і я знову прослухав диктофонний запис його сповіді в перекладі моєї дочки Мар'яни. Найстаріший журналіст Європи чудово знає російську, але коли поринає у спогади, нервує і збивається на рідну мову.

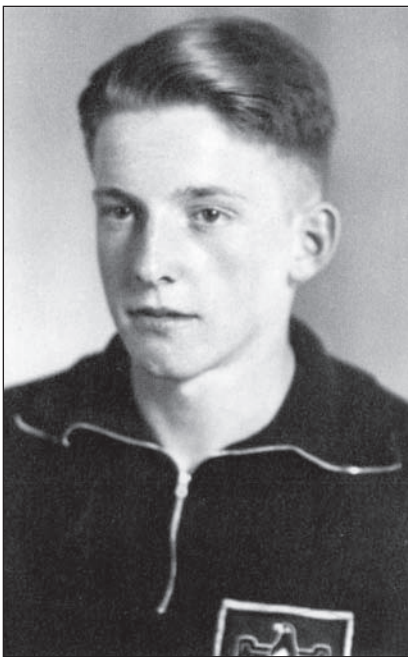
«Я народився в 1924 році на заході Німеччини, недалеко від Дортмунда. Мій батько працював у міському управлінні — бургомістраті. Кожні три-чотири роки ми переїздили до іншого міста. Коли мені виповнилося десять, влаштувалися в 20 км від Берліна. Це були добрі часи. Тоді в Берліні, напередодні Олімпіади-1936, культивували всі існуючі види спорту. Було багато стадіонів з гарними полями. Мені особливо вдавалися футбол, ватерполо і плавання.

Коли почалася війна, все, звичайно, змінилося. Мені виповнилося 17. Треба було думати про харч. Провідним спортсменам давали по півлітра молока, тому я харчівся краще, ніж решта берлінців. І продовжував учитися в гімназії. Навіть коли мене взяли в армію в 1943 році, мені надавали відпустку кожен неділю для гри у футбол. Ми навіть їздили на матч у Данію. Питаєте про моє амплуа? Грав півзахисником, диригував атакою. Але доучитися і дограти не довелося — призвали з учбових у регулярні частини. Служив у мотострілковому полку 8-ї танкової дивізії під командуванням полковника фон Гадобіца. Квартирували спочатку в Німеччині, опісля в Данії. Через п'ять місяців мені присвоїли звання ефрейтора. А в кінці 1943-го я став унтер-офіцером.

У 1944-му послали на російський фронт. Узимку воював в районі Луцька і Рівного, а в кінці квітня нас перекинули до Франції, де розгортався Другий фронт. Там провів весну і літо. Потім учився в офіцерській школі в чеському Вішові. У січні 1945-го служив в Угорщині в штабі полку. Мені тільки виповнилося 20 років, і я був наймолодшим офіцером. У середині квітня 1945-го брав участь в останній великій битві біля Франкфурта-на-Одері. А після — потрапив в оточення. Майже два тижні намагався вибратися з групою однополчан, а 10 травня нас узяли в полон. Ми навіть не знали, що війна вже закінчилася.

Як з нами поводитися в таборах? Головний і постійний девіз табірної життя: давай-давай. Спочатку ми отримували тютюн. Офіцерам — по 15 грамів щодня, солдатам — по 10. Та і хліба вистачало. Гірше стало, коли перевели на «Волгобуд», у табір для політичних ув'язнених. Там панував дуже жорсткий режим. Двічі хворів на гепатит. Ліки були відсутні. У одному бараку тіснилося до 30 чоловік. Працювали на будівництві великої електростанції.

Потім перевели в район Тули. Там жилося привільно. Я вивчав буквар, почав освоювати російську. У нас був любительський театр. На роботу їздили без охорони. Я виконував обов'язки диспетчера-бригадира. Ми стали майстрами на всі руки.

Карл-Хайнц ХАЙМАНН — чемпіон Берліна з плавання серед юнаків.
1941 рік

Будували дороги, житло, службові будівлі. У мене в бригаді були каменярь, столяр. Деяким не вистачало кваліфікації, але вони хотіли вижити і дуже старалися. За роботу нам непогано платили. За ці гроші ми купували в першу чергу хліб, потім сало, овочі, ягоди, масло. Багато років опісля я побажав дізнатися, чи збереглися будівлі, побудовані колись нами. З'їздив до Тули — стоять.

А взагалі полон — важке ви пробування. Кожен виживав поодиноці. Мені пощастило. Я почав працювати в магазині. Головним там значився старший лейтенант. Називався він дозувальником, а я був у нього помічником. Цей росіянин любив кричати на всіх. Його мучила

астма, і коли починався напад, доводилося кричати на підлеглих мені самому. Товариші по службі часто цікавилися у старшого лейтенанта, навіщо він узяв військовополоненого німця на таку роботу. Той відповідав, що скрізь усі в магазинах крадуть, і він теж не без гріха. Але коли з'явиться комісія, то виявиться, що всі документи, всі бухгалтерські книги — у повному порядку. А якщо взяти на це місце працювати росіянина, то через кілька місяців документів ніяких у магазині не буде, та і самого магазину...

З весни 1948 року нам дозволили по неділях відвідувати стадіон. У Тулі тоді існували дві команди класу «Б» — «Спартак» і «Динамо». Нас водили на матчі й садовили в першому ряду. Знайомі міліціонери заводили розмову: «О, здоров був, фріц! Як справи?»

...У ту пору я активно вивчав російську: слухав, дивився, питав. Ніхто мене спеціально не вчив. Виручила практика спілкування. Якось уночі мене послали на Косу гору за лікарем. Там ніхто не повірив, що я німець, вважали, що я білорус.

На стадіоні зі мною часто заговорювали вболівальники. Розпитували про німецький футбол, цікавилися, чи подобається мені радянський. Спілкування йшло нормально, без ексцесів. Одного разу, дізнавшись, що я колишній спортсмен, навіть запросили у футбольну роздягальню.

Ви знаєте, спорт — це всесвітньо об'єднуюча річ. Куди б ти не потрапив, там завжди знайдеться людина, яку теж жваво цікавить спорт і з якою ти можеш порозумітися. Головне — не виставляти свої уболівальницькі вуха в чужому монастирі, поважати інші думки і схильності. Коли я почав багато подорожувати, завжди возив з собою футбольні книжки у валізі. І майже всі митники, якщо затівали перевірку, реагували на це: о, футбол! Одного разу митник побачив фотографію, на якій я зображений з Львом Яшиним. Митник був дуже здивований і довго мене не відпускав, розпитуючи про Яшина... У полоні навіть чини НКВС, знаючи, що я колишній офіцер ворожої армії, говорили зі мною про футбол спокійно й із задоволенням.

У кінці 1948-го нас перевели з Тули в Орел. Німецькі військовополонені, що давно мешкали там, відчували себе привільно і працювали на дурника. Ми ж не хотіли халтурити. Почалися конфлікти. У січні 1949-го в таборі спалахнув страйк —

Гітлерівський унтер-офіцер Хайманн у радянському полоні. 1947 рік

ув'язнені не приймали їжу. Я вмовляв задирак угамуватися, але головні зачинщики ходили по бараках і все-таки зірвали сніданок і обід. До вечері все стихло. Але було пізно. Прибула комісія з Москви. І стара німецька комендатура, яка не долюбувала нас, новачків, донесла на мене: мовляв, це Хайманн усе і влаштував. Так старожили табору помстилися за добросовісну роботу моєї групи.

Незабаром мене позбавили перепустки до міста, 10 чи 12 січня заарештували. Два тижні сидів в одиночці. Ви знаєте, що таке сидіти одному і не знати, за що сидиш? Нарешті викликали на допит до лейтенанта, який у таборі контролював усю пошту. Я збрехав, що російською не володію. Хотів мати час при перекладі для обдумування відповідей. Проте лейтенант усе знав. Він так і пояснив мені: «Ти російською говориш краще, ніж я німецькою. Отже обійдемося без тлумача».

Перший допит тривав п'ять з половиною годин. Лейтенант грав у доброго, пригощав сигаретами, все випитував, чи був я в гітлерюгенді, а в протоколі написав, що я мав книжку «Майн кампф» Гітлера і читав її іншим полоненим. Тут-то мене і виручило знання російської. Потрібно було підписувати кожен сторінку допиту, і я воював за кожен рядок. Через книжку «Майн кампф» суперечка тривала півтори години. Я намагався довести, що нічого подібного не було. Від мене зажадали свідка. Я попросив викликати майора, у якого був трішки божевільний молодший брат. Майор добре знав, що я був проти цього страйку. Та і брата його, який терся біля нас, я ніколи не кривдив, при нагоді навіть пригощав. І майор заступився за мене. Це була величезна великодушність з його сторони. Свідчення майора виявилися вирішальними. Пізніше з'ясувалося, що я був всього другим з семисот заарештованих у той період, кого відпустили без процесу, без вироку, без покарання. Останні отримали від 10 до 25 років в'язниці, і майже ніхто не вижив. Я невимовно вдячний цьому майорові.

Потім довелося працювати в привокзальному таборі. І кожні десять днів спостерігати, як інші щасливчики виїжджають додому, до Німеччини. Одного разу прибув російський генерал,

комендант усіх таборів західної частини Росії, і я потрапив йому на очі. Генерал поцікавився: ти чого такий пригнічений? Я пояснив, що мрію про домівку. У в'язниці мене постригли наголо, і генерал пообіцяв, що коли волосся відросте, мене відпустять... Цю розмову чув комендант вокзалу, і наступні півтора місяці я працював більше попереднього. А потім показав комендантові свою шевелюру. Обидва — і генерал, і комендант — виявилися людьми слова, і в листопаді 1949-го з Орла через Брест я виїхав додому до матері, яка жила тоді в місті Детмольд.

Коли в 1947 році дозволили листування, мама дізналася, що я живий. Кожного місяця можна було посилати одного листа, і ми тренувалися писати таким почерком, щоб умістити на обмеженій площі максимум інформації...

Працюючи на вокзалі, я підібрав на вулиці цуценя і приютив його. Коли виїжджав додому, щеня взяти з собою не дозволили. До Бреста доїхав з цуценям, а там була жорстока митниця. Відбирали все. Навіть російсько-німецькі і німецько-російські словники, не говорячи вже про фотографії і документи. І тут мене виручив старшина, золота слов'янська душа, який супроводжував мене від Орла до Бреста. Він заховав щеня, поки мене перевіряли, а потім повернув його мені. Воно було чорненьке, і я назвав його Морхен, такий у німців є чорний шоколад. Коли поступив в університет, віддав собача в село другуві і проводив з ним кожні канікули.

Півроку був безробітним, два місяці носив вугілля, працюючи на англійську армію. Почав шукати місце в редакціях, відновив гру у футбол. І навіть устиг стати чемпіоном ФРН серед любителів у складі збірної Детмольда. Мене запросили в професіонали, але я відчув, що це нереально — витримати після війни і полону професійні навантаження, хоча мені було тоді тільки 26 років. Звичайно, я міг грати. Проте не так, як сам від себе вимагав. І я сказав кар'єрі футболіста «ауф відерзеен».

Переїхав в місто Аахен. Півтора року вчився у вищій школі журналістики. По неділях почав підробляти в спортивній редакції місцевої газети. Почав отримувати за десять годин не-

дільної праці десять марок і відчував себе багатцем. До січня 1952 року дослужився до редактора відділу спорту, а в березні того ж року був відновлений журнал «Кіккер» (спочатку він базувався не в Нюрнберзі, а в Кельні), де я труджуся й дотепер. Двадцять років був головним редактором, тепер я є видавцем і почесним шеф-редактором. (25 грудня 2009 року всіма шанований Карл-Хайнц залишив офіційні посади в журналі, де прослужив майже 58 років. У статті, присвяченій цій події, «Кіккер» написав: «Закінчилася ера Хайманна». Ера, але зовсім не злободенні публікації під рубрикою «прожектор». — Г. К.)...

— Я був першим журналістом у світі, хто написав правду про жорстоку долю Едуарда Стрельцова, — продовжував Хайманн. За це мене намагалися прикувати в «Комсомольській правді» до ганебного стовпа і пообіцяли, що я ніколи не отримаю візу в СРСР. Тим часом я нічого антирадянського не написав. Просто сказав, що в СРСР є видатні спортсмени Юрій Власов, Валерій Брумель, Валерій Воронін, Едуард Стрельцов, що мають свої думки, які часто розходяться з думкою начальства.

У той час Воронін був дискваліфікований. Московське «Торпедо», за яке він виступав, проводило третій додатковий матч європейського кубка з «Кардіфф-сіті» з Уельсу. Валерія спеціально включили до складу на цей поєдинок, щоб продемонструвати, що журналіст з ФРН Хайманн не має рації. Матч проходив в баварському місті Аугсбург. Я приїхав туди. Ми познайомилися з Вороніним, і він признався, що я йому дуже допоміг своєю публікацією. Навзаєм він посприяв моїй бесіді зі Стрельцовим. Так з'явилася публікація про знаменитого Едуарда. Пізніше я часто приїжджав до Києва і до Москви і став вважатися західним фахівцем з радянського і пострадянського футболу...»

На цьому місці я вимкну диктофон і зроблю авторський відступ. Тихий, розсудливий Хайманн — унікальна особа в світовій журналістиці. Він вів репортажі з арен стадіонів 12 чемпіонатів світу і Європи, кавалер усіляких нагород МОК, ФІФА, УЄФА і Німецького національного футбольного союзу. Був близько знайомий і дружив з Микитою Симоняном, Гав-

риїлом Качаліним, журналістами Олександром Вітом і Коте Махарадзе. А знаменитий капітан збірної СРСР 1950-х Ігор Нетто взагалі служив у Хайманна добровільним шофером, коли німецький футбольний авторитет відвідував Москву.

Але по-справжньому близьким футбольним другом Хайманн вважав лише Валерія Лобановського, а найулюбленішою командою — динамівців Києва середини сімдесятих.

Після бесіди, записаної в середині дев'яностих в його редакційному кабінеті в Нюрнберзі, ми зустрічалися і розмовляли телефоном з Карлом-Хайнцом безліч разів. Молоді українські журналісти були щасливі познайомитися і консультуватися з ним під час чемпіонату світу 2006 року в його рідній Німеччині. Він нікому не відмовляв, для всіх знаходив час. Як і все життя, був уважний і відкритий для сина Еріха, внука Александра, дбайливий і відданий своїй Греті, з якою разом уже 55 років.

Але після 1999 року, коли мій друг — колишній офіцер вермахту — в черговий раз відвідав столицю України, докладно розмовляти з ним не випадало. І ось щасливий випадок в святкові дні жовтня 2009 року:

«Герр Хайманн, найголовніші події у вашому житті за минулі десять років?»

— Найсумніше — смерть Лобановського. Ми були різними, зі своїми думками і поглядами, часто сперечалися, навіть лаялися, природно, на футбольні теми. Але це не заважало дружити, навпаки. Коли він працював в Арабських Еміратах, в Кувейті, і його трохи забули на батьківщині, ми з ним особливо зближувалися. Кожне літо він з Володею Веремєєвим і Мішею Ошемковим привозив свої команди на тренувальні збори до Нюрнберга і розміщувався в готелі «Хілтон», в 500 метрах від мого будинку. Ми бачилися майже щодня, прогулювалися, довго розмовляли. Це була незабутня дружба.

Найрадісніше і найприємніше — це підсумки світової футбольної першості 2006 року. Мова не про спортивні, а про соціальні досягнення, про те, з яким великим розмахом і успіхом провела моя країна цей чемпіонат, яку високу планку встановила для майбутніх господарів подібних турнірів.

Автор (зліва) з перекладачкою — дочкою Мар'яною в гостях у шеф-редактора найбільшого футбольного видання Європи, тижневика «Кіккер» К.-Х. ХАЙМАННА. Нюрнберг. Березень 1994 року

— У ПАР збираєтеся?

— Ні. Досить з мене. Ось до Москви злітав на вирішальний відбірковий матч Німеччини з Росією, і баста. Проблеми із спиною. Лікарі рекомендують спокій. Але від колонок коментарів в «Кіккері», поки є сили, не відмовлюся.

— Чи сниться вам війна, герр Хайманн?

— Так, і досі. І в полоні снилася. А зараз особливо часто сниться полон, коли я знаходжуся на території колишнього СРСР. Напевно, це відбувається тому, що там я провів свої молоді роки, і події міцно залягли в пам'ять. Мені, як напевно, всім полоненим у всіх країнах, сильно дісталося. Але якщо весь час думати про перенесені муки, весь час переживати і перемелювати кістки, то жити було б неможливо. Я навіть про полон намагаюся згадувати тільки добре. Згадую про те, скільки зустрів там хороших, порядних людей, які мені допомогли. Там, у Росії, залишилося і моє перше кохання — медсестра

Марія, там залишилася молодість. Там я зрозумів, що комунізм — це теж дуже погано.

Коли мені було 14—16 років, я страшенно вірив гітлерівській пропаганді. Бачив успіхи військ і, як усі навколо, обоожнював Гітлера. А потім сам потрапив на фронт. Уже в 1944 році почали закрадатися сумніви: а чи маємо рацію ми? Ті ж американці й англійці воювали технікою і берегли кожну людину. А ми кидали, немов у м'ясорубку, живих солдатів. Так чинили і сталінські комісари. І в СРСР я побачив величезну різницю між простими солдатами і офіцерами, хоча, звичайно, правда була на стороні тих, хто захищав свою землю.

Я багато побачив крові на війні і проскочив її без ран. У районі Луцька в 1944 році осколок зрізав кокарду з мого кашкета в кількох сантиметрах від обличчя. Злякався жахливо... На Західному фронті історія майже повторилася: вибухом знесло з голови шапку, а мені нічого. Тоді сильного переляку вже не відчув, але до смерті й крові звикнути не зміг. Упевнений, що жодна нормальна людина — ані німець, ані слов'янин і ніхто інший не бажає бійні. Жадання крові — доля звірів-хижаків. На превеликий жаль, іноді ці хижаки предстають у людському вигляді навіть у новому, XXI столітті...»

Закриваю блокнот, ховаю на місце стару диктофонну касету. Вхожу в Інтернет і бачу в свіжому номері німецького «Кіккера» аналітичну статтю про проблеми в українському футболі. Читаю підпис під статтею — К. Грушин, згадую розповідь Хайманна, як він саме в полоні відкрив для себе смак груші, зірваної прямо з дерева, і посміхаюся...

МОМЕНТ ІСТИНИ

Отже, власті, наслідуючи погану традицію «ліс рубають, тріски летять», показово покарали іуд і тих, хто потрапив під гарячу руку і не зміг виправдатися. Решту свідків, що врятувалися, і учасників подій навколо футбольних матчів в оку-

пованому Києві помордували і відпустили на всі чотири сторони. Про результати розслідування доповіли начальству. Спорт, як і до війни, курирував заступник, а з 1946 року — міністр внутрішніх справ УРСР Тимофій Строкач. Він пам'ятав усіх гравців основного складу, багатьом симпатизував, але, прочитавши справу, заховав її під сукно. Письменник Михайло Канюка, що робив у дев'яностих літературну обробку книги спогадів Строкача, намагався подвинути старого генерала на одкровення з приводу головної київської таємниці століття. Не вийшло. Тимофій Амвросійович умів тримати язика за зубами. Хоча він-то напевно володів інформацією про дійсні причини зникнення того ж Павла Комарова.

Начальник Українського штабу партизанського руху в 1942—1944 роках, Тимофій Амвросійович досконально знав ситуацію в окупованому Києві, уявляв можливості місцевих жителів у часи гітлерівської окупації, міг легко зіставити всі дати і події. Розповідь Борщаговського про «Матч смерті» не витримувала перевірки фактами. Викривати легенду Строкач не дозволив. Вона несла могутній етичний заряд. Але і роздмухувати, фетишизувати дії людей, що просто боролися за власне життя і не зронили при цьому честі професіоналів, теж заборонив.

Довгі десять років (1946—1956), поки він був міністром внутрішніх справ республіки, придворні борзописці не могли і сподіватися скуштувати солодких плодів міфотворчості. Суворий, прямий і тому малозручний для вищого начальства генерал-лейтенант примушував припадати пилом в шафах давно зготовані рукописи, що оспівують в образі футболістів бездушних ідолів сталінської епохи.

Сумно і смішно: повість «Останній поєдинок» була підписана до друку 4 лютого 1959 року — відразу після того, як XX з'їзд Компартії України вивів з членів ЦК персонального пенсіонера всесоюзного значення Строкача...

І пішло, і поїхало... Спочатку хоча б побіжно повідомляли, що троє з четвірки загиблих були розстріляні через півроку після найвідомішого, але далеко не єдиного матчу, зіграного командою «Старт» з окупантами. Пізніше і цю деталь зам'яли, оскільки вона не лягала в рядок. Намагався розповісти правду Анатолій Кузнецов, автор «Бабиного Яру». Його не почули або не захотіли почути...

У період раннього застою нещасних хлопців канонізували, немов церковних святих: нагородили посмертно бойовими медалями, на стадіоні «Динамо» спорудили їм пам'ятник. Для чого знадобився новий спалах нестримного славослів'я? Майстри погріти руки на безсовісній інтерпретації трагічних подій недалекого минулого поволі готувалися складати новий грандіозний міф про великого полководця, героя війни Леоніда Брежнева. Для колоса на глиняних ногах була потрібна відповідна масовка...

МОМЕНТ ІСТИНИ-2

Чому відомі спортсмени залишилися в окупації й як потрапили працювати на хлібо завод, розташований на Дегтярівській, 19, читач уже знає. Що ж відбулося потім? Як насправді склалася доля футбольної команди «Старт», складеної з провідних динамівських майстрів і гравців другої за силою київської команди «Локомотив», що прилучилися до них, — Михайла Мельника, Володимира Балакіна, Василя Сухарева?

Термін «провідні майстри» — зовсім не перебільшення. Жодного довоєнного чемпіонату країни у вищій лізі не пропустив Микола Трусевич. У 1938 році він був визнаний другим воротарем СРСР. Стрибучий, самовідданий, Микола дуже добре грав на «верхньому поверсі», не боявся виходити з

воріт. Він першим серед вітчизняних голкіперів почав покидати штрафний майданчик і втручатися в події як польовий гравець. Зразки таких дій ми бачили потім у виконанні Льва Яшина. Ще одна цінна якість Трусевича — уміння адресувати м'яч партнерові. Його удари, особливо з піввідльоту, були напродив точні й могли б сьогодні служити навчальним посібником на тему: як воротар може починати атаку. Елегантний, завжди одягнений з голочки, Микола чудово танцював, умів і любив повеселитися.

Не меншою популярністю серед уболівальників користувався і півзахисник Іван Кузьменко, що не раз входив до числа 55 кращих футболістів Радянського Союзу. Він — теж учасник усіх довоєнних чемпіонатів країни у складі київського «Динамо», забив 15 м'ячів. Костянтин Васильович Щегоцький згадував: «Це був пишночубий богатир з гарматним ударом. Він міг забити гол і з сорока метрів. Якось під час підготовки до матчу чотирьох міст ми нишком спостерігали з вікна, як Іван шліфує свій удар. Він брав три камери, вкладав їх одна в одну, щоб зробити м'яч важчим, сам надував і шнурував м'яч, встановлював його на різних відстанях від воріт і бив години дві. Ми тільки переглядалися з друзями: оце сила, оце прицільність, оце наполегливість!

Ще один характерний епізод. Перед матчем з тбіліським «Динамо» Кузьменко пошкодив гомілковостопний суглоб. Заміни не було, і я попросив його вийти на поле, потерпіти якось. Він погодився. Натягнув на розпухлу ногу більшу на два номери бутсу і допоміг команді перемогти. Заради хлопців Іван був готовий на все. Він назавжди залишився в моїй пам'яті самовідданим спортсменом і вірним товаришем».

Киянин Олексій Клименко починав грати в Донбасі за команду «Стахановець». Перейшов у «Динамо» разом з одеситом Трусевичем напередодні першого клубного чемпіона-

ту СРСР. У турнірах 1936—1940 років провів на місці захисника 81 матч. Скромний, надійний у підстраховці, відданий футболу до мозку кісток, дуже режимний гравець, він був наймолодшим з розстріляних.

Сім'ю Клименка в довоєнному Києві добре знали. Середній брат захоплювався гирьовим спортом, працював в цирку — м'язами голого торсу «грав» вальс «Амурські хвилі». Саме він під час гастролей прилаштував Олексія в донбасівську команду «Стахановець». Не в образі двом іншим Клименкам буде сказане, але найбільшою популярністю користувався старший брат — Володимир. Кульгавість не дозволила йому реалізувати свою багатирську силу в спорті. Зате дядько Володя, як величали його хлопчакі, був майстерним пічником і голуб'ятником — яких пошукати! Його знаменитий голубник у дворі на вулиці Горького між Толстого і Саксаганського прикрашав пейзаж старої частини Києва до кінця сімдесятих.

Через своє каліцтво дядько Володя не зміг воювати і опинився в окупації. Природно, не пропустив жодного матчу за участю «Старту». Написав про це потім спогади, які читав усім охочим, сидячи на призьбі. У своїх десь зниклих записках скромно замовчував про те, що під час окупації захоронив і врятував єврейську сім'ю. Улюбленого молодшого брата Олексія врятувати був не в змозі...

Нападник Микола Коротких грав у київському «Динамо» з невеликими перервами десять сезонів. Окрім чемпіонату 1939 року, він рідко виступав за основний склад і дуже переживав через це. Перед війною Микола задавав тон у нападі сильної команди Політехнічного інституту «Рот фронт», що була під керівництвом одного з перших динамівців Степана Мартиновича Синиці, і чемпіоном, і володарем Кубка Києва. А у війну знову опинився серед кращих київських майстрів, щоб наприкінці награтися досхочу з ними разом...

Формула, виведена французами: футбол — це гра без м'яча, якнайкраще характеризувала манеру дій на полі правого крайнього нападу Макара Гончаренка. Маленький, верткий, швидкий, він завжди дуже вправно звільнявся від опікунів і чудово вибирав місце для продовження атаки. Коли Гончаренко виходив на побачення з воротарем суперника, партнери завертали до центру, не сумніваючись, що буде гол. Бив Макар тихенько, але дуже підступно і точно. А якщо голкіпер кидався в ноги, майстерно перекидав м'яч через нього.

Динамівці старшого покоління — захисник Михайло Свиридовський і півзахисник Федір Тютчев, як і Макар Гончаренко, перед війною в команді вже не значилися, зате володіли величезними досвідом, холонокровністю, мали великий авторитет у вболівальницькому середовищі. Не псував обідні і півзахисник Михайло Путистін, учасник весняного і осіннього чемпіонатів СРСР 1936 року. А на вістрі атаки команди «Старт» діяв кращий бомбардир довоєнного київського «Динамо» Павло Комаров, дещо боязкуватий в єдиноборстві, зате він володів приголомшливим голевим чуттям.

Обіграти таку команду холуйський «Рух» міг тільки з гандикапом, тобто маючи фору. Спочатку один з призвідників «Руху» Швецов розраховував на нерівне соціальне положення суперників, до того ж його вихованці були помітно молодші і фізично сильніші, краще харчувалися, частіше тренувалися, не ішачили поденно під наглядом...

Офіційний футбольний сезон 1942 року був відкритий в окупованому Києві 7 червня. Напередодні у газеті «Нове українське слово» радісний Георгій Швецов писав у замітці під «оригінальною» назвою «Спорт»: «З дозволу штадткомісаріату і за допомогою управи поновлюється спортивне життя. Вже організовано перше товариство «Рух», з'являються спортивні колективи на окремих підприємствах. Так, хлібо-

завод уже створив футбольну команду з кращих гравців міста. 7 червня, в неділю, о 17.30 на стадіоні Палацу спорту (мається на увазі Республіканський стадіон, трохи пізніше перейменованій в Український. — Г. К.) відбудеться матч «Рух» — Хлібозавод, а о 14.00 — там же відбудеться гра команд штабної роти військово-повітряних сил і служби постачання однієї з дивізій. Вхід вільний».

Спасибі фашистській газетці! Для залучення глядачів (вхід потім став платним) і заради хвастоштів (ось як ми гарно живемо!) вона анонсувала кожен матч. І хоча підсумкові звіти з'являлися рідко (ну скільки можна було писати про поразки «нових господарів життя!»), завдяки публікаціям у «Новому українському слові» вдалося встановити, що команда «Старт» провела одинадцять зустрічей: сім — з окупантами, три (одну з них не закінчила) з фашистськими націоналістами з «Руху», а також розгромила команду українського «Спорту» — 11:0.

З газет та інших документів, що збереглися, зокрема, по афішах, які випускалися двома мовами — німецькою і українською, простежуються дати всіх матчів. Вони були проведені в десятиденний період — з 7 червня по 16 серпня 1942 року. Важче довелось при визначенні кожного результату. Знову допомогли газетні анонси, що справно повідомляли перед черговою зустріччю співвідношення забитих і пропущених м'ячів непереможної команди «Старт». Ну, а два поєдинки з її участю були удостоєні незрівнянних аналітичних розборів. Я їх ще запропоную увазі читачів.

Отже, 7 і 14 червня «Рух» двічі зустрівся зі «Стартом». Після відносно пристойного 0:2 через тиждень «Старт» ледве виповз з мокрого від дощу поля — 1:7. Мстивий Швецов закриває після цього Трусевичу з товаришами вхід на Український стадіон, переконавши власті, що військовоположенням не місце серед справжніх патріотів. А щоб ослабити грізного конкурента, Георгій Трохимович залишив лазівку

для футболістів хлібозаводу, які не значилися серед особливо неблагонадійних: мовляв, вам можна — переходьте до нас на казенні харчі...

Поки серед битих опинялися тільки сателіти, справжні господарі міста із спокійною байдужістю поглядали на успіхи «Старту». 21 червня команда хлібозаводу перемагає збірну угорського гарнізону — 7:1. Але 28 червня вже розгромлена збірна німецької артилерійської частини — 8:2, і це викликає неприємні для окупантів пересуди.

Починаючи з другої, ігри проходять на маленькому стадіоні «Зеніт», який, завдяки впливовому директорові Кордику, у той час опинився в розпорядженні групи Трусевича. Ось що мені розповів півстоліття потому професійний водій, корінний киянин Олександр Григорович (прізвище він назвати відмовився), 1929 року народження:

«У часи окупації ми жили з матір'ю на Дегтярівській, 22, і я, звичайно, бігав на Керосинну дивитися, як наші грають у футбол. Вхід охороняли поліцаї. А оскільки за квиток брали аж по п'ятірці, ми лазили через огорожу. Ігри починалися, коли спадала жара. Судили зазвичай румуни: вони добре і російською, і німецькою, і угорською лопотіли. Лавок вистачало тільки для фриців. Лавки збереглися, як і навіс. Наші глядачі, в основному, стояли або сиділи на землі. У киян у воротах незмінно красувався Трусевич. А в нападі сяяв Гончаренко. Він багато забивав у кожному матчі. Я серед хлопців м'яч подавав, який часто вилітав аж на Керосинну... Наші завжди вигравали. Особливо від них діставалося «рухівцям». Там гра йшла жорстока, в кістку...»

І ось нова зустріч «Старту» зі справжніми арійцями з військової команди «RSG» (збірної залізниці). І чергова перемога з переважним рахунком 6:0, що не викликало ніяких сумнівів щодо характеру гри. Але ви тільки почитайте, що пише з цього приводу рупор «справжніх патріотів», газета

«Нове українське слово», яка відчувала тваринний страх перед фашистськими годувальниками:

«...Виграш цей вже ніяк не можна назвати досягненням «Старту». Німецька команда складається з окремих, досить сильних футболістів, але командою в повному розумінні цього слова назвати її не можна. Бо вона складається з футболістів, що випадково потрапили в частину, за яку вони грають. Відчувається також брак тренувань, без них ніяка, навіть найсильніша команда, нічого не зможе зробити.

Команда «Старт», як це всім добре відомо, в основному, складається з футболістів колишньої команди майстрів «Динамо», тому і вимагати від них слід значно більше, ніж те, що вони дали в цьому матчі. Більше десяти разів кияни потрапляли в офсайд. Виправданням можуть бути маленькі розміри поля, але ж у німецької команди офсайдів чомусь не було».

Далі автор, «що підписався Р.Д.», проявляє непоінформованість: «Виникає питання, чому такі сильні команди вимушені грати на маленькому, погано обладнаному полі, де трава така густа, що м'яч іноді застряє в ній, коли повинен був давно викотитися в аут». Відразу слідує ще одне виправдання німецької невдачі: «У «Старту» виділялися беки Клименко і Свиридовський. А два м'ячі, все ж таки забитих німцями, на совісті судді, який порахував, що був офсайд. Взагалі, робота арбітра не відрізнялася чіткістю і точністю». І нарешті, щоб підсолодити пілюлю: «Гра проходила в товариському дусі. Зокрема, відзначимо коректність обох команд».

Утім, Макар Гончаренко запевняв мене, що німці в усіх матчах, окрім останнього, грали достатньо коректно, та і динамівці не прагнули дратувати їх без потреби. Проте існували зовнішні каталізатори. Наприклад, солдати румунського гарнізону, що потай вболівали за київський «Старт», часто проривалися перед грою в роздягальню до наших, підгодовували їх і благали «більше налупцювати дойчам».

Погано приховане роздратування і вибачення перед окупантами прозирають у кожному рядку і наступного звіту — про матч 19 липня між «Стартом» і угорською командою «M.S.C. Wal». Рахунок 5:1 на користь наших. А все той же «Р. Д.» переконує читачів: «Не дивлячись на загальний рахунок, можна вважати, що сила обох команд майже однакова. Адже угорці через травму одного футболіста провели більшу частину часу вдесятьох. «Старт» знову врятували захисники Клименко і Свиридовський. Але навіть коли угорські нападники добре підводили м'яч до воріт Трусевича, їхні дії через розгубленості виявлялися безрезультатними».

Угорська команда, підсиливши склад, викликала «Старт» на матч-реванш. Він відбувся 26 липня і склався для Трусевича з товаришами дуже непросто. У страшну спеку, при рекордному збігу народу, «Старт» вів 3:0. Суперник поквитав один м'яч з пенальті, потім провів ще один і мало не добився нічиєї. Підвищений інтерес до матчу пояснюється, очевидно, і заміткою, що з'явилася напередодні в «Новому українському слові». Оскільки інші газети були недоступними, її читали, прагнучи вишукати що-небудь цікаве між рядків. Замітка називалася «Спортсмени одного заводу». Автор Гаврилюк розповів у ній про трудову молодь хлібозаводу, про те, як вона працює й відпочиває. З'ясувалося, що директор навернув на підприємство не тільки футболістів, але і майстрів боксу Трофимова, Червінського, Туровцева, гімнастів Шинкаренко, Ганіну, Еме, плавців Михайленка, Салопіна, які мають можливість регулярно тренуватися і виступати на змаганнях. Але головною гордістю заводу названа непохитна футбольна команда.

Тут серед дійових осіб з'являється нова, дещо загадкова постать головного уповноваженого зі спорту і адміністратора «Старту» Григорія Степановича Осюка. Зі всіх опитаних тільки Гончаренко пригадав такого. Більше в жодному свідченні це прізвище не зустрічається...

В останню липневу неділю 1942 року, коли місцева публіка ломилася на стадіон «Зеніт» помилуватися грою своїх улюбленців, на Українському стадіоні шведовський «Рух» зустрічався з «найсильнішою», як запевняли афіші, німецькою командою «Flakelf», яку для благозвучності творці легенди перетворили на «Люфтваффе», хоча в її складі виступали не стільки льотчики, скільки зенітники. Існувала також версія, що назва фатального суперника динамівців змінена не заради благозвучності, а через бажання підняти престиж перемоги наших футболістів на надхмарну висоту. Адже льотні частини вважалися найбільш елітними частинами німецького вермахту.

З архівів виходить, що «Рух» програв «завжди тільки перемагаючій» команді, яку німці спеціально натаскували на поєдинок зі «Стартом». «Flakelf» був навіть укріплений на повторну гру спеціально відрядженими з інших частин колишніми футболістами.

Про яку повторну гру мова, запитаєте ви? Правда полягає в тому, що динамівці двічі зустрічалися з так званими «Люфтваффе». Про це свідчать багато документів, цього не заперечував і останній з тих, що залишалися в живих, — учасник матчів Макар Михайлович Гончаренко. Перший раз суперники зішлись в четвер, 6 серпня. «Старт» легко взяв верх — 5:1, і це вельми покорило окупантів, хоча вони де могли проголошували гасло невторчання політики в галузь культури і спорту. Насправді ж зачеплена самолюбність і національна пиха брали своє.

МОМЕНТ ІСТИНИ-3

Ось тоді містом були розклеєні нові афіші. У місцях скупчення нових господарів життя красувалися яскраві, в чотири кольори, розміром майже метр на метр. Для пригніченого

місцевого люду їх випускали на огидному сірому папері. На ньому з середини сорок другого року друкувалися всі газети, оголошення і накази властей. Одного тільки тексту футбольної афіші досить, щоб дезавувати офіційну сталінсько-брежнєвську версію про «Матч смерті». Текст наводиться повністю.

«Неділя, 9 серпня. Стадіон «Зеніт». Керосинна, 24. ФУТБОЛ. РЕВАНШ [так підкреслено в афіші. — Г. К.]. СТАРТ (хлібозавод) — Трусевич, Клименко, Свиридовський, Сухарев, Балакін, Гундарев, Гончаренко, Чернега, Комаров, Коротких, Путистін, Мельник, Тимофеев, Тютчев — «Flakelf» (німецька частина) В ПОСИЛЕНОМУ СКЛАДІ. Початок матчу о 5 годині. Ціна квитка 5 крб».

Отже, 9 серпня суперники зустрічалися повторно. Саме перипетії цієї гри, в якій німці (перш за все, військове командування, а не міська адміністрація) жадали реваншу, увійшли до історії і стали легендарними. Нестиковка виникла тому, що те, що відбулося на полі, переказувалося досить точно, і це додавало історії достовірності. Як-не-як, глядачів — живих свідків, здатних викрити неправду, вистачало. А ось фальсифікація прихованих від очей широкої публіки подій поза полем, до і після матчу дозволяла творцям міфу надати історії необхідного політичного забарвлення, понівечити її.

З розповіді Макара Михайловича Гончаренка:

«Перед матчем до нас у роздягальню зайшов офіцер в есесівській формі й чистою російською мовою ввічливо представився: «Я — суддя сьогоднішньої зустрічі. Я знаю, що ви дуже хороша команда. Прошу дотримуватись правил, а перед початком привітати суперників на наш лад». Ми так само ввічливо прийняли його умову, але, звичайно, кричати «хайль Гітлер!» не збиралися. Форма у нас була, як у збірної СРСР — червоні майки і гетри, білі труси. Розмови про те, що ми її спеціально підготували до поєдинку з льотчиками і зенітни-

ками, — брехня. Просто у нас іншої не було. Яку Трусевич роздобув на самому початку, в такій весь час і виступали, без жодної каверзи.

Ніхто з офіційної адміністрації перед матчем не примушував нас грати в піддавки. Правда, окремі люди, чи то провокатори з «Руху», чи то співчуваючі нам прості смертні, умовляли програти, щоб «не дратувати гусаків» і не викликати люті фашистів. Ми мовчки приймали поради. А для себе вирішили — ні на які принципові компроміси не йти. Хіба що обійтися без розгромної перемоги.

Але суперник попався міцний, з ним за замовленням не зіграєш. До того ж суддя, роздратований, мабуть, тим, що ми, піднявши руки у вітанні, закричали «фізкульт-ура!», відразу ж почав закривати очі на жорстку, а часом грубу гру німців. Ми платити їм тою ж монетою не хотіли, не могли. Нас би відразу вигнали з поля. Треба було обставити їх чистенько, щоб комар носа не підточив. Спочатку не виходило. Ми програвали 0:1. Потім Ваня Кузьменко своїм коронним дальнім ударом їх заспокоїв — 1:1. І ще в першому таймі два голи забив я. Після індивідуального проходу і після довгої передачі того ж Кузьменка. Причому в другому випадку я, боячись, що німець свисне офсайд, пробив з ходу, не давши м'ячу опуститися на землю. Добре вийшло.

Перерва. Ми ведемо — 3:1. Військова публіка, що складала переважну більшість, нервує. Вкрадливий Жора Швецов умовляє її не злити. Але ж у нас теж самолюбність є! Це неправда, що суперники наші наступного дня вирушали на фронт. Придумане, напевно, для красного слівця. У тому матчі проти нас грало багато досить вмілих футболістів, що служили в привілейованих частинах. Зате серед глядачів були і п'яні гітлерівці, і такі, що насправді прийшли підбадьоритися перед бойовими операціями. А тут — на́ тобі! Ось вони і свистіли, реготали, улюлюкали. Поліцаї поле оточили. Це

вони гравців від надмірно темпераментної публіки захищали, хоча перебувати в такому кільці було скрутно.

Другий тайм пройшов у рівній, жорсткій боротьбі. Особливо діставалося Трусевичу. Вони нам ще два забили, і ми їм стільки ж. Утримали перемогу — 5:3, але під кінець добряче ухекалися. При нашому недоїданні грати серйозні матчі через два дні на третій — суцільна мука.

Ніхто нас потім не заарештовував. Ми спокійно покинули стадіон, хоча атмосфера навколо панувала розжарена. «Рух» уже давно добивався реваншу. Ми всіляко зволікали цю зустріч, посилаючись на інші, але після 9 серпня німці вгамувалися. Їм, мабуть, набридло програвати, і ми вирішили втихомирити знахабнілих рухівців, які чванилися численними перемогами над якимись позаштатними військовими командами.

Всипали ми «Рухові» від душі, на повну котушку — 8:0. Було це 16 серпня. І тут Жорка Швецов поскаржився, що ми режим порушуємо, ведемо привільне життя, пропагуємо спорт Рад. Настукав, коротше. Ось тоді нас забрали. Перевірили по довоєнних афішах, хто грав за київське «Динамо», і відправили до табору. Команда розпалася, природно, а дирекція заводу навіть зраділа цьому. Затія дуже погано обернулася...»

Додам до розказаного, що 14 серпня Михайла Свиридовського засікли на Українському стадіоні, де він судив матч команди «Алмаз», що представляла граверно-ювелірну фабрику П. М. Дюндикова, з угорською «GK.SZERO». Свиридовський нишком тренував «Алмаз» за пайку хліба. І на здоров'я. Але висовуватися на поле він не мав права. На думку заздрісників, він порушив порядок, про що негайно доповіли властям.

І почалася люта боротьба за виживання з трагічною розв'язкою для чотирьох. Пухом їм земля, але вони загинули не тому, що були відомими футболістами, динамівцями, і

навіть не тому, що, як Микола Коротких, значилися в кадрах НКВС. Вони загинули, як і мільйони наших людей, адже йшла нещадна війна двох тоталітарних режимів, і тому що їм на роду було написано стати жертвами цієї грандіозної бійні.

Та все ж загибель київських футболістів стоїть осібно в непоправному списку втрат. Звучить по-блюзнірськи, але Миколі Трусевичу, Івану Кузьменку, Олексію Клименку, Миколі Коротких пощастило. Вони і в неволі займалися улюбленою справою. На очах у свідків — загарбників і поневолених — доводили свій високий професіоналізм, не принижуючись до плазування і розрахунків. «Старт» уявлявся господарям міста зручною іграшкою, доброю підмогою для створення легенди про повноцінне і щасливе життя місцевого населення під новим прапором. Насправді іграшка тільки здавалася заводною і слухняною. Вона мала свій характер, власне уявлення про правила гри.

Одинадцять перемог в одинадцяти матчах! Шістдесят сім забитих і одинадцять пропущених м'ячів. Це вже не легенда, а прекрасна бувальщина з історії вітчизняного спорту, позбавлена в очах її учасників усіякої політичної підкладки.

Так, суперники часто не відповідали рівню майстерності переможців. Тим більше існувала принадна можливість піддатися байдужості, грати як-небудь, розважаючи інших. Динамівці спокусу подолали. Вони намагалися залишити про себе прекрасну пам'ять, не піклуючись про наслідки. Але і відчаєм приречених їхні дії не назвеш. Матчі проводилися із дозволу властей, що спочатку мало звертали увагу на результати. Адже була команда «Рух», що менш вдало виступала проти окупантів, які до того ж завжди могли відігратися на найслабкішому з місцевих учасників — «Спорті», що складався із зелених молодиків.

Ідеологічні мотиви домісилися пізніше, коли кожна перемога «Старту» ставала подією для змучених киян. За офіційною версією, команду розігнали за злісні порушення порядку. Брехня. Вона просто перестала бути зручною для тих, хто терпів її існування впродовж спекотного літа 1942 року.

Тоді розстрілювали вибірково: партизан і комісарів, євреїв і циганів, саботажників і злодіїв. З початку сорок третього, коли змінилася ситуація на фронті, і в Києві почала наростати відсіч гітлерівському режиму, страти або утону до Німеччини міг зазнати кожен, хто не перебував на службі в окупантів. Кожен спалах активності підпільників і партизан відгукувався розстрілами в Сирецькому концтаборі. Напередодні дня Радянської армії хтось підпалив механічний завод «Спорт», куди фашисти привезли сотню армійських саней на оковування. Згоріли всі головні цехи, і наступного дня, 24 лютого 1943 року, головний кат Мишоловки — штурмбанфюрер Пауль фон Радомський чи то через диверсію на механічному заводі, чи то з іншого, одному йому точно відомого приводу, провів чергову масову екзекуцію.

Нещасних, на яких падав фатальний рахунок, розстріляли тут же, на очах у решти ув'язнених.

Колишній в'язень Сирцю, що виступав на процесі проти нацистських злочинців, Георгій Іванович Гавриленко засвідчив, що саме того дня загинули добре відомі киянам гравці «Динамо» Микола Трусевич, Олексій Клименко, Іван Кузьменко. Свідчення Гавриленка підтвердили й інші очевидці розправи. Футбол до цієї трагічної події мав найвіддаленіший стосунок. Представити цей розстріл помстою злопам'ятних високопоставлених німецьких уболівальників важко ще й тому, що за півроку між останнім матчем і розправою в Києві повністю і не один раз змінилося військове керівництво окупантів...

Цей історичний знімок зроблений 9 серпня 1942 року після закінчення так званого «Матчу смерті» імовірно арбітром зустрічі — німецьким обер-лейтенантом на ім'я Ервін, який чудово володів російською мовою.

Безкорисливий консультант автора, старий київський футболіст і колекціонер Валентин Євгенович Волков ще в 1992 році ідентифікував зображених на фото киян (вони — в темній, німці — в світлій формі).

Отже, в другому ряду зліва направо стоять: Макар ГОНЧАРЕНКО, Федір ТЮТЧЕВ (за версією генерала Володимира Пристайка, це Володимир БАЛАКІН), Василь СУХАРЕВ, Микола КОРОТКИХ. Восьмий зліва — маленький (161 см) Олексій КЛИМЕНКО. За ним ніби ховається Павло КОМАРОВ, який устиг скинути червону футболку і залишився в нижній білій майці (ще одна дивність). Обабіч нього (чи випадково?) розташувалися двоє в штатському. Шостим і п'ятим справа стоять Іван КУЗЬМЕНКО (у варіанті Пристайка, де за прізвищами перераховані не всі, Кузьменко помилково названий Комаровим) і Микола ТРУСЕВИЧ. Третій справа у верхньому ряду — Георгій ТИМОФЄЄВ.

Другий зліва сидить Олександр ТКАЧЕНКО, застрелений 8 вересня 1942 року на очах матері, яка принесла йому в табір передачу. За свідченням Макара Гончаренка, Ткаченко того дня на поле не виходив і в складі не значився, але в інших матчах «Старту» брав участь. Далі в першому ряду сидить в центрі з голим торсом Михайло ПУТИСТИН. Другим справа розташувався Михайло МЕЛЬНИК, крайній справа — Юрій ЧЕРНЕГА.

Це фото ВПЕРШЕ публікується із зазначенням усіх зображених на ньому київських футболістів.

Чим ближче підкочувався фронт до Дніпра, тим більше і без розбору знищували фашисти ув'язнених, мало піклуючись про формулювання і пояснення причин. Загальна установка Гітлера в сорок третьому звучала зловісно: убивати німців і неблагонадійних, евакуювати до Німеччини решту киян. Древнє й красиве місто намагалися перетворити на пустелю, стерти з лиця землі. До війни в Києві налічувалося 900 тисяч жителів. До кінця німецької окупації в ньому залишалося 180 тисяч, тобто менше, ніж лежало мертвих в одному тільки Бабиному Яру. За час окупації був знищений кожен третій киянин, але якщо додати померлих з голоду, таких, що не повернулися з Німеччини, полеглих в бою, то вийде, що загинув кожен другий. При такій нещадній статистиці ще дивно, що комусь з футболістів, котрі побували в концтаборі, вдалося врятуватися.

Мишоловка розтискала смертельні обійми тільки для Комарова і йому подібних... Чи я все-таки надмірно упереджений до цієї людини?

Уцілілі учасники футбольних подій сорок другого знали правду про так званий «Матч смерті», але на людях уперто мовчали. Чому?

На це питання в змозі відповісти ті, котрі жили при сталінській диктатурі, перенесли окупацію, себто дуже вразливі люди, що чудово розуміли, що означає порушити обітницю мовчання, дану представникам всесильного відомства, створеного Залізним Феліксом. Згубність ідеологізованого підходу до трагічного факту полягала в тому, що нікому не було вигідно офіційно спростовувати легенду: ані її героям (їх прославили, надавали почесні), ані творцям міфу, що заробили на брехні моральний та інший капітал, ані тим, хто охороняв радянські архіви і вибрав мовчання своєю професією.

Недомовленість, подвійний рахунок (адже у середовищі учасників київського футбольного сезону-42, що постійно

звужується, речі називалися своїми іменами) — все це не давало спокою найсумліннішим. Михайло Путистін під час церемонії нагородження гравців команди «Старт», що залишилися в живих, відмовився прийняти бойову медаль за уявні заслуги... Хрущовська «відлига» закінчилася. Починалася епоха поголовного обману, гіпнотичного заколисування мільйонів, якому міг би позаздрити цілий полк кашпіровських і чумаків. Путистіну пригрозили неволею. А всім свідкам інциденту суворо-пресуворо наказали тримати язика за зубами. Володимир Миколайович Балакін цю заборону порушив уже після смерті Путистіна...

І у Михайла Свиридовського не раз виникало бажання «затоптати цю брехню». Але офіційно, під магнітофон, він так і не наважився нічого спростувати. Втім, Свиридовський, як і інші свідки, не заслуговує докору. Ветеранам завжди здавалося, що вони чимало чим ризикують без особливих надій пробитися крізь пильну цензуру і бути вірно зрозумілими великою аудиторією. Їх думка залишилася незмінною до кінця. Дехто з ветеранів устиг упевнитися, що і горбачовська гласність, відкривши деякі архіви, прочинивши наглухо задраєні двері, проливши світло на багато таємниць, що ретельно оберігалися, залишила достатню кількість вузликів нерозгаданого, не до кінця розшифрованого для майбутніх поколінь.

Антон Леонардович Ідзковський відмовився представити публіці знімок, зроблений, згідно з деякими джерелами, суддею матчу влітку сорок другого і який дивом зберігся в стрімкому вихорі двадцятого століття. На знімку мирно сидять поряд наші і німці, «Старт» і «Flakelf», як в сімдесят п'ятому сиділи київське «Динамо» і мюнхенська «Баварія». Це дивовижне фото — момент істини, що розвінчала міф, але зовсім не доказ проти зображених на ньому. Фото наважився обнародувати товариш Ідзковського, ще один славний динамі-

Ветерани «Динамо». Зліва направо: Йосип ЛІФШИЦЬ, Микола БАЛАКІН, Василь ПРАВОВЕРОВ, Микола МАХИНЯ, Костянтин ЩЕГОЦЬКИЙ, Макар ГОНЧАРЕНКО біля знаменитої колони головної київської арени (тоді Центрального стадіону) в середині 1970-х. Опісля ще через дюжину років двоє з них (Щегоцький, Гончаренко) першими відкриють завісу над таємницею вигаданого «Матчу смерті»

вещь — Костянтин Васильович Щегоцький. З репродукцією цього унікального знімка я вперше ознайомив читацьку аудиторію «Київських новин» напередодні 1993 року. Тоді це, не дивлячись на тяжкий і голодний час, стало сенсацією. Тепер, коли і прокуратура Гамбурга раптом прокинулася, і матч пам'яті загиблих в травні 2006 року провели на стадіоні «Старт», і всі, кому не лінки, потопталися на священній темі, подібна публікація, хоч і в окремій книзі, виявляється справою буденною.

Людина адаптується до найфантастичніших розгадок історичних таємниць. Та все ж ця, в якій за вивіскою одного, зведеного на п'єдестал лжематчу, ховалося одинадцять

реальних поєдинків, що не мають за своїм статусом і психологічним напруженням аналогів, стоїть осібно в літописі ХХ століття. Тут є чим пишатися, чому подивуватися і про що задуматися.

Антон Леонардович Ідзковський до кінця життя бурчав через публікацію рідкісного фотодокумента, оскільки вважав, ніби знімок спростовує багато з того, в що вірили і чому поклонялися мільйони шанувальників футболу. І я поважаю цю думку найпершого в історії воротаря київського «Динамо», з яким був щасливий спілкуватися чверть століття.

Красива вигадка про «Матч смерті» має право на життя. Хоч би для малюків, які обожнюють казки, що виховують романтичну піднесеність почуттів. Потім діти неминуче стають дорослими. Тоді їм, як і батькам, корисно відкрити правду. Може, всі ми рідше будемо потрапляти в чергові ідеологічні пастки-приманки.

Хай обеліск, що примостився біля будівлі динамівського клубу, залишиться даниною легенді. А скромний знак на київському стадіоні, названому на честь непереможної на футбольному полі команди «Старт», викликає бажання цю легенду осмислити.

1989—2009 рр.

ЗМІСТ

Від автора	3
Удар від воріт	5
Інтродукція	12
<i>Відлуння-1911</i>	13
«Змова» на балу	14
Осінь народження і вбивства	20
Спасибі фотографові Губчевському!	26
<i>Хто є хто: Галета</i>	31
Попередники	33
Підступність, страх і любов	36
<i>Відлуння-1925</i>	40
<i>Хто є хто: Ідзковський</i>	42
<i>Що не вирубаєш сокирою...</i>	46
<i>Відлуння-1927</i>	48
Піонери зелених полів	49
Поява на світло чи зачаття?	52
Семеро, витравлених ретушню	55
<i>Що не вирубаєш сокирою...</i>	58
«І лише ліри милої не віддам!»	58
Лебедина пісня форварда	60
<i>Відлуння-1928</i>	63
«Динамо» в колиці	64

Біографія, заплутана спочатку	71
<i>Відлуння-1929</i>	74
Сто років — одна відповідь	75
<i>Відлуння-1930</i>	86
<i>Хто є хто: Варальо</i>	87
Повінь перед бурею	91
<i>Відлуння-1931</i>	94
<i>Хто є хто: Прокоф'єв</i>	95
«Динамо»: ріжуться зубки	98
Голодовка, крах та друге народження	102
<i>Відлуння-1933</i>	104
Видовище під час чуми	105
<i>Хто є хто: Піонтковський</i>	107
<i>Відлуння-1934</i>	111
Боротьба за виживання	112
Атестат зрілості	115
Французький розгуляй	119
<i>Відлуння-1936</i>	124
<i>Хто є хто: Микола Старостін</i>	125
Перший млинець	130
<i>Хто є хто: Махиня</i>	138
Срібні труби успіху	141
Закулісні розборки	149
Кришталя магічний дзвін...	150
«Воротар» в житті і на екрані	155
<i>Що не вирубаєш сокирою...</i>	162
<i>Відлуння-1937</i>	165
Кубкові пристрасті	167
Іспанський слід	173
<i>Відлуння-1938</i>	187
<i>Що не вирубаєш сокирою...</i>	188
<i>Хто є хто: Щегоцький</i>	194
<i>Відлуння-1939</i>	204

Грошовий прес під пресом	206
Вниз сходинками слави і скандалів	209
<i>Хто є хто: Ромм</i>	214
<i>Відлуння-1940</i>	218
За велінням кремлівських диригентів	220
<i>Хто є хто: Блях</i>	226
Хроніка пікіруючого сорок першого	227
22 червня	236
<i>Хто є хто: Синявський</i>	239
Життя, розбите вщент	243
«Динамо» в захисті	247
Затемнення над Києвом	252
<i>Хто є хто: Швецов</i>	256
<i>Що не вирубаєш сокирою...</i>	261
Футбол, хліб насущний	263
<i>Київське відлуння-1942</i>	269
«Матч смерті», якого не було	273
<i>Хто є хто: Хайманн</i>	281
Момент істини	291
Момент істини-2	293
Момент істини-3	301